

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΝΑΣΤΑΣΑΚΗ Γ.: “Ο θεσμός του Συμβολαιογράφου στον ελλαδικό χώρο”, Δελτίον Συμβολαιογραφικού Συλλόγου Εφετείων Αθηνών, Πειραιώς, Αιγαίου και Δωδεκανήσου - τόμος ΙΓ', αρ. φύλλου 11, έτος 1983.
- ANKUM HANS: «Les tabellions romains, ancêtres directs des notaires modernes», Atlas du Notariat, Kluwer - Deventer 1989
- ΒΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ Ι.-ΤΡΩΙΑΝΟΥ ΣΠ.: Ιστορία Δικαίου Αθήνα 1997
- CORPUS JURIS CIVILIS: NOVELLAE (vol. III, SCHOELL-KROLL, Berolini-APUD WEIDMANNOS MCMXII)
- HUNGER HERBERT: “Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner” (Βυζαντινή λογοτεχνία, τόμος Γ', Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994)
- ΘΑΝΟΠΟΥΛΟΥ ΑΘ.-ΛΕΙΒΑΘΗΝΟΥ ΔΙΟΝ.: “Ο ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΣ” (Ιστορική ανασκόπησης του θεσμού, σελ. 5-19) Αθήναι 1952
- ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ: (τόμοι Ε', ΣΤ', Ζ', Η' και Θ', Εκδοτική Αθηνών)
- ΜΟΜΦΕΡΑΤΟΥ ΑΝΤ.: “Περί νοταρίων” Θέμις, τόμος Α', αρ. φύλλων 1 και 5, έτος 1890
- ΝΕΡΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ Β.: “Οι βυζαντινοί ταβουλάριοι” Ελληνικά, τεύχος 35, έτος 1984
- SARADI Η. “Le notariat byzantin du IXe au XVe siècles”, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 1991
- ΣΕΡΕΜΕΤΗ Δ.: “Ο νοτάριος στην βυζαντινή, μεταβυζαντινή και τουρκοκρατούμενη κοινωνία” Αρμενόπουλος, Επιστημονική Επετηρίδα Δ. Σ. Θ. αρ. 5, έτος 1984
- ΤΡΩΙΑΝΟΥ ΣΠ.: “Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου” Αθήνα 1986
- ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝ.: “Το επαρχικόν βιβλίον Λέοντος του Σοφού και αι συντεχνίαι εν Βυζαντίω” Αθήναι 1935
- ΖΕΠΟΥ Ι. και ΖΕΠΟΥ ΠΑΝ.: JUS GRAECOROMANUM, Αθήνα 1931
(= Zachariae von Lingenthal, vol. VII, Jus graeco-romanum, Leipzig 1856-1884)

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Βασ.	Βασιλικά
C.	Codex Justinianus (Ιουστινιάνειος Κώδικας)
C. Th.	Codex Theodosianus (Θεοδοσιανός Κώδικας)
D. (Πανδέκται)	Digesta
μ.Χ.	μετά Χριστόν

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σελ. 5
----------------	--------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ. 7
----------------	--------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΡΟΛΟΓΙΑ	σελ. 9
----------------	--------

1. Tabellio, Ταβελλίων, Συμβολαιογράφος και Συναλλαγματογράφος.	σελ. 9
---	--------

2. Notarius, Σημειογράφος, ταχυγράφος, οξυγράφος, υπογραφεύς και Νοτάριος	σελ. 10
--	---------

3. Tabularius και Ταβουλλάριος	σελ. 11
--------------------------------------	---------

4. Νομικοί	σελ. 11
------------------	---------

5. Άλλοι συντάκτες ιδιωτικών πράξεων	σελ. 11
--	---------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ BYZANTINOI ΧΡΟΝΟΙ	σελ. 12
-----------------------------------	---------

1. Η νομοθεσία για τους συμβολαιογράφους μέχρι τον Ιουστινιανό.	σελ. 12
---	---------

2. Η νομοθεσία για τα έγγραφα και την αποδεικτική τους δύναμη.	σελ. 14
--	---------

3. Οι συμβολαιογραφικές πράξεις στην πρακτική.	σελ. 15
--	---------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ	σελ. 18
----------------------------------	---------

1. Γενικά	σελ. 18
-----------------	---------

2. Αυτοκρατορικές Διατάξεις (Constitutiones)	σελ. 18
--	---------

3. Νεαρά 44	σελ. 20
-------------------	---------

4. Νεαρά 47	σελ. 21
-------------------	---------

5. Νεαρά 73	σελ. 22
-------------------	---------

6. Ο συμβολαιογράφος και τα έγγραφα στην νομοθεσία του Ιουστινιανού	σελ. 24
--	---------

7. Οι συμβολαιογραφικές πράξεις στην πρακτική.	σελ. 25
--	---------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΟΙ ΜΕΣΟΙ BYZANTINOI ΧΡΟΝΟΙ	σελ. 28
----------------------------------	---------

1. Η συνέχεια της παράδοσης της πρώιμης εποχής	σελ. 28
--	---------

2. Η ανακάθαρση των νόμων από τους Μακεδόνες αυτοκράτορες	σελ. 29
--	---------

3. Το Επαρχικό Βιβλίο και οι συντεχνίες στο Βυζάντιο.	σελ. 30
---	---------

4 Οι διατάξεις περί ταβουλλαρίων στο Επαρχικό Βιβλίο	σελ. 31
α) Προσόντα υποψηφίων ταβουλλαρίων	σελ. 32
β) Διαδικασία εκλογής και διορισμού.	σελ. 32
γ) Επαγγελματική κατάρτιση.	σελ. 33
δ) Σύνταξη συμβολαιογραφικών πράξεων.	σελ. 33
ε) Αριθμός συμβολαιογράφων.	σελ. 33
στ) Συμβολαιογραφικές αμοιβές.	σελ. 34
ζ) Επαγγελματική δεοντολογία.	σελ. 34
η) Πειθαρχικό δίκαιο και πειθαρχικά όργανα.	σελ. 35
θ) Συλλογική οργάνωση.	σελ. 36
ι) Υπαλληλικό προσωπικό.	σελ. 36

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΟΙ ΥΣΤΕΡΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	σελ. 37
1. Η εποχή μέχρι την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1204	σελ. 37
2. Η εποχή μέχρι την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1453.	σελ. 37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΙ	σελ. 40
1. Οι εκκλησιαστικοί συμβολαιογράφοι των πρώτων χρόνων.	σελ. 40
2. Οι εκκλησιαστικοί συμβολαιογράφοι των μέσων χρόνων.	σελ. 40
3. Οι εκκλησιαστικοί συμβολαιογράφοι των ύστερων χρόνων.	σελ. 41
4. Η σχέση της εκκλησιαστικής και της λαϊκής συμβολαιογραφίας	σελ. 42
5. Η χρήση του όρου νοτάριος στο Βυζάντιο	σελ. 42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΙ.	σελ. 44
--	---------

ΕΠΙΛΟΓΟΣ	σελ. 47
----------------	---------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	σελ. 49
-----------------	---------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ. 74
--------------------	---------

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	σελ. 75
----------------------	---------

Η μελέτη με θέμα
“Ο ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ”
του Νικολάου Χ. Στασινόπουλου,
σελιδοποιήθηκε ηλεκτρονικά απο το ΙΔΙΟΤΥΠΟ PUBLICATION,
τυπώθηκε σε 400 αριθμημένα αντίτυπα
με την καλλιτεχνική επιμέλεια
του Διονύση Πάλμα
τον Μάρτιο του 1999

αρθ. αντιτύπου

Αν προσπαθούσαμε να δώσουμε ένα διαχρονικό ορισμό του συμβολαιογράφου, αρκετά ευρύ ώστε να περιλάβει τόσο τους συμβολαιογράφους, που υπάρχουν σήμερα ανά τον κόσμο, ανεξάρτητα από το ισχύον νομικό καθεστώς, όσο και τους συμβολαιογράφους που υπήρξαν στο παρελθόν και κυρίως στο Βυζάντιο, οι οποίοι αποτελούν και το αντικείμενο της παρούσης εργασίας, θα έλεγα ότι συμβολαιογράφος είναι ο επαγγελματίας εκείνος, ο οποίος ασχολείται με την σύνταξη ή επικύρωση εγγράφων, που αποτυπώνουν τις δικαιοπρακτικές δηλώσεις των ενδιαφερομένων.

Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό τρία είναι τα βασικά στοιχεία που προσδιορίζουν διαχρονικά τον συμβολαιογράφο: α) πρόκειται για κάποιον εξειδικευμένο επαγγελματία, χωρίς να έχει σημασία εάν είναι ή όχι νομικός, ούτε εάν έχει το καθεστώς του δημόσιου υπαλλήλου, του δημόσιου λειτουργού ή του απλού ιδιώτη επαγγελματία, β) ασχολείται με την σύνταξη ή την επικύρωση εγγράφων, απαιτείται δηλαδή η ύπαρξη εγγράφου, που αποτελεί το κατ' εξοχή (όχι όμως απαραίτητα και το αποκλειστικό) αντικείμενο της εργασίας του και γ) τα έγγραφα, στα οποία αναφερόμαστε, αποτυπώνουν τις δικαιοπρακτικές δηλώσεις των ενδιαφερομένων, που μπορεί να είναι ιδιώτες, αλλά και νομικά πρόσωπα, ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου και αυτό ακόμη το κράτος, εάν το έγγραφο αναφέρεται σε σχέσεις του ιδιωτικού δικαίου.

Η λέξη που προσδιορίζει σήμερα τον εν λόγω επαγγελματία, στις περισσότερες χώρες του κόσμου, είναι κάποιο παράγωγο της λατινικής λέξης «notarius» (notaire, notario, notary, notaio, Notar κλπ), ενώ στην Ελλάδα χρησιμοποιείται αντίστοιχα ο όρος «συμβολαιογράφος».

Στο Βυζάντιο χρησιμοποιούνται περισσότεροι όροι, με διαφορετική πολλές φορές σημασία, για να υποδηλώσουν τον συμβολαιογράφο με την έννοια που ορίσαμε ανωτέρω, δηλαδή του επαγγελματία, που ασχολείται με την γραφή και την σύνταξη των δικαιοπρακτικών δηλώσεων των ιδιωτών. Στα κείμενα που είναι γραμμένα στη λατινική γλώσσα χρησιμοποιούνται οι όροι «tabellio», «tabularius» και «notarius», ενώ σε αυτά που είναι γραμμένα στην ελληνική γλώσσα χρησιμοποιούνται οι όροι «συμβολαιογράφος», «συναλλαγματογράφος» ή «νομικός», αλλά και οι αντίστοιχοι λατινικοί όροι με ελληνική γραφή, δηλαδή «ταβελλίων», «ταβουλάριος» (λέξη που στα ελληνικά ήταν γραμμένη συνήθως με δύο λ, λόγω επιρροής προφανώς της λέξης ταβελλίων) και «νοτάριος».

1. Tabellio, Ταβελλίων, Συμβολαιογράφος και Συναλλαγματογράφος.

Ο λατινικός όρος «tabellio» προέρχεται από την λέξη «tabella», που είναι στα λατινικά το υποκοριστικό της λέξης «tabula», μιας δηλαδή ξύλινης πλακέτας αλειμμένης με κερί, που αποτελούσε τον υλικό φορέα των επιστολών και των ιδιωτικών πράξεων των Ρωμαίων μέχρι το τέλος του 3ου μ.Χ. αιώνα. Για την απόδοση του όρου οι ελληνικές πηγές χρησιμοποιούν ή την ίδια λέξη γραμμένη ελληνικά, δηλαδή «ταβελλίων», ή την ελληνική λέξη «συμβολαιογράφος» και λιγότερο συχνά «συναλλαγματογράφος». Αυτή η τελευταία λέξη είναι η πλέον παλαιά και αναφέρεται στην Αίγυπτο κατά την διάρκεια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ενώ οι άλλες δύο εμφανίζονται την βυζαντινή εποχή.

Η ελληνική λέξη «συμβολαιογράφος», η οποία είναι σύνθετη και αποτελείται από δύο συστατικά, το ουσιαστικό «συμβόλαιον» και το ρήμα «γράφω», σημαίνει επί λέξη «αυτός που γράφει συμβόλαια». Η λέξη «συμβόλαιον» σημαίνει σύμβαση ή συμφωνία δύο ή περισσότερων προσώπων, αλλά χρησιμοποιείται κυρίως σήμερα για να δηλώσει το έγγραφο που συντάσσεται από τον συμβολαιογράφο. Την ίδια ακριβώς σημασία είχε και η παλαιότερη λέξη συναλλαγματογράφος, το πρώτο συστατικό της οποίας «συνάλλαγμα» σήμαινε επίσης την σύμβαση. Σύμφωνα με ένα σχόλιο στα Βασιλικά (Βασ. 22.2.1) «το μίγμα των

βουλευμάτων των συναλλαττόντων προσώπων λέγεται συμβολή, τούτο δε και το περί έγγραφον σύνταγμα καλείται συμβόλαιον».

Ο tabellio είναι ο επαγγελματίας, ο οποίος κατ' εξοχή συντάσσει τα δικαιοπρακτικά έγγραφα των ιδιωτών τα τελευταία χρόνια της ρωμαϊκής και τα πρώτα χρόνια της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Δεν είναι ένας ιδιωτικός γραφέας, ούτε όμως και ένας υπάλληλος του κράτους. Το επάγγελμα και οι δραστηριότητές του έχουν ένα δημόσιο χαρακτήρα, που οφείλεται στο γεγονός ότι εργάζεται σε δημόσιους χώρους, κυρίως στην Αγορά (Forum) και ελέγχεται από το κράτος. Γι' αυτό στις πηγές της εποχής οι tabelliones αναφέρονται σαν «forenses» ή «publici» και αντίστοιχα στα ελληνικά σαν «αγοραίοι» ή «δημόσιοι». Αυτοί οι όροι δεν προσδιορίζουν μία δημόσια λειτουργία, αυτή δηλαδή ενός δημόσιου υπαλλήλου, αλλά σημαίνουν ότι το συμβολαιογραφικό επάγγελμα φέρνει τους tabelliones σε επαφή με το κοινό. Ο χαρακτήρας αυτός της συμβολαιογραφικής λειτουργίας είναι επίσης εμφανής σε σχέση με την αξία του συμβολαιογραφικού εγγράφου, το οποίο σαν μέσο απόδειξης κατατάσσεται ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο έγγραφο.

Οι tabelliones λοιπόν θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν σαν δημόσιοι γραφείς, που είχαν ορισμένες γνώσεις του Δικαίου και έθεταν τις υπηρεσίες τους στην διάθεση των ιδιωτών για να συντάξουν τα δικαιοπρακτικά τους έγγραφα.

2. *Notarius, Σημειογράφος, ταχυγράφος, οξυγράφος, υπογραφεύς και Νοτάριος*

Ο λατινικός όρος «notarius» προέρχεται από την λέξη «nota», που σημαίνει στα ελληνικά «σημείο» και υποδηλώνει ένα σύμβολο ή μία συντομογραφία, που χρησιμεύει για να πραγματοποιήσουμε μία γρήγορη γραφή. Ο όρος notarius αναφέρεται στις Ρωμαϊκές πηγές από τις αρχές του 1ου μ.Χ. αιώνα και υποδηλώνει τον ειδικό γραφέα, που έγραφε γρήγορα χρησιμοποιώντας συντμήσεις και γραφικά σημεία, τον στενογράφο. Οι notarii ήταν στην αρχή σκλάβοι, στην συνέχεια απελεύθεροι και τέλος ελεύθεροι άνθρωποι, οι οποίοι σημείωναν με ταχύτητα τους πολιτικούς διαλόγους, τις αγορεύσεις, τις επιστολές ή τα υπαγορευόμενα κείμενα. Οι notarii διαφέρουν από τους tabelliones, γιατί δεν υποχρεούνται να έχουν νομικές γνώσεις και δεν ελέγχονται από το Κράτος.

Η ανάπτυξη της γραφειοκρατικής διοίκησης του ρωμαϊκού κράτους και η δημιουργία της εκκλησιαστικής διοίκησης, διαμόρφωσαν νέα πεδία δραστηριότητας για τους notarii, οι οποίοι χρησιμοποιούνται πλέον και σαν γραμματείς. Με την διοικητική μεταρρύθμιση του Διοκλητιανού, που αποπεράτωσε ο Μεγάλος Κωνσταντίνος, δημιουργείται ένα ειδικό σώμα γραμματέων, η schola notariorum, στα πλαίσια του Consistorium, του ανωτάτου συμβουλίου του αυτοκράτορα. Ο προϊστάμενός τους ονομάζεται primicerius notariorum. Η προσωπική επαφή με τον αυτοκράτορα κατέστησε τους αυτοκρατορικούς notarii πολύ ισχυρούς. Συχνά αναλάμβαναν υψηλά διοικητικά και πολιτικά αξιώματα, που ξεπερνούν κατά πολύ τις αρμοδιότητες του γραμματέα. Την ίδια εποχή τοποθετείται και η δημιουργία του θεσμού των εκκλησιαστικών νοταρίων (γραμματέων-γραφέων), που εργάζονται στις γραμματείες των Μητροπόλεων.

Οι αντίστοιχοι προς τον notarius ελληνικοί όροι ήταν «σημειογράφος», «ταχυγράφος», «οξυγράφος» και «υπογραφεύς». Ο όρος σημειογράφος φαίνεται ότι ήταν ο πλέον παλαιός όρος και συναντάται στις πηγές από τον 2ο μ.Χ. αιώνα. Ο όρος ταχυγράφος πήρε την έννοια του στενογράφου από τον 3ο μ.Χ. αιώνα. Και στη συνέχεια προστίθεται ο όρος οξυγράφος. Τέλος ο όρος υπογραφεύς εμφανίζεται τον 5ο μ.Χ. αιώνα. Αλλά πιο συχνά εμφανίζεται η ακριβής μεταφορά της λατινικής λέξης στα ελληνικά δηλαδή «νοτάριος».

Ο όρος νοτάριος στο Βυζάντιο, κατ' αντίθεση με την Δυτική Ευρώπη, όπου εξελίχθηκε και ξεπέρασε την αρχική του έννοια για να καταλήξει να υποδηλώνει τα πρόσωπα που ασχολούνται με την σύνταξη των ιδιωτικών πράξεων, εξακολουθεί να υποδηλώνει σχεδόν καθ' όλη την διάρκεια της αυτοκρατορίας τον στενογράφο, τον γραφέα ή τον γραμματέα, που μόνον περιστασιακά συντάσσει τις δικαιοπρακτικές δηλώσεις των ιδιωτών. Τα τελευταία μόνο χρόνια της αυτοκρατορίας κάτω από την δυτική επίδραση και στις περιοχές κυρίως που είχαν γνωρίσει ή έμεναν υπό την κυριαρχία των δυτικών, ο όρος νοτάριος άρχισε να χρησιμοποιείται με την έννοια του συμβολαιογράφου.

3. *Tabularius* και *Ταβουλλάριος*

Ο λατινικός όρος «tabularius» προέρχεται από την λέξη «tabularia», η οποία υποδηλώνει τα αρχεία του κράτους, στα οποία οι tabularii εργάζονται αρχικά. Αργότερα εργάζονται σε όλα τα γραφεία της ρωμαϊκής διοίκησης, δηλαδή τα φορολογικά γραφεία, τις δημοτικές υπηρεσίες, τα αρχεία και το στρατό. Ο τομέας των αρμοδιοτήτων τους ήταν διπλός. Η λογιστική στις φορολογικές υπηρεσίες και η σύνταξη και διατήρηση των εγγράφων στις άλλες υπηρεσίες. Οι Αυτοκρατορικές διατάξεις τους αναγνωρίζουν την δικαιοδοσία των δημοσίων προσώπων και τους αναθέτουν την σύνταξη ορισμένων πράξεων όπως πρακτικών, απογραφών κλπ. Είναι λοιπόν προφανές, ότι αυτοί οι υπάλληλοι μπορούσαν να δώσουν στις ιδιωτικές πράξεις την δημόσια πίστη.

Οι Νόμοι του 4ου μ.Χ. αιώνα μας δείχνουν μια νέα διάσταση, την οποία λαμβάνει η λειτουργία των tabularii με τον καιρό, δηλαδή αυτή του συντάκτη των ιδιωτικών πράξεων. Σε μία διάταξη του Λέοντα του Α' το 472 μ.Χ. αναφέρεται ότι μπορούν να συμμετέχουν στην σύνταξη ενός ιδιωτικού εγγράφου. Μία διάταξη του Αυτοκράτορα Ιουστίνου του Α' το 521 αναφέρει τους tabularii σαν συντάκτες διαθηκών των τυφλών. Ήδη στη νομοθεσία του Ιουστινιανού ο όρος tabularius εμφανίζεται με τρεις σημασίες: α) αυτή του κρατικού υπαλλήλου, β) αυτή του γραφέα των tabelliones και γ) αυτή του συντάκτη των συμβολαιογραφικών πράξεων. Τους επόμενους αιώνες οι Βυζαντινές πηγές διατηρούν μόνο αυτή, την τελευταία σημασία του όρου και η λέξη ταβουλλάριος, γραμμένη στα ελληνικά, ταυτίζεται με αυτή του tabellio ή του συμβολαιογράφου, την μέση δε Βυζαντινή περίοδο χρησιμοποιείται πολύ περισσότερο από τους υπόλοιπους όρους.

4. *Νομικοί*

Μία τελευταία ομάδα επαγγελματιών, που συνέτασσαν ιδιωτικές πράξεις αποτελούν οι «νομικοί». Ο όρος αυτός γνωστός από τις αρχαίες πηγές του Ελληνικού Δικαίου, σημαίνει τον ασχολούμενο με τους νόμους, τον ερμηνευτή των νόμων. Οι αντίστοιχοι λατινικοί όροι ήταν jurisperitus, juris consultus, juris studiosus, juris prudens.

Την Ρωμαϊκή εποχή ο τόπος της δραστηριότητάς τους ήταν κυρίως τα δικαστήρια. Βοηθούσαν τους δικαστές, απλούς υπαλλήλους χωρίς νομική παιδεία, να λαμβάνουν τις αποφάσεις σύμφωνα με τους Νόμους. Επίσης βοηθούσαν με νομικές συμβουλές τους δικηγόρους, οι οποίοι ήταν ρήτορες χωρίς επίσης νομική παιδεία, για να διατυπώσουν την επιχειρηματολογία τους. Εκτός από αυτές τις δραστηριότητες οι νομικοί έδιναν συμβουλές στους ιδιώτες σε σχέση με τις διάφορες μεταβιβάσεις. Από την αρχή των πρώτων Βυζαντινών αιώνων οι νομικοί αναφέρονται πολύ συχνά στους παπύρους (κυρίως στις κοπτικές συμβάσεις) σαν συντάκτες ιδιωτικών πράξεων. Οι όροι νομικός και tabellio ή συμβολαιογράφος ταυτίζονται. Μερικές φορές ο ίδιος συμβολαιογράφος χρησιμοποιεί μία φορά τον ένα και μία φορά τον άλλο όρο.

Δίπλα στους λαϊκούς νομικούς της Βυζαντινής εποχής εμφανίζονται οι νομικοί εκκλησιαστικοί υπάλληλοι. Ο κύριος ρόλος τους ήταν να συντάσσουν πράξεις του ιδιωτικού Δικαίου. Η ομάδα αυτή των επαγγελματιών διατηρήθηκε με τα ίδια χαρακτηριστικά καθ' όλη των διάρκειας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

5. *Άλλοι συντάκτες ιδιωτικών πράξεων*

Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι σύμφωνα με το Ρωμαϊκό Δίκαιο, το οποίο επαναλαμβάνεται αργότερα στην Βυζαντινή Νομοθεσία, τα πρόσωπα που αναφέραμε δεν ήταν οι μόνοι συντάκτες των ιδιωτικών πράξεων. Κανένας νόμος δεν υποχρέωνε τους πολίτες να συντάσσουν τις ιδιωτικές πράξεις τους με τους tabelliones ή τους ομολόγους τους. Εκτός από αυτούς τα συμβαλλόμενα μέρη μπορούσαν να συντάξουν οι ίδιοι τα έγγραφά τους, που ονομάζονταν *idiochira*, ενώ μπορούσε να τους αντικαταστήσει και κάθε άλλο πρόσωπο, που γνώριζε να γράφει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

1. Η νομοθεσία για τους συμβολαιογράφους μέχρι τον Ιουστινιανό.

Ο επαγγελματίας, που τα χρόνια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους συντάσσει τις έγγραφες δικαιοπρακτικές δηλώσεις των ιδιωτών, είναι ο «tabellio», όρος που συναντάται στις ρωμαϊκές πηγές από τις αρχές του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα. Την ίδια εποχή υπάρχουν και άλλες επαγγελματικές ομάδες, όπως οι notarii και οι tabularii, που μολονότι αργότερα θα ταυτισθούν με τους συμβολαιογράφους, στην αρχή δεν ασχολούνται με την σύνταξη των ιδιωτικών δικαιοπραξιών.

Ο όρος «notarius» είναι ο πιο παλαιός, αναφέρεται στις ρωμαϊκές πηγές από τις αρχές του 1ου μ.Χ. αιώνα και υποδηλώνει αρχικά τον στενογράφο και αργότερα τον γραφέα. Την εποχή αυτή δεν έχει καμία σχέση με την σύνταξη των ιδιωτικών πράξεων, δεν έχει νομικές γνώσεις, δεν ελέγχεται από το κράτος και δεν μπορεί να θεωρηθεί ως συμβολαιογράφος. Από τον 3ο μ.Χ. αιώνα notarii ονομάζονται και οι γραμματείς του Αυτοκράτορα και των υψηλόβαθμων αυτοκρατορικών υπαλλήλων, καθώς και οι γραμματείς της εκκλησιαστικής διοίκησης. Όμως ούτε οι υπάλληλοι αυτοί συντάσσουν πράξεις για τους ιδιώτες.

Ο όρος tabularius σε όλη την διάρκεια την Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας αναφέρεται στον δημόσιο λειτουργό υποδεέστερης σειράς, που εργάζεται στα tabularia, τα δημόσια δηλαδή αρχεία και γραφεία της φορολογικής διοίκησης. Δεν συντάσσει ιδιωτικά έγγραφα και δεν είναι στη διάθεση των ιδιωτών. Από το τέλος του 5^{ου} μ.Χ. αιώνα όμως αρχίζει να αναφέρεται η συμμετοχή του στην σύνταξη ιδιωτικών δικαιοπραξιών και ειδικότερα εμφανίζεται σε μία Διάταξη του Λέοντα Α' το 472 μ.Χ. (C. 8,17,11), που αφορά τον θεσμό του rignus (ενεχύρου ή υποθήκης) και σε μία άλλη του Ιουστίνου το 521 μ.Χ. (C. 6.22.8), που αφορά τις διαθήκες των τυφλών.

Η πρώτη πηγή, στην οποία εμφανίζεται ο όρος «tabellio», είναι ένα κείμενο του Ουλπιανού γραμμένο το 215 μ.Χ. (D.48.19.9.4). Από το κείμενο αυτό προκύπτει ότι οι tabelliones συντάσσουν έγγραφα, που περιέχουν συμβάσεις και δικαιοπραξίες (μεταξύ των οποίων μνημονεύονται ρητά οι διαθήκες), καθώς και επιστολές που απευθύνονται στον Αυτοκράτορα ή σε υψηλόβαθμους κρατικούς υπαλλήλους. Είναι νομικοί εξειδικευμένοι στην τέχνη της σύνταξης των εγγράφων. Το γραφείο τους, που ονομάζεται «statio», βρίσκεται στην αγορά (forum) ή γύρω από αυτή. Από το ίδιο χωρίο προκύπτει ότι οι Προϊστάμενοι των Επαρχιών μπορούν να απαγορεύσουν στους tabelliones την άσκηση των καθηκόντων τους και επομένως οι δημόσιες αρχές ασκούν κάποιου είδους εποπτεία στον τρόπο, με τον οποίο αυτοί ασκούν το επάγγελμα τους.

Η εμφάνιση και η ανάπτυξη του θεσμού των tabelliones την εποχή αυτή θα πρέπει να αποδοθεί κατά κύριο λόγο στην επίδραση των ελληνικού επί του ρωμαϊκού δικαίου. Το έτος 212 μ.Χ. ο αυτοκράτορας Μάρκος Αυρίλιος Αντωνίνος, ο καλούμενος Καρακάλας, εξέδωσε την περίφημη Constitutio Antoniniana de Civitate, με την οποία απένειμε το δικαίωμα του ρωμαίου πολίτη (την civitas romana) σε όλους τους ελεύθερους ανθρώπους, που είχαν την κατοικία τους στο έδαφος της Αυτοκρατορίας. Με αυτή την διάταξη όλοι οι έλληνες κάτοικοι, που ζούσαν σύμφωνα με το ελληνικό και ελληνιστικό δίκαιο, έγιναν Ρωμαίοι πολίτες, με αποτέλεσμα να εφαρμόζεται πλέον και σ' αυτούς το ρωμαϊκό δίκαιο. Ενώ θα περίμενε λοιπόν κανείς την πλήρη κατάργηση και την μη εφαρμογή των διατάξεων του ελληνικού δικαίου, βλέπουμε αντίθετα πολλούς θεσμούς του να επηρεάζουν το ρωμαϊκό δίκαιο και να ενσωματώνονται σ' αυτό.

Το έγγραφο είχε ιδιαίτερη σημασία στα ελληνικά δίκαια κατά την κατάρτιση των συμβάσεων. Τα αρχαιότερα ελληνικά και τα ελληνιστικά δίκαια δεν αναγνώριζαν την δέσμευση των συμβαλλομένων με την άτυπη συμφωνία, αλλά είχαν την αντίληψη, ότι η σύμβαση καταρτιζόταν εγγράφως ή τουλάχιστον «δια της δόσεως αρραβώνος». Αντιθέτως στο αρχαίο Ρωμαϊκό Δίκαιο ο ρόλος του εγγράφου στις μεταβιβάσεις ήταν περιορισμένος. Οι συμφωνίες ελάμβαναν συνήθως την προφορική μορφή και οι μάρτυρες ήταν αυτοί που εγγυώνται τις μεταβιβάσεις. Η έγκυρη κατάρτιση των δικαιοπραξιών προϋπέθετε απλώς την ανταλλαγή πανηγυρικών λέξεων.

Όταν οι ρωμαϊκές και οι ελληνικές αντιλήψεις βρέθηκαν αντιμέτωπες στην Αίγυπτο, οι συμβολαιογράφοι συνηθισμένοι στην πράξη να εφαρμόζουν το ελληνιστικό δίκαιο δεν μπορούσαν να αντιτάξουν τις ελληνιστικές τους αντιλήψεις στα όσα επέβαλε το ρωμαϊκό δίκαιο. Βρήκαν όμως τον αναγκαίο συμβιβασμό των δύο αντιθέτων συστημάτων. Συνέτασσαν δηλαδή εγγράφως τις καταρτιζόμενες συμβάσεις, στο τέλος όμως του εγγράφου έγραφαν την ρήτρα: «και επερωτηθείς ωμολόγησα», με την οποία δηλώνονταν πλασματικά ότι είχε τηρηθεί ο τύπος της *stipulatio*, της πανηγυρικής «επερωτήσεως» του ρωμαϊκού δικαίου.

Ο συμβιβασμός αυτός ήταν μια πραγματικά ευφυής και αποτελεσματική λύση. Ανάλογος συμβιβασμός έγινε και στο θέμα της ρωμαϊκής *mancipatio*, την οποία υποκατέστησε η έγγραφη ελληνική καταγραφή. Στο θέμα της *traditio* αντί για την υλική παράδοση του μεταβιβαζομένου πράγματος, παραδιδόταν το έγγραφο της μεταβιβάσεως. Με τον τρόπο αυτό τίθενται οι βάσεις για την διάπλαση του θεσμού της «παραδόσεως δι' εγγράφου», ενός θεσμού που αργότερα στους βυζαντινούς χρόνους εξελίχθηκε στην «παράδοση του εγγράφου» ή «παράδοση δια του εγγράφου». Οι διατάξεις αυτές αντικατέστησαν την υλική ή σωματική παράδοση του πράγματος κατά τις μεταβιβάσεις.

Αυτή η βασική ιδέα της εγγράφου αποδείξεως, που επηρέασε το ύστερο Ρωμαϊκό Δίκαιο, συνέβαλε αποφασιστικά στην εμφάνιση και εξάπλωση των *tabelliones*.

Η πρώτη αυτοκρατορική Διάταξη, στην οποία αναφέρεται ένας *tabellio*, είναι αυτή των Διοκλητιανού και Μαξιμίου το 290 μ.Χ. (C. 8.47.4), που αναφέρεται στην υιοθεσία ενός *alieni iuris*, δηλαδή προσώπου που βρίσκεται υπό πατρική εξουσία. Σύμφωνα με την διάταξη αυτή δεν μπορούσε μία υιοθεσία να συσταθεί έγκυρα με μία έγγραφη δικαιοπραξία, ακόμα και όταν αυτή ήταν συντεταγμένη από ένα *tabellio*.

Ο Διοκλητιανός, για να καταπολεμήσει τον ισχυρό πληθωρισμό που υπήρχε στο τέλος του 3ου μ.Χ. αιώνα, εξέδωσε το 301 μ.Χ. το περίφημο Διάταγμα των τιμών (*Edictum Diocletiani de pretiis*), με το οποίο καθόριζε τις μέγιστες τιμές για τα εμπορεύματα και τις υπηρεσίες. Για τους *tabelliones* ο Διοκλητιανός καθόριζε ότι δεν μπορούσαν να απαιτήσουν περισσότερο από δέκα δηνάρια για εκατό γραμμές μίας πράξης ή μίας επιστολής. Θα λέγαμε σήμερα ότι η αμοιβή αυτή ήταν πάγια και όχι αναλογική, καθορίζεται δηλαδή από τις σειρές του εγγράφου και όχι από την αξία της δικαιοπραξίας. Προκειμένου να γίνει σύγκριση, σημειώνεται ότι ένας καλλιγράφος μπορούσε να συμφωνήσει σαν μέγιστη αμοιβή δέκα δηνάρια για εκατό γραμμές και ένας νοτάριος, καθηγητής στενογραφίας, σαν μισθό για κάθε μαθητή εβδομήντα πέντε δηνάρια το μήνα.

Ο Μεγάλος Κωνσταντίνος απασχολήθηκε επίσης σε μία Διάταξη το 316 μ.Χ. (C. Th. 12.1.3), με την σχέση ανάμεσα στους *decuriones* και τους *tabelliones*. Η τάξη των *decuriones* αποτελείτο από πολίτες, οι οποίοι διοικούσαν τις πόλεις και ήταν επιφορτισμένοι με την κατανομή και την είσπραξη των φόρων, όντας υπεύθυνοι εις ολόκληρο μαζί με τους υπόχρεους. Στην διάταξη αυτή ο Αυτοκράτορας προβλέπει ότι οι *decuriones* οφείλουν να απέχουν από την άσκηση του λειτουργήματος του *tabellio*.

Τέλος πολλές άλλες διατάξεις της αυτοκρατορικής νομοθεσίας πριν από τον Ιουστινιανό αναφέρονται στους *tabelliones*, οι περισσότερες από τις οποίες απαγορεύουν σ' αυτούς την σύνταξη ορισμένων πράξεων.

Όσον αφορά την οργάνωση του επαγγέλματος των *tabelliones*, φαίνεται ότι από την πρώτη εποχή ήταν οργανωμένοι σε σωματεία. Σύμφωνα με μία Διάταξη των αυτοκρατόρων Βαλεντίνιου, Θεοδόσιου και Αρκάδιου το 391 μ.Χ. (C. 1.28.4) τα σωματεία είχαν τοποθετηθεί υπό την δικαιοδοσία και τον έλεγχο

του Έπαρχου της πόλης. Οι tabelliones της Κωνσταντινούπολης βρίσκονται υπό την δικαιοδοσία του *magister census*, ο οποίος υπάγεται στον Έπαρχο της πόλης από το 344 μ.Χ. Αυτό αποτελεί σοβαρή ένδειξη, που ενισχύεται από την ορολογία που χρησιμοποιείται. Ο όρος *statio*, που προσδιορίζει το συμβολαιογραφικό γραφείο, αρχικά σήμαινε τον τόπο, όπου συναθροίζονται οι επαγγελματίες, ορισμένες δε φορές χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει τα γραφεία των σωματείων. Η έκφραση, που χρησιμοποιείται αργότερα στη Νεαρά 44 του Ιουστινιανού «εκπесούνται των καλουμένων στατιόνων», υποδηλώνει ότι πρόκειται για έκπτωση από τα δικαιώματα μιας οργανωμένης ομάδας, από την ιδιότητα του μέλους μιας επαγγελματικής οργάνωσης. Φαίνεται λοιπόν ότι ο τόπος (το γραφείο εργασίας) και το επαγγελματικό καθεστώς ταυτίζονται. Μόνο αυτός που έχει σχετική άδεια μπορεί να έχει γραφείο. Με άλλα λόγια η άδεια ασκήσεως του επαγγέλματος είναι το αποτέλεσμα της άδειας να έχει κάποιος γραφείο. Επομένως ο έλεγχος του κράτους στο επάγγελμα είναι άμεσος και κανένας δεν έχει το δικαίωμα να το εξασκεί χωρίς να έχει άδεια.

2. Η νομοθεσία για τα έγγραφα και την αποδεικτική τους δύναμη.

Υπό την επίδραση του ελληνικού δικαίου το έγγραφο αρχίζει πλέον να παίρνει μία θέση δίπλα στα άλλα μέσα απόδειξης, όπως στους μάρτυρες. Σε μία Διάταξη του Μεγάλου Κωνσταντίνου το 317 μ.Χ. (C. 4.21.15), βλέπουμε ότι στην δίκη οι έγγραφες δικαιοπραξίες έχουν την ίδια αποδεικτική δύναμη με τις δηλώσεις των μαρτύρων.

Στον 4ο και στον 5ο μ.Χ. αιώνα πολλές αυτοκρατορικές Διατάξεις θεσπίζουν κανόνες που αναφέρονται στην αποδεικτική δύναμη των εγγράφων δικαιοπραξιών (*instrumenta* και *scripturae*), περιλαμβανομένων και των πράξεων που συντάσσονται από τους *tabelliones*.

Σε μία διάταξη του 369 μ.Χ. (C. Th. 11.39.6) των Αυτοκρατόρων Βαλεντινιανού και Βαλέντιου αποδίδεται ιδιαίτερη αποδεικτική δύναμη στις έγγραφες δικαιοπραξίες (*instrumenta*). Αυτός, έναντι του οποίου αντιτάσσεται ένα έγγραφο σε μία δίκη, οφείλει είτε να το αναγνωρίσει σαν αυθεντικό, είτε να καταγγείλει σαν πλαστογράφο αυτόν που το επικαλείται. Στην τελευταία περίπτωση το πρόβλημα θα κριθεί στην ποινική δίκη, που είναι διακεκριμένη από την κυρία πολιτική δίκη. Το μέρος λοιπόν, έναντι του οποίου αντιτάσσεται το έγγραφο, δεν έχει το δικαίωμα να αμφισβητήσει την αυθεντικότητα του στην κυρία δίκη, παρά μόνο καταγγέλλοντάς το ως πλαστό. Όμως αν δεν καταφέρει στην ποινική δίκη να αποδείξει την πλαστότητα του εγγράφου, καταδικάζεται αυτός με την ποινή που προβλέπεται για το αδίκημα της πλαστογραφίας.

Γρήγορα έγινε αντιληπτό ότι με την ανωτέρω διάταξη καθίστατο πολύ δυσχερής η θέση αυτού έναντι του οποίου αντιτάσσεται το έγγραφο, διότι αν δεν μπορέσει να αποδείξει την πλαστότητα, καταδικάζεται ο ίδιος. Έτσι λοιπόν με μία νέα διάταξη το 376 μ.Χ. (C. Th. 9.9.14) των Αυτοκρατόρων Βαλέντιου, Γρατιανού και Βαλεντινιανού Β', παράλληλα με τη δυνατότητα της προσβολής του εγγράφου σε ποινική δίκη, θεσπίζεται και η δυνατότητα αμφισβήτησεως της γνησιότητάς του σε άλλη ξεχωριστή αστική δίκη, χωρίς τον κίνδυνο να υποστεί ο μηνυτής τις ποινές του πλαστογράφου, αν δεν μπορέσει να αποδείξει τους ισχυρισμούς του.

Στο τέλος του 4ου μ.Χ. αιώνα εκδηλώνεται η αντίθετη τάση, δηλαδή αυτός, ο οποίος προσάγει το έγγραφο πρέπει να αποδείξει την αυθεντικότητά του. Η αρχή αυτή αναγνωρίζεται για πρώτη φορά σε μία Διάταξη του 378 μ.Χ. (C. Th. 11.39.7) για τις *scripturae nefariae*, δηλαδή τις έγγραφες πράξεις με εγκληματικό περιεχόμενο, καθώς επίσης και σε μία διάταξη του ίδιου έτους (C.Th.4.4.2) για τους κωδικελους. Η ίδια αρχή καθιερώνεται γενικώς για τις έγγραφες δικαιοπραξίες (*instrumenta*) με μία Διάταξη του 421 μ.Χ. (C.Th.2.27.1). Αργότερα την εποχή του Ιουστινιανού μιλούν για δόσιμο πίστης (*imponere fidem*) στο προσκομιζόμενο έγγραφο. Αυτός, που επικαλείται την πράξη, πρέπει να πείσει τον δικαστή, ότι αυτή αξίζει την εμπιστοσύνη του. Εκείνος, εναντίον του οποίου αντιτάσσεται η πράξη, δεν οφείλει πλέον να την αναγνωρίσει ή να την προσβάλλει σαν πλαστή. Όταν όμως ο επικαλούμενος την πράξη καταφέρει να πείσει για την αυθεντικότητά της, ο αντίδικός του δεν έχει άλλη επιλογή παρά να την

προσβάλλει σαν πλαστή σε ξεχωριστή ποινική ή αστική δίκη. Σύμφωνα με την Διάταξη του 421 μ.Χ. η *imponere fidem* γίνεται με την αντιπαραβολή της γραφής (*comparatio* ή *collatio litterarum*).

Σε μία μεταγενέστερη Διάταξη του 486 μ.Χ. (C.4.20.15.6), που σώζεται από τα Βασιλικά, θεσπίζεται ότι αυτός που θέλει να δοθεί πίστη (*imponere fidem*) σε ένα έγγραφο, οφείλει να φέρει τρεις μάρτυρες, αν μπορέσει να προσκομίσει την αμφισβητούμενη πράξη στο δικαστήριο. Σε περίπτωση που η πράξη δεν προσκομισθεί στο δικαστήριο οφείλει να φέρει πέντε μάρτυρες.

Αυτό που μπορεί να παρατηρήσει κανείς είναι ότι μέχρι την εποχή αυτή δεν γίνεται καμία διάκριση, όσον αφορά την αποδεικτική δύναμη, ανάμεσα στις απλές ιδιωτικές πράξεις και τις συμβολαιογραφικές πράξεις, αυτές δηλαδή που συντάσσουν οι *tabelliones*.

Ο μόνος Αυτοκράτορας πριν από τον Ιουστινιανό, ο οποίος ασχολήθηκε ρητά με την αποδεικτική δύναμη των πράξεων, που συντάσσουν οι *tabelliones*, είναι ο Λέοντας Α' σε μία Διάταξη του 472 μ.Χ. (C.8.17.11). Στην Διάταξη αυτή, που αφορά την σύμβαση του *pignus* (ενεχύρου ή υποθήκης) σε κάποιο πράγμα, δίδεται προτεραιότητα σε αυτόν που μπορεί να προσάγει ένα *instrumentum publice confectum*, μία δηλαδή πράξη που έχει συνταχθεί από *tabellio*, έναντι εκείνου, ο οποίος κατέχει μία απλή ιδιωτική πράξη (ένα *idiochirum*). Η προτεραιότητα αυτή υπάρχει ακόμη και στην περίπτωση, που η ημερομηνία της πράξης του *tabellio* είναι μεταγενέστερη, εκτός εάν η ιδιωτική πράξη φέρει τις υπογραφές τριών ή περισσότερων μαρτύρων με καλή φήμη.

Σύμφωνα λοιπόν με την ανωτέρω Διάταξη του Λέοντος Α', η αποδεικτική δύναμη ενός *instrumentum publice confectum* (μιας δηλαδή συμβολαιογραφικής πράξης συντεταγμένης από ένα *tabellio*) είναι μεγαλύτερη από αυτήν ενός *idiochirum* χωρίς υπογραφές μαρτύρων και ίσης αξίας με αυτήν ενός *idiochirum*, που περιέχει τις υπογραφές τριών ή περισσότερων μαρτύρων, οι οποίοι είναι *probatae atque integrae opinionis*. Για τον λόγο αυτό τα *idiochira* που φέρουν την υπογραφή τριών μαρτύρων ονομάζονται *instrumenta quasi publice confecta*. Αλλά και υπό αυτό το καθεστώς οι πράξεις των *tabelliones* δεν παρέχουν δημόσια πίστη και σε περίπτωση ανυπαρξίας άλλης απόδειξης δεν θεωρούνται αυθεντικές.

Πλάι στις καθαρά ιδιωτικές πράξεις - τα *idiochira* - και στις πράξεις που συντάσσουν οι *tabelliones*, οι οποίες από το 472 μ.Χ. ονομάζονται *instrumenta publice confecta* (στην Νεαρά 73 του Ιουστινιανού οι όροι αυτοί μεταφράζονται σαν «τα συμβόλαια τα επ' αγοράς συντελούμενα»), οι Ρωμαίοι γνώριζαν και τα λεγόμενα δημόσια έγγραφα (*instrumenta publica*), δηλαδή πράξεις που συντάσσονται από Δημόσιες Αρχές και φέρουν εξ αυτού του λόγου αφ' εαυτές την δημόσια πίστη (*publica fides*). *Instrumenta publica* σημαντικά για το ιδιωτικό Δίκαιο είναι τα έγγραφα που συντάσσονται από τις Αρχές, όταν η συμμετοχή τους απαιτείται σύμφωνα με τον Νόμο, όπως π.χ. για την υιοθεσία, την χειραφεσία και την απελευθέρωση των σκλάβων.

Παρόμοια αποδεικτική αξία με τα *instrumenta publica* παρουσιάζουν τα έγγραφα, τα οποία εγγράφονται στα μητρώα δημοσίων αρχών (*apud acta* ή *apud gesta*). Τέτοιες αρχές είναι στην Κωνσταντινούπολη ο μαγίστρος επί των κήνσων (*magister census*) και στις επαρχίες οι δημοτικές αρχές. Από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου οι δωρεές πρέπει να γίνονται με έγγραφο που φέρει τις «υπογραφές» μαρτύρων και εγγράφεται στα δημόσια μητρώα (*apud acta*). Ο Μεγάλος Κωνσταντίνος κατέστησε επίσης υποχρεωτικό ένα τέτοιο έγγραφο στις μεταβιβάσεις ακινήτων. Όλα τα έγγραφα που εγγράφονται στα δημόσια μητρώα παρέχουν την *fides publica*, έχουν δηλαδή την αυξημένη τυπική ισχύ των δημοσίων εγγράφων.

3. Οι συμβολαιογραφικές πράξεις στην πρακτική.

Μελετώντας τις συμβολαιογραφικές πράξεις, που συντάχθηκαν πριν από τον Ιουστινιανό και οι οποίες σώζονται, διαπιστώνει κανείς ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στον αριθμό των πηγών που σώζονται στο δυτικό τμήμα σε σχέση με το ανατολικό τμήμα της Αυτοκρατορίας. Από τις πράξεις που διασώζονται και οι οποίες φέρουν την «υπογραφή» (*subscriptio*) ενός *tabellio*, λίγες μόνο προέρχονται από την Δύση (κυρίως σε παπύρους της πόλης Ραβέννα της Ιταλίας). Οι περισσότερες προέρχονται από την Ανατολή.

Στο ανατολικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σώζονται σήμερα περίπου εβδομήντα κείμενα σε παπύρους που γράφτηκαν πριν από το 527 μ.Χ. και περιέχουν συμβολαιογραφικές πράξεις ή αποσπάσματα από αυτές. Όλα αυτά τα κείμενα γράφηκαν και βρέθηκαν στην Αίγυπτο. Είναι εφοδιασμένα με μία «υπογραφή», στην οποία αναφέρεται ότι η πράξη συντάχθηκε από ένα συμβολαιογράφο. Αυτές οι συμβολαιογραφικές πράξεις αφορούν διάφορες δικαιοπραξίες, όπως διαθήκες και συμβάσεις δανείων, πωλήσεως, μισθώσεως, εγγυήσεως ή διαλύσεως.

Οι πράξεις των Ελλήνων συμβολαιογράφων της Αιγύπτου άρχιζαν με την ημερομηνία. Η συνήθης μέθοδος χρονολόγησης ενός εγγράφου ήταν σε όλη την περίοδο μεταξύ Διοκλητιανού και Ιουστινιανού (300 μ.Χ.-527 μ.Χ.) με το όνομα του εν ενεργεία Υπάτου.

Μετά την ημερομηνία το κείμενο της πράξης άρχιζε με έναν τύπο χαιρετισμού (χαίρειν) από εκείνον, στον οποίο η πράξη αντιτάσσεται, προς αυτόν, σε όφελος του οποίου συντάσσεται. Πολύ συχνά το κείμενο άρχιζε έτσι: «Προς τον Α υιό του Β, ο Γ υιός του Δ, χαίρειν». Στην συνέχεια η πράξη περιλάμβανε τη δήλωση εκείνου, στον οποίο η πράξη αντιτάσσεται. Στις περισσότερες πράξεις μετά την λέξη «ομολογώ» ακολουθούν οι ρήτρες της έννομης σχέσης που αφορά το έγγραφο, π.χ. δάνειο, πώληση κλπ. Συνήθως το συμβολαιογραφικό έγγραφο έχει τον τύπο ενός *chirographum*, συντάσσεται δηλαδή σε προσωπική, υποκειμενική μορφή. Όμως δεν γράφεται από τα μέρη που λαμβάνουν μέρος στη νομική πράξη, αλλά από το συμβολαιογράφο ή από κάποιον από τους υπαλλήλους του.

Στο τέλος αυτής της δήλωσης, που αποτελεί το σώμα της γραπτής πράξης, συναντάμε πολύ συχνά τις λέξεις «η συγγραφή κυρία έστω» και όταν πρόκειται για μία σύμβαση τις λέξεις «επερωτηθείς ωμολόγησα». Ο πρώτος τύπος που φέρει την ονομασία ρήτρα «κυρία», έχει σημασία στο πεδίο της αποδεικτικής δύναμης της πράξης. Όταν έχει περιληφθεί μία τέτοια ρήτρα στο έγγραφο, αυτός, έναντι του οποίου αντιτάσσεται η πράξη, δεν έχει πλέον το δικαίωμα να αμφισβητήσει το περιεχόμενό της. Κατά συνέπεια αυτός, ο οποίος έκανε μία τέτοια δήλωση μέσα στο έγγραφο, δεν μπορεί να προσάγει ανταποδείξεις για να αρνηθεί τα γεγονότα, τα οποία έχει δηλώσει ότι έλαβαν μέρος. Ο δεύτερος τύπος αναφέρεται στη ρήτρα της *stipulatio* και συναντάται συχνά στους παπύρους από το έτος 220 μ.Χ. μετά την ισχύ της *Constitutio Antoniniana*, όπως προαναφέρθηκε.

Μετά το κύριο μέρος του εγγράφου ακολουθούσε πάντοτε η «υπογραφή» (*subscriptio*) εκείνου, έναντι του οποίου αντιτάσσετο η πράξη, με την οποία αυτός συνόψιζε σε λίγες λέξεις την ουσία της δηλώσεώς του και επιβεβαίωνε ότι αυτό, το οποίο είχε γραφεί πάνω από την υπογραφή του, ήταν σύμφωνο με την θέλησή του. Αυτή η «υπογραφή» γραφόταν από τον δηλούντα με το ίδιο του το χέρι ή από κάποιον άλλο στη θέση του, εάν αυτός ήταν αγράμματος. Τις περισσότερες φορές αυτός, που έγραφε στην θέση του αγραμμάτου, ήταν ο συμβολαιογράφος, που είχε συντάξει το κύριο μέρος του εγγράφου.

Στις περιπτώσεις που το έγγραφο αναφέρεται σε κάποια σύμβαση, τότε συχνά στο τέλος της «υπογραφής» επαναλαμβάνεται η ρήτρα της *stipulatio* και ακολουθεί η λέξη «απέλυσσα». Η λέξη αυτή αναφέρεται και σε συμβάσεις, που δεν περιέχουν της ρήτρα της *stipulatio*. Αυτή η αναφορά της «απόλυσης», της παράδοσης δηλαδή του εγγράφου από το μέρος, έναντι του οποίου αντιτάσσεται η πράξη στον αντισυμβαλλόμενο, είναι συνήθης στις συμβολαιογραφικές πράξεις από τον 4ο μ.Χ. αιώνα. Σε όλους τους παπύρους, στους οποίους αναφέρεται αυτή η ρήτρα, η πράξη της απόλυσης γίνεται από το μέρος, που συνέταξε το έγγραφο, προς το μέρος προς όφελος του οποίου συντάχθηκε. Η «απόλυση» του εγγράφου συνίσταται στην παράδοσή του από το ένα μέρος στο άλλο. Πρόκειται για ένα έθιμο καθαρά ανατολικό.

Από το δεύτερο ήμισυ του 4ου μ.Χ. αιώνα αρχίζουν να χρησιμοποιούν μάρτυρες στην σύνταξη των συμβολαιογραφικών εγγράφων, συνήθως δύο ή τρεις. Τον 5ο μ.Χ. αιώνα αυτή η τάση επιβεβαιώνεται, ενώ τον 6ο μ.Χ. αιώνα οι συμβολαιογραφικές πράξεις με μάρτυρες γίνονται πολύ συχνές. Στις συμβολαιογραφικές πράξεις, στην σύνταξη των οποίων παρίστανται μάρτυρες, συναντάμε μετά την «υπογραφή» του μέρους, που προκάλεσε την σύνταξη της πράξης, τις «υπογραφές» των μαρτύρων. Ο συνήθης τύπος είναι: «εγώ ο Α, υιός του Β μαρτυρώ». Συχνά συναντώνται «υπογραφές» πιο μεγάλες, όπως: «Εγώ ο Α, υιός του Β μαρτυρώ τη πράσει» (την πώληση) ή «μαρτυρώ τη μισθώσει» (την μίσθωση). Με αυτή την δήλωση ο μάρτυρας επιβεβαιώνει ότι ήταν παρών κατά την ανάγνωση της πράξης και ότι το περιεχόμενο

του εγγράφου είναι σύμφωνο με την βούληση εκείνου έναντι του οποίου αντιτάσσεται η πράξη, που γράφηκε από τον συμβολαιογράφο.

Τέλος στην τελευταία γραμμή της πράξης βρίσκουμε την «υπογραφή» του συμβολαιογράφου, η οποία διατυπώνεται με μία μεγάλη ποικιλία τύπων. Ο πιο συχνός τύπος είναι: «δι' εμού Ν.Σ. συμβολαιογράφου (ή Ταβελλίωνος) εγράφη» ή «ετελειώθη». Πολύ συχνά η γραφή του κυρίου μέρους της πράξης, είναι ίδια με αυτή της συμβολαιογραφικής «υπογραφής». Στην περίπτωση αυτή ο συμβολαιογράφος έγραψε ο ίδιος με τα χέρια του την πράξη. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι γραφές στα δύο αυτά σημεία διαφέρουν. Τότε η πράξη έχει γραφεί από ένα υπάλληλο του γραφείου του συμβολαιογράφου και ο ίδιος απλώς έθεσε την «υπογραφή» του κάτω από την πράξη. Με την «υπογραφή» αυτή ο συμβολαιογράφος εγγυάται με την προσωπική του ευθύνη την αυθεντικότητα της πράξης και επιβεβαιώνει ότι πράγματι δηλώθηκε αυτό που περιλαμβάνεται στην πράξη.

Με τον όρο «υπογραφή» σε εισαγωγικά (και στα λατινικά «subscriptio») σε όλες τις ανωτέρω περιπτώσεις δεν υποδηλώνεται κάτι ανάλογο με την σημερινή υπογραφή. Απλά πρόκειται για τις τυπικές λέξεις που γράφονται στο τέλος του εγγράφου, ιδιοχειρώς από όσους συμμετείχαν στην σύνταξή του (συμβαλλόμενους, μάρτυρες και συμβολαιογράφο) και επιβεβαιώνουν το περιεχόμενο της πράξης και τον ρόλο του καθενός σ' αυτή. Στην περίπτωση των αγραμμάτων κάποιος άλλος έγραφε την «υπογραφή» για λογαριασμό τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

1. Γενικά

Το πλέον μνημειώδες και ίσως το ευρύτερα εκτιμώμενο επίτευγμα της Βυζαντινής μεγαλοφυΐας υπήρξε η αναδιοργάνωση και κωδικοποίηση του ρωμαϊκού δικαίου, που πραγματοποιήθηκε από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό (527-565 μ.Χ.). Το μεγάλο αυτό έργο διαιρέθηκε σε τέσσερα μέρη, τον Κώδικα, τους Πανδέκτες, τις Εισηγήσεις και τις Νεαρές. Τα τέσσερα αυτά κείμενα αποτέλεσαν μια πλήρη συλλογή (ένα σώμα) του αστικού δικαίου. Το σώμα αυτό της Ιουστινιάνειας νομοθεσίας, που αποκλήθηκε *Corpus Iuris Civilis*, κυριάρχησε στην νομική σκέψη και αποτέλεσε την βάση των νομικών συστημάτων των περισσότερων κρατών της ηπειρωτικής Ευρώπης, της Σκωτίας, τμημάτων της Αφρικής, της Λατινικής Αμερικής, της καναδικής επαρχίας του Κεμπέκ και της πολιτείας της Λουϊζιάνας των Η.Π.Α.. Και αν ακόμα η Κωδικοποίηση αυτή αποτελούσε το μοναδικό έργο του Ιουστινιανού και των συνεργατών του θα τους είχε εξασφαλίσει μια τιμητική θέση στην Ιστορία.

Το πρώτο τμήμα αυτής της νομοθεσίας, ο «Ιουστινιάνειος Κώδικας» (*Codex Iustinianus*), δημοσιεύθηκε αρχικά στις 7 Απριλίου 529 μ.Χ. και αποτελούσε κωδικοποίηση των ισχυόντων νόμων. Μία αναθεωρημένη έκδοση του Κώδικα, η οποία είναι και η μόνη που σώζεται, δημοσιεύθηκε στις 16 Νοεμβρίου 534 μ.Χ. Το δεύτερο τμήμα, οι «Πανδέκται» (*Digesta*), δημοσιεύθηκε στις 30 Δεκεμβρίου 533 μ.Χ. και είναι συλλογή ανθολογημένων αποσπασμάτων από έργα νομικών, που περιβλήθηκαν την ισχύ νόμου από τον Ιουστινιανό. Το τρίτο τμήμα, οι «Εισηγήσεις» (*Instituta*), τέθηκε σε ισχύ μαζί με τους Πανδέκτες στις 30 Δεκεμβρίου 533 μ.Χ. και είναι ένα διδακτικό εγχειρίδιο, το οποίο συνοψίζει τους κυριότερους νομικούς θεσμούς της αυτοκρατορίας, που και αυτό απέκτησε ισχύ νόμου.

Οι νόμοι, που εκδόθηκαν μετά την δημοσίευση του Κώδικα, έλαβαν την μορφή «νεαρών (= νέων) διατάξεων» (*novellae constitutiones*) και γι' αυτό ονομάστηκαν «Νεαραί» (*novellae*). Οι Νεαρές παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον επειδή όλες, εκτός από εκείνες τις οποίες απηύθυνε ο Ιουστινιανός στις δυτικές επαρχίες, είχαν γραφεί στην ελληνική αντί της λατινικής και έτσι αποκαλύπτουν σε πιο βαθμό η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε εξελληνισθεί κατά τον 6^ο μ.Χ. αιώνα. Κατά τον μεσαίωνα οι νεαρές αυτές έγιναν γνωστές στην Δύση από μία μετάφραση στην Λατινική, που ονομάστηκε *Authenticum* και η οποία περιλήφθηκε στον τελευταίο από τους πέντε τόμους, στους οποίους κατανεμήθηκε το κείμενο του *Corpus Iuris Civilis*.

Η λειτουργία του Ρωμαίου Συμβολαιογράφου, του *tabellio*, έχοντας υποστεί την επίδραση των ελληνιστικών θεσμών και έχοντας αναπτυχθεί μέσα στην πρακτική της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, βρίσκει την τελική της μορφή στην Νομοθεσία του Ιουστινιανού. Ο Αυτοκράτορας αυτός ασχολήθηκε πολύ με τους συμβολαιογράφους και με την αποδεικτική δύναμη των πράξεων που συντάσσουν. Εξέδωσε αρκετές αυτοκρατορικές Διατάξεις (*constitutiones*), αλλά κυρίως ασχολήθηκε σε βάθος με τους συμβολαιογράφους και τις συμβολαιογραφικές πράξεις σε τρεις Νεαρές με τους αριθμούς 44, 47 και 73, που μας δίνουν μία αρκετά σαφή εικόνα της δραστηριότητας των συμβολαιογράφων της εποχής εκείνης.

2. Αυτοκρατορικές Διατάξεις (*Constitutiones*)

Ένα χρόνο μετά την άνοδό του στην εξουσία, ο Ιουστινιανός εξέδωσε την 1^η Ιουνίου του 528 μ.Χ. μία Διάταξη (C. 4.21.17), με την οποία ρύθμισε τους κανόνες για τις συμβάσεις που, ενώ δεν ήταν από τις εγγραπτές στα δημόσια μητρώα (*acta*), τα μέρη αποφάσισαν να τις συνάψουν εγγράφως, καθώς και για

τα *instrumenta* γενικότερα. Σύμφωνα με την Διάταξη αυτή, εάν τα μέρη συμφωνήσουν να καταρτίσουν εγγράφως την σύμβαση, αυτή δεν είναι έγκυρη παρά μόνο αφού καθαρογραφεί και επιβεβαιωθεί με τις «υπογραφές» (*subscriptiones*) των μερών. Όταν η πράξη συντάσσεται από ένα *tabellio* απαιτείται επί πλέον να «τελειωθεί» από τον ίδιο τον *tabellio* και να «απολυθεί» στα συμβαλλόμενα μέρη.

Πρέπει να ληφθεί υπόψη, ότι η σύνταξη των πράξεων από τους βυζαντινούς συμβολαιογράφους γίνεται σε δύο φάσεις: Κατ' αρχήν συντάσσεται ένα σχέδιο (*scheda*), στο οποίο μπορούν να γίνουν διορθώσεις και προσθήκες. Στη συνέχεια μεταφέρεται το περιεχόμενο της δικαιοπραξίας σε άλλο καθαρό χαρτί. Αυτή η τελευταία φάση αποτελεί πλέον απαραίτητο στοιχείο της πράξης, που πρέπει να καθαρογραφεί (*nisi instrumenta in mundum recepta*). Το χωρίο αυτό έχει μεταφραστεί στα βασιλικά (22, 1, 76) «εις καθαρόν ενεχθώσι».

Η «τελείωση» ή «πλήρωση» (*completio*) της πράξης είναι η ανάγνωση του εγγράφου που γίνεται από τον συμβολαιογράφο και η ερώτηση που αυτός θέτει στα μέρη, εάν το έγγραφο ανταποκρίνεται στη θέλησή τους. Η «απόλυση» (*absolutio*) της πράξης γίνεται πλέον από τον συμβολαιογράφο και σημαίνει ότι ο τελευταίος παραδίδει ένα αντίγραφο της πράξης σε καθένα από τα συμβαλλόμενα μέρη. Ο αυτοκράτορας συνεχίζει στην ίδια Διάταξη ότι, εάν η ιδιωτική ή η συμβολαιογραφική πράξη είχε γραφεί μόνον σε πρόχειρο (*scheda*), ή εάν η συμβολαιογραφική πράξη είχε μεν καθαρογραφεί, αλλά δεν ακολούθησε η «τελείωση» ή η «απόλυση» της, κανένα από τα συμβαλλόμενα μέρη δεν μπορεί να βασίσει αγωγή στην σύμβαση αυτή.

Οι Εισηγήσεις (3.23 pr) επαναλαμβάνουν τους κανόνες της Διάταξης του 528 μ.Χ. όσον αφορά την πώληση. Οι συντάκτες των εισηγήσεων (και ενδεχομένως στο χωρίο αυτό ο Τριβωνιανός) γράφουν ότι οι πωλήσεις, που γίνονται εγγράφως, δεν είναι τέλειες σύμφωνα με μία Διάταξη του Ιουστινιανού (αυτή του 528 μ.Χ.), παρά μόνο εάν το έγγραφο της πώλησης είναι γραμμένο από τα χέρια των συμβαλλομένων μερών ή από κάποιον άλλο και φέρει την «υπογραφή του πωλητού», σε περίπτωση δε που η πράξη έχει συνταχθεί από ένα *tabellio*, μόνο εάν φέρει την «τελείωση» από τον *tabellio* και έγινε η «απόλυση» της στα μέρη. Ο Θεόφιλος, ένας από τους τρεις συντάκτες των Εισηγήσεων, σε κάποιο σχόλιό του στην ελληνική παράφραση των Εισηγήσεων, γράφει ότι οι πράξεις της πώλησεως, που συντάσσονται από ένα *tabellio*, δεν είναι έγκυρες, εάν δεν έλαβε χώρα η «τελείωση» μετά από την τοποθέτηση των «υπογραφών» και εάν οι πράξεις δεν παραδοθούν στα συμβαλλόμενα μέρη. («Ει δε δια ταβελλίωνος γένηται, ει μη κομπλετιόνες παρακολουθήσωσιν ηγησαμένης της υπογραφής, και απολυθή τα συμβόλαια τοις μέρεσιν»).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονισθεί ότι, σύμφωνα με την ανωτέρω Διάταξη του Ιουστινιανού, η «απόλυση» του εγγράφου στα συμβαλλόμενα μέρη πρέπει να γίνει από τον ίδιο τον *tabellio* που συνέταξε την πράξη. Όπως προαναφέρθηκε η «απόλυση» γινόταν μέχρι τότε από τα συμβαλλόμενα μέρη και μόνο η «τελείωση» από τον *tabellio*, πρακτική που δεν έπαψε να εφαρμόζεται και τους επόμενους αιώνες στην Αίγυπτο.

Μία άλλη Διάταξη του Ιουστινιανού του 530 μ.Χ. (C.4.21.20) περιορίζει για τα *chirographa* και τις άλλες ιδιωτικές πράξεις την δυνατότητα της αντιπαραβολής της γραφής (*comparatio litterarum*), δηλαδή την σύγκριση της γραφής μιας πράξης που προσάγεται ενώπιον του δικαστηρίου με άλλα έγγραφα γραμμένα από αυτόν έναντι του οποίου αντιτάσσεται η πράξη, επιτρέποντάς την μόνον στην περίπτωση, κατά την οποία οι ιδιωτικές αυτές πράξεις φέρουν τις υπογραφές τριών μαρτύρων. Ο Ιουστινιανός προσδιορίζει ότι η νέα αυτή ρύθμιση δεν εφαρμόζεται στα *instrumenta publice confecta* των *tabelliones*.

Σε άλλη Διάταξη του Ιουστινιανού του 530 μ.Χ. (C.4.29.23) ορίζεται, προκειμένου να προστατεύονται οι γυναίκες, ότι δεν μπορούν να δεσμευθούν έγκυρα σε μία σύμβαση υπέρ τρίτου, παρά μόνο εάν αυτή συνταχθεί ενώπιον ενός *tabellio* και φέρει τις «υπογραφές» τριών μαρτύρων. Με την Διάταξη αυτή ο αυτοκράτορας αναγνωρίζει στα *instrumenta publice confecta* μία αυξημένη τυπική δύναμη, με την προϋπόθεση ότι φέρουν τις «υπογραφές» τριών μαρτύρων.

Τέλος οι *tabelliones* αναφέρονται και σε δύο άλλες Διατάξεις του Ιουστινιανού (C. 6.23.24 και C.6.23.29) που αφορούν την σύνταξη των διαθηκών.

3. Νεαρά 44

Η Νεαρά 44 της 15ης Αυγούστου του 537 μ.Χ. επιγράφεται «Περί των συμβολαιογράφων και περί του τα πρωτόκολλα αυτούς εάν εν τοις χάρταις», δηλαδή σχετικά με τους συμβολαιογράφους και την υποχρέωσή τους να αφήνουν στους χάρτες (τους πατύρους που χρησιμοποιούσαν) τα «πρωτόκολλα».

Στο προοίμιο περιγράφεται το επεισόδιο, που έδωσε την αφορμή θέσπισης αυτού του Νόμου. Μία γυναίκα προσκόμισε στο δικαστήριο ένα συμβόλαιο, το οποίο δεν έφερε την γραφή της, γιατί ήταν αγράμματη, έφερε όμως την «τελείωση» του συμβολαιογράφου και την «υπογραφή» του ταβουλάριου που το έγγραφε, ανέφερε δε και την παρουσία μαρτύρων. Επειδή η γυναίκα αμφισβητούσε τα αναγραφόμενα στο συμβόλαιο, ισχυριζόμενη ότι δεν ανταποκρίνονται σ' αυτά που δήλωσε, ο δικαστής ζήτησε την μαρτυρία του συμβολαιογράφου. Αυτός επιβεβαίωσε ότι αναγνωρίζει τα γράμματα της πληρώσεως, δήλωσε όμως ότι δεν γνωρίζει τίποτα σχετικά με την υπόθεση, γιατί είχε αναθέσει σε ένα από τους υπάλληλους του να ακούσει την γυναίκα από την αρχή και να σημειώσει την δήλωσή της και ότι δεν ήταν παρών ούτε την στιγμή της πληρώσεως, γιατί είχε αναθέσει την εργασία αυτή σ' έναν άλλο υπάλληλό του. Στη συνέχεια εξετάστηκε ο υπάλληλος που ήταν παρών κατά την «πλήρωση», αλλά και αυτός ισχυρίστηκε ότι δεν γνωρίζει τίποτα, γιατί άλλος είχε γράψει την πράξη, αυτός δε είχε απλώς παραστεί κατά την «απόλυση» του συμβολαίου. Ο υπάλληλος, ο οποίος έλαβε γνώση των δηλώσεων της γυναίκας, όταν αυτή εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο γραφείο του συμβολαιογράφου, δεν μπόρεσε να βρεθεί. Ο Ιουστινιανός προσθέτει ότι ευτυχώς μπόρεσαν να εξετασθούν οι μάρτυρες, γιατί άλλως ο κίνδυνος θα ήταν μεγάλος και ο δικαστής δεν θα μπορούσε να κρίνει την υπόθεση.

Στο κεφάλαιο I, προκειμένου να αποτρέψει παρόμοια περιστατικά στο μέλλον, ο Ιουστινιανός επιβάλλει την υποχρέωση σ' αυτούς, που βρίσκονται επικεφαλής ενός συμβολαιογραφικού γραφείου, να δέχονται προσωπικά από τον πελάτη την εντολή της σύνταξης του συμβολαίου, να είναι παρόντες κατά την «απόλυση» (absolutio) και να μην θέτουν την σημείωση της «πλήρωσης» (completio) πάνω στο έγγραφο, εάν δεν εκπληρούνται όλες αυτές οι προϋποθέσεις. Με αυτό τον τρόπο θα γνωρίζουν εξ ιδίων την υπόθεση και θα μπορούν να καταθέσουν στο Δικαστήριο, εάν παραστεί ανάγκη. Οι ανωτέρω ρυθμίσεις ισχύουν τόσο για τους συμβολαιογράφους της πρωτεύουσας, όσο και για τους συμβολαιογράφους της επαρχίας.

Εκείνο που προκαλεί εντύπωση είναι οι συνέπειες της παράβασης των υποχρεώσεων αυτών. Ο συμβολαιογράφος που θα παραβεί τις ανωτέρω διατάξεις εκπίπτει από το αξίωμά του και ο υπάλληλος, στον οποίο είχε αναθέσει να ακούσει τον πελάτη και ήταν παρών κατά την σύνταξη του συμβολαίου, αναλαμβάνει την θέση του στο γραφείο (statio) και επομένως οι ρόλοι αντιστρέφονται. Ο υπάλληλος καταλαμβάνει εφεξής την θέση του συμβολαιογράφου και ο μέχρι τότε συμβολαιογράφος πρέπει είτε να εγκαταλείψει το γραφείο, είτε να παραμείνει σαν υπάλληλος του νέου συμβολαιογράφου.

Ο Ιουστινιανός δικαιολογεί αυτή την ρύθμιση λέγοντας, ότι στην περίπτωση αυτή ο μεν συμβολαιογράφος αποδείχθηκε ανάξιος να ανταποκριθεί στα καθήκοντα που του αναθέτει ο νόμος, ο δε υπάλληλος έπραξε σύμφωνα με την γνώμη του συμβολαιογράφου, υπονοώντας προφανώς ότι ο ίδιος ο συμβολαιογράφος έκρινε ικανό τον υπάλληλο να τον αντικαταστήσει. Την αυστηρότητα της ρύθμισης δικαιολογεί περαιτέρω ο αυτοκράτορας λέγοντας ότι επιβάλλει αυτή την ποινή στους συμβολαιογράφους για να γίνουν «περί τα συμβόλαια δίκαιοι και ασφαλέστεροι» και να μην καταστρέφουν την ζωή των άλλων για την προσωπική τους άνεση και πολυτέλεια.

Σε περίπτωση όμως που ο υπάλληλος, που είχε υποκαταστήσει τον συμβολαιογράφο στην υπόθεση, δεν κριθεί άξιος να αναλάβει «την εξουσίαν της στατιώνος», ο μεν παραβάτης συμβολαιογράφος εκπίπτει ούτως ή άλλως από το αξίωμα, προτείνεται δε κάποιος άλλος να πάρει την θέση του. Με τον τρόπο αυτό προστατεύονται και τα δικαιώματα του ιδιοκτήτη του γραφείου (σε περίπτωση που είναι κάποιος τρίτος μη συμβολαιογράφος) για να μη απολέσει τα εισοδήματά του, καθώς και όσων άλλων έχουν οποιαδήποτε δικαιώματα επί του γραφείου.

Οι συμβολαιογράφοι δεν μπορούν να προφασίζονται αρρώστιες ή άλλες ασχολίες για να απαλλαγούν

από την τήρηση των διατυπώσεων, που τους επιβάλλονται σύμφωνα με τα προαναφερθέντα. Αν πράγματι υπάρχει κώλυμα οφείλουν να αναβάλλουν την υπόθεση, ώστε να μπορέσουν να την χειριστούν αργότερα αυτοπροσώπως. Ούτε μπορούν να ισχυρισθούν ότι μειώνονται με αυτό τον τρόπο τα εισοδήματά τους, γιατί, όπως λέει ο Ιουστινιανός, είναι καλύτερα να ασχολούνται με λιγότερες υποθέσεις με ασφάλεια, παρά να επεμβαίνουν σε πολλές επικινδύνως.

Επειδή όμως ο αυτοκράτορας, όπως αναφέρει στην συνέχεια, δεν θέλει να θεωρηθεί ο νόμος υπερβολικά αυστηρός από τους συμβολαιογράφους και επειδή γνωρίζει την ανθρώπινη φύση και προσπαθεί να προσαρμόσει τους νόμους του σ' αυτή και προκειμένου να προλάβει κάθε αμφισβήτηση, δίνει την άδεια σε κάθε συμβολαιογράφο να ορίζει ένα και μόνο υποκατάστατο από τους υπαλλήλους του γραφείου του, το όνομα του οποίου εγγράφεται στα μητρώα του μαγίστρου των κήνσων της πρωτεύουσας. Ο υποκατάστατος αυτός έχει το δικαίωμα να δέχεται τις δηλώσεις των συμβαλλομένων και να είναι παρών την στιγμή της «απόλυσης» του συμβολαίου. Μόνο αυτός και ο έχων την «αυθεντία» συμβολαιογράφος μπορούν να ενεργούν αυτές τις πράξεις. Αν παρόλα αυτά συμβεί ο συμβολαιογράφος να ορίσει κάποιον άλλο από το γραφείο να εκτελέσει αυτά τα καθήκοντα, υπόκειται στις ποινές που προβλέπονται ανωτέρω. Ο Ιουστινιανός ρητά ορίζει ότι, προκειμένου να προστατευθούν τα συμφέροντα των συμβαλλομένων, τα συμβόλαια που συντάχθηκαν κατά παράβαση των διατάξεων αυτού του νόμου δεν είναι άκυρά.

Στο κεφάλαιο II, θέλοντας να περιορίσει τις περιπτώσεις πλαστογραφίας, ο Ιουστινιανός επιβάλλει την υποχρέωση στους συμβολαιογράφους να γράφουν το «καθαρό» (το τελικό δηλαδή κείμενο) του συμβολαίου μόνο πάνω σε ειδικό πάπυρο, στην αρχή του οποίου υπάρχει το λεγόμενο «πρωτόκολλο». Δεν πρέπει να μας παρασύρει η λέξη. Το «πρωτόκολλο» ήταν μια ειδική σημείωση στην αρχή του παπύρου, όπου ήταν γραμμένα με κάθετα γράμματα μεταξύ άλλων το όνομα του εν ενεργεία κόμητα των θείων λαργιτιόνων (comes sacrarum largitionum), καθώς επίσης και το έτος κατασκευής του παπύρου. Ορισμένα πρωτόκολλα, τα οποία έχουν σωθεί στην Αίγυπτο, μας δείχνουν ότι έφεραν πολύ μεγάλα γράμματα και η γραφή ήταν τόσο περίπλοκη, που ήταν δύσκολο να την μιμηθεί κανείς.

Οι συμβολαιογράφοι υποχρεώνονται επίσης να μην αποκόπτουν τα πρωτόκολλα, αλλά να τα διατηρούν επάνω στους επίσημους παπύρους, τους οποίους το κράτος θέτει στην διάθεσή τους έναντι αμοιβής. Ο Ιουστινιανός εξηγεί ότι προβαίνει σ' αυτή την ρύθμιση, γιατί έχει αποδειχθεί ότι πολλές πλαστογραφίες είχαν γίνει προσαρμόζοντας σε μία παραποιημένη πράξη πρωτόκολλα, που είχαν αποκοπεί από επίσημους παπύρους. Οι ρυθμίσεις αυτές προβλέπεται να ισχύουν μόνο στην Κωνσταντινούπολη, όπου, όπως αναφέρει ο Αυτοκράτορας, συντάσσεται μεγάλος αριθμός συμβάσεων και υπάρχει αφθονία χαρτών (παπύρων).

4. Νεαρά 47

Η Νεαρά 47 της 31ης Αυγούστου του 537 μ.Χ. επιγράφεται «Περί του προτάπτεσθαι το του Βασιλέως όνομα εν τοις συμβολαίοις και υπομνήμασι, και ώστε δια των ρωμαϊκών γραμμάτων σημαινομένους τους χρόνους σαφέστερον γράφεσθαι», δηλαδή σχετικά με την πρόταξη του ονόματος του βασιλέως στα συμβόλαια και υπομνήματα και πώς να σημειώνονται οι χρονολογίες με ρωμαϊκά γράμματα για να γράφονται σαφέστερα.

Στο προοίμιο ο Ιουστινιανός εξηγεί ότι προβαίνει στην αναθεώρηση του συστήματος χρονολόγησης των πράξεων, χωρίς να καταργεί όσα δηλωτικά στοιχεία χρησιμοποιούνται μέχρι τότε, αλλά προσθέτοντας σ' αυτά σαν νέο στοιχείο την μνεία του έτους της βασιλείας του εκάστοτε αυτοκράτορα, ώστε η διαδρομή του χρόνου να δηλούται από περισσότερα και τελειότερα στοιχεία.

Στο κεφάλαιο I ο Ιουστινιανός ορίζει ότι όλοι οι υπάλληλοι που συντάσσουν δημόσιες πράξεις, οι συμβολαιογράφοι και όσοι άλλοι γράφουν συμβόλαια, στην Κωνσταντινούπολη και σε οποιοδήποτε άλλο μέρος της αυτοκρατορίας, οφείλουν να προτάσσουν στην χρονολόγηση την ένδειξη του έτους της βασιλείας του αυτοκράτορα, με τον εξής τύπο: «Βασιλείας τούδε του θειοτάτου Αυγούστου και Αυτοκράτορος έτους τοσούδε». Στην συνέχεια κατά σειρά πρέπει να αναφέρουν το όνομα του εν ενεργεία Υπάτου,

την «επινέμησιν» (indictio) και τέλος το μήνα και την ημέρα. Επίσης ορίζει ότι, εάν σε οποιοδήποτε μέρος της αυτοκρατορίας συνηθίζεται στην χρονολόγηση να αναφέρεται και το έτος από της ιδρύσεως της πόλεως, αυτό θα εξακολουθήσει να γίνεται, αλλά και στην περίπτωση αυτή θα προτάσσεται η μνεία του έτους της βασιλείας του αυτοκράτορα.

Στο κεφάλαιο II ο Ιουστινιανός ορίζει ότι η χρονολόγηση θα πρέπει να γίνεται με λατινικά γράμματα, που είναι σε όλους γνωστά και σαφή και δηλώνουν «τον των πραττομένων χρόνον».

Ο Ιουστινιανός με την θέσπιση των ανωτέρω διατάξεων, ιδίως του κεφαλαίου I, φαίνεται να πιστεύει ότι η χρονολόγηση εξασφαλίζεται καλύτερα και υποθέτει ότι η πλαστογράφηση γίνεται δυσκολότερη. Χωρίς αμφιβολία όμως η αναφορά του έτους της βασιλείας του αυτοκράτορα, με την μορφή που αναφέρεται στην ίδια την Νεαρά «Βασιλείας Ιουστινιανού του θειοτάτου Αυγούστου και αυτοκράτορος έτους ενδεκάτου», είναι ένα στοιχείο αυτοκρατορικής προπαγάνδας. Μετά το 541 μ.Χ. ο Ιουστινιανός δεν διορίζει πλέον Υπάτους. Αυτός είναι ο λόγος, που τα έτη μετά το 541 μ.Χ. αναφέρονται στις χρονολογήσεις ως «post consulatum viri clarissimi Basilii».

5. Νεαρά 73

Η Νεαρά 73 της 4ης Ιουνίου του 538 μ.Χ. επιγράφεται «Περί του πως χρη επιτίθεσθαι το πιστόν τοις παρά δικασταίς εμφανιζομένοις συμβολαίοις», δηλαδή σχετικά με το πως μπορούμε να αποδίδουμε πίστη στα συμβόλαια που εμφανίζονται ενώπιον των δικαστηρίων.

Στο προοίμιο ο Ιουστινιανός αναφέρει ότι η αντιπαραβολή της γραφής (παράθεση των γραμμάτων - comparatio litterarum) δεν είναι για τον δικαστή ασφαλές αποδεικτικό μέσο για να ελέγξει την αυθεντικότητα ενός συμβολαίου, γι' αυτό και ορισμένοι αυτοκράτορες την απαγόρευσαν. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας της ικανότητας των πλαστογράφων να μιμούνται άριστα την γραφή άλλων προσώπων, με κίνδυνο να θεωρηθεί γνήσιο ένα πλαστογραφημένο έγγραφο. Αλλά θα μπορούσε να συμβεί και το αντίθετο. Σαν παράδειγμα αναφέρει ένα παράδοξο που συνέβη σε μία δίκη στην Αρμενία. Σε πρώτη φάση η εξέταση της γραφής είχε οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι τα γράμματα ήταν ανόμοια. Όμως στην συνέχεια ευρέθησαν αυτοί που είχαν συμμετάσχει σαν μάρτυρες στο συμβόλαιο, οι οποίοι αναγνώρισαν τις «υπογραφές» τους και το συμβόλαιο κρίθηκε τελικά ως γνήσιο. Πολλοί είναι οι λόγοι που μπορούν να δικαιολογήσουν την ανομοιότητα της γραφής, όπως τα γηρατειά, οι αρρώστιες, αλλά και η χρησιμοποίηση διαφορετικής πέννας ή μελάνης. Γι' αυτούς τους λόγους ο Ιουστινιανός αποδίδει μια ιδιαίτερη αξία στις καταθέσεις των μαρτύρων που είναι παρόντες κατά την σύνταξη της πράξης.

Στο κεφάλαιο I ο Ιουστινιανός ορίζει ότι εάν κάποιος θέλει να συστήσει εγκύρως μία παρακαταθήκη, δεν θα πρέπει να αρκестεί στην σύνταξη ενός εγγράφου από τον θεματοφύλακα, γιατί αυτός που έγραψε την πράξη μπορεί να αρνηθεί αργότερα την γραφή του, ή να ισχυρισθεί ότι εξαναγκάσθηκε να γράψει ότι έγραψε και να δημιουργηθούν έτσι προβλήματα σε μία ενδεχόμενη δίκη. Αντίθετα δίνοντας την παρακαταθήκη θα πρέπει να προσκαλέσει να παρίστανται τουλάχιστον τρεις μάρτυρες, σεμνοί και αξιοπίστοι, ώστε σε περίπτωση αμφισβήτησεως ο δικαστής να μην εξαρτήσει την απόφασή του από το έγγραφο και την αντιπαραβολή της γραφής. Όταν οι μάρτυρες δηλώσουν στο δικαστήριο, ότι είδαν αυτόν που έγραψε το συμβόλαιο να βάζει την «υπογραφή» του σ' αυτό και ότι αναγνωρίζουν το έγγραφο, η μαρτυρία τους καθιστά το έγγραφο αξιοπίστο.

Στο κεφάλαιο II ορίζεται ότι εάν κάποιος θέλει να συντάξει ένα συμβόλαιο δανείου ή μιας άλλης σύμβασης και δεν επιθυμεί να το συντάξει με συμβολαιογράφο, δεν θα θεωρείται αξιοπίστο το συμβόλαιο, εάν δεν παρίστανται τουλάχιστον τρεις αξιοπίστοι μάρτυρες, ώστε είτε αυτοί να αναγνωρίσουν τις «υπογραφές» τους, είτε άλλοι να καταθέσουν ότι ήταν παρόντες κατά την σύνταξη του συμβολαίου. Με την ρύθμιση αυτή δεν καταργείται η αντιπαραβολή της γραφής, αλλά δεν αρκεί μόνη της και πρέπει να βεβαιωθεί με μάρτυρες.

Στο κεφάλαιο III ο Ιουστινιανός ορίζει ότι αν, όπως έγινε στην δίκη στην Αρμενία, συμβεί η αντιπαραβολή των γραφών να έχει άλλο αποτέλεσμα από ότι οι καταθέσεις των μαρτύρων, θα πρέπει να υπερί-

σχύσουν οι καταθέσεις των μαρτύρων, με την προϋπόθεση ότι έχουν δοθεί ενόρκως. Δίδεται όμως στον δικαστή το δικαίωμα, βασιζόμενος στην οξυδέρκεια (αγχίνοια) και την συνείδηση (θεοφιλία) του, να αποφασίσει αντίθετα από τις καταθέσεις των μαρτύρων.

Στο κεφάλαιο IV αναφέρεται ότι εάν, αυτός που έχει συστήσει μία παρακαταθήκη ή έχει συνάψει ένα δάνειο ή μία άλλη σύμβαση, αρκεσθεί μόνο σε μία πράξη που έχει συνταχθεί από το αντισυμβαλλόμενο μέρος, θα πρέπει να αιτιάται μόνο τον εαυτό του, όταν συνειδητοποιήσει ότι εξάρτησε τα πάντα από την εμπιστοσύνη που έδωσε στον άλλο. Όταν όμως παρουσιασθεί στο δικαστήριο μία πράξη, που δεν αξίζει πίστη σύμφωνα με τον παρόντα νόμο, ο δικαστής μπορεί να την δεχθεί, όταν ενισχύεται από την κατάθεση των μαρτύρων, που ήταν παρόντες στην σύναψη της πράξης ή έστω με όρκο (βεβαιωτικό).

Το κεφάλαιο V αφορά τα συμβόλαια τα επ' αγοράς συντελούμενα (τις συμβολαιογραφικές δηλαδή πράξεις) και ορίζει ότι και αυτά, μολοντί περιέχουν την μνεία της «πλήρωσης» από τον συμβολαιογράφο, πρέπει πριν από το «τέλεσμα» να φέρουν τις «υπογραφές» των μαρτύρων που ήταν παρόντες.

Το κεφάλαιο VI αναφέρεται στις παραπομπές στο περιθώριο των πράξεων και ορίζει ότι, εάν οι δικαστές διαπιστώσουν την ύπαρξη παραπομπών στους παπύρους, οφείλουν να τις εξετάσουν και να μη δεχθούν εύκολα την αυθεντικότητά τους με μόνη την αντιπαραβολή των γραμμάτων, για τους λόγους που έχουν προαναφερθεί.

Το κεφάλαιο VII αναφέρεται σε διάφορες περιπτώσεις, κατά τις οποίες εξετάζεται ενώπιον του δικαστηρίου η αυθεντικότητα μιας πράξης. Στην περίπτωση που έχουν πεθάνει όλοι οι μάρτυρες ή δεν μπορούν να βρεθούν και εφόσον πρόκειται για συμβολαιογραφική πράξη, όταν έχει αποβιώσει και ο συμβολαιογράφος ή δεν βρίσκεται πλέον στην πόλη, η απόδειξη θα γίνει με την σχολαστική αντιπαραβολή των γραφών του «τελέσματος» του συμβολαιογράφου και των «υπογραφών» των μαρτύρων με άλλες γραφές των ιδίων προσώπων. Εάν ο δικαστής μετά την αντιπαραβολή των γραφών καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η πράξη είναι γνήσια, επιβάλλει σ' αυτόν που επικαλείται το έγγραφο, να ορκισθεί ότι δεν γνωρίζει να συνέβη κάτι το πονηρό κατά την δημιουργία του εγγράφου.

Η επόμενη παράγραφος 1 του κεφαλαίου VII αναφέρεται στις συμβολαιογραφικές πράξεις και αφορά τις περιπτώσεις, που ο συμβολαιογράφος εμφανίζεται και ορκίζεται ενώπιον του δικαστή. Στην περίπτωση που η πράξη γράφηκε από ένα υπάλληλο του συμβολαιογράφου και αυτός μαζί με τον συμβολαιογράφο και τον «αριθμητή» (ταμία) του γραφείου του συμβολαιογράφου, ο οποίος παρίστατο κατά την σύνταξη της πράξης, εμφανισθούν και καταθέσουν στο δικαστήριο, υπάρχει η κατάθεση τριών μαρτύρων και το έγγραφο θεωρείται αυθεντικό. Στην περίπτωση που η «τελειώση» της πράξης έγινε από τον ίδιο τον συμβολαιογράφο χωρίς την παρουσία «αριθμητή» ή στην περίπτωση που η πράξη γράφηκε από ένα υπάλληλο του συμβολαιογράφου, ο οποίος δεν μπορεί να εμφανισθεί ενώπιον του δικαστηρίου, εφόσον ο συμβολαιογράφος δηλώσει ενόρκως στο δικαστήριο ότι έκανε την «πλήρωση» της πράξης, δεν υπάρχει ανάγκη να προχωρήσει ο δικαστής στην αντιπαραβολή των γραφών και το έγγραφο θεωρείται αυθεντικό. Στο σημείο αυτό διακρίνεται ένα σοβαρό πλεονέκτημα των συμβολαιογραφικών έναντι των ιδιωτικών πράξεων.

Στην παράγραφο 2 του κεφαλαίου VII ρυθμίζεται η περίπτωση, κατά την οποία απεβίωσε ο συμβολαιογράφος μετά την «πλήρωση» της πράξεως. Εάν επιβεβαιωθεί το «τέλεσμα» του συμβολαίου από σύγκριση με άλλες γραφές του ίδιου συμβολαιογράφου και καταθέσουν στο δικαστήριο ο υπάλληλος του συμβολαιογράφου, που έγραψε το συμβόλαιο και ο αριθμητής, που ήταν παρών, τότε από τον συνδυασμό της αντιπαραβολής της γραφής του τελέσματος με τις καταθέσεις των δύο μαρτύρων το έγγραφο θεωρείται αυθεντικό. Στην περίπτωση όμως, κατά την οποία δεν καταστεί δυνατό τα δύο τελευταία πρόσωπα να καταθέσουν στο δικαστήριο, η αυθεντικότητα του εγγράφου μπορεί να αποδειχθεί μόνο από την αντιπαραβολή των γραφών, η οποία δεν εξαντλείται τότε στο «τέλεσμα» του συμβολαιογράφου, αλλά επεκτείνεται και στις «υπογραφές» των μαρτύρων και των συμβαλλομένων μερών.

Η παράγραφος 3 του κεφαλαίου VII αφορά την περίπτωση που δεν έχει απομείνει άλλο αποδεικτικό μέσο για να επιβεβαιώσει την αυθεντικότητα του εγγράφου παρά μόνο η αντιπαραβολή των γραφών. Τότε αυτός που προσάγει το συμβόλαιο και ζητά την αντιπαραβολή της γραφής πρέπει να δώσει τον

όρκο, που ο αυτοκράτορας είχε καταστήσει υποχρεωτικό με μία προηγούμενη Διάταξη του 530 μ.Χ. (C. 4.21.20). Σύμφωνα με την Διάταξη αυτή, όποιος ζητά την αντιπαραβολή της γραφής είναι υποχρεωμένος να ορκισθεί, ότι δεν προβαίνει σ' αυτή ούτε από συμφέρον, ούτε από έχθρα, ούτε από εύνοια φερόμενος. Σύμφωνα με την ρύθμιση της παραγράφου 3 του παρόντος κεφαλαίου πρέπει επί πλέον να ορκισθεί, ότι δεν έχει κανένα άλλο αποδεικτικό μέσο για να αποδείξει την αυθεντικότητα της πράξης και ότι δεν έκανε τίποτα για να αποκρύψει την αλήθεια. Ο αυτοκράτορας υπενθυμίζει στους συμβαλλόμενους ότι μπορούν να απαλλαγούν από τα προβλήματα της νοθείας και των παραποιήσεων αν καταστήσουν τα συμβόλαια «εμφανή», καταθέτοντας και εγγράφοντας αυτά στα δημοτικά αρχεία. Με τον τρόπο αυτό το έγγραφο λαμβάνει τον χαρακτήρα ενός δημοσίου εγγράφου (*instrumentum publicum*), που παρέχει δημόσια πίστη

Στο κεφάλαιο VIII ορίζεται ότι στις πράξεις των αγραμμάτων πρέπει να προσλαμβάνονται δύο ταβουλάριοι, στα μέρη που αυτοί υπάρχουν και μάρτυρες. Οι μάρτυρες πρέπει να είναι γνωστοί με τους συμβαλλόμενους, ώστε οι μεν ταβουλάριοι να γράφουν στην θέση του αγράμματος, οι δε μάρτυρες να δηλώνουν ότι ήταν παρόντες κατά την σύνταξη της πράξης και ότι γνωρίζουν τον αγράμματο. Με αυτό τον τρόπο τα συμβόλαια αυτά αποκτούν πίστη. Απαιτείται στην περίπτωση αυτή η παρουσία πέντε μαρτύρων, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και αυτός που έγραψε στην θέση του αγράμματος.

Στην παράγραφο 1 του κεφαλαίου VIII ορίζεται ότι όλα τα ανωτέρω αφορούν τις συμβάσεις που καταρτίζονται εγγράφως, γιατί εάν κάποιος επιθυμεί, μπορεί να συνάψει την σύμβαση προφορικά, οπότε αυτή αποδεικνύεται είτε με μάρτυρες είτε με όρκο, του μεν ενάγοντος επικαλουμένου μάρτυρες, του δε εναγομένου ορκιζομένου ή αντεπαγομένου τον όρκο, ανάλογα με το πώς θα κρίνει ο δικαστής της υπόθεσης.

Στην παράγραφο 2 του κεφαλαίου VIII ο Ιουστινιανός ορίζει ότι οι διατάξεις της Νεαράς αυτής εφαρμόζονται στις συμβάσεις, το αντικείμενο των οποίων ξεπερνά σε αξία μία λίτρα χρυσού. Όταν το αντικείμενο της σύμβασης είναι μικρότερης αξίας εξακολουθούν να εφαρμόζονται οι παλαιότερες διατάξεις, «ίνα μη περί πραγμάτων μικρών μεγάλας συντριβάς υπομένωσιν άνθρωποι».

Στο τελευταίο κεφάλαιο IX αναφέρεται ένας ακόμη περιορισμός. Οι διατάξεις της Νεαράς εφαρμόζονται μόνο στις πόλεις. Στα χωριά, όπου υπερισχύει η απλότητα και δεν βρίσκει κανείς εύκολα γραφείς και μάρτυρες, εξακολουθούν να εφαρμόζονται τα ισχύοντα μέχρι τότε. Στο σημείο αυτό ο Ιουστινιανός επικαλείται μια προηγούμενη Διάταξη (C. 6.23.31), για την διαθήκη που ονομάστηκε αργότερα *testamentum ruri conditum*, με την οποία αρκείται σε πέντε μάρτυρες αντί των επτά που συνήθως χρειάζονται. Ενδιαφέρον παρουσιάζει στο σημείο αυτό ο τρόπος με τον οποίο ο Ιουστινιανός αναφέρεται στην ισχύ της Νεαράς για το μέλλον. Ο νόμος να ισχύει για όλα τα συμβόλαια και τις συμβάσεις που θα γίνουν εφεξής. Γιατί ποια ανάγκη υπάρχει να νομοθετήσει κανείς για το παρελθόν; («Κρατείτω δε ο νόμος επί τοις μετά ταύτα άπασι γινομένοις συμβολαίοις τε και συναλλάγμασι, το γαρ δη παρωχηκός τι αν τις νομοθετήσειεν;»).

6. Ο συμβολαιογράφος και τα έγγραφα στην νομοθεσία του Ιουστινιανού

Αναφερθήκαμε ανωτέρω στην νομοθεσία του Ιουστινιανού, η οποία επέφερε σημαντικές μεταβολές στο καθεστώς του συμβολαιογράφου και στο ρόλο του κατά την σύνταξη των ιδιωτικών δικαιοπραξιών. Ο συμβολαιογράφος (*tabellio*) της εποχής του Ιουστινιανού δεν είναι ούτε ιδιωτικός γραφέας, ούτε όμως και κρατικός υπάλληλος. Είναι ένας εξειδικευμένος επαγγελματίας με νομικές γνώσεις, ο οποίος αφού λάβει μία άδεια από το κράτος, θέτει τις υπηρεσίες του επ' αμοιβή στην διάθεση των ιδιωτών, που επιθυμούν την σύνταξη ενός εγγράφου για τις δικαιοπραξίες τους.

Ο Ιουστινιανός για πρώτη φορά προσδιορίζει τον τρόπο με τον οποίο ο συμβολαιογράφος εξασφαλίζει το περιεχόμενο των πράξεων που συντάσσει. Θεωρείται πλέον ως ο κατ' εξοχήν μάρτυρας εναντίον της ενδεχόμενης αμφισβήτησης των συμβάσεων. Ο ρόλος του αυτός προκύπτει καθαρά από τις Νεαρές 44 και 73. Η διάκριση των *tabelliones* και των άλλων συντακτών ιδιωτικών πράξεων αρχίζει να ξεκαθα-

ρίζει στα νομικά κείμενα από την στιγμή που η λειτουργία του tabellio συμπληρώνεται με την «τελείωση» (completio) και την «απόλυση» (absolutio). Στην Διάταξη του 528 μ.Χ. για πρώτη φορά γίνεται μια ξεκάθαρη διάκριση ανάμεσα στην σύμβαση που γράφτηκε από τα συμβαλλόμενα μέρη ή από ένα άλλο πρόσωπο και στην σύμβαση που συντάχθηκε από ένα tabellio. Μόνο η τελευταία μπορούσε να έχει την «τελείωση» και την «απόλυση».

Την εποχή του Ιουστινιανού οι tabelliones έχουν καταστεί ένα επάγγελμα που διορίζεται και ελέγχεται από το κράτος. Οι ισχύουσες διατάξεις τους επιβάλλουν κανόνες που αφορούν την υποχρεωτική παρουσία τους στο γραφείο, την αποχή από την σύνταξη ορισμένων πράξεων, τον τρόπο καταρτίσεως των εγγράφων και την παρουσία μαρτύρων κατά την σύνταξη των πράξεων. Σε περίπτωση καταστρατήγησης των διατάξεων αυτών προβλέπονται ποινές, που φθάνουν μέχρι την απομάκρυνση από το γραφείο ή την υποβάθμισή τους στο επίπεδο γραφέα. Την ίδια εποχή οι όροι tabellio και tabularius αρχίζουν να ταυτίζονται.

Στην Διάταξη του 530 μ.Χ. (C. 4.21.20) διακρίνουμε τρεις κατηγορίες εγγράφων τα χειρόγραφα, τις συμβολαιογραφικές πράξεις και τις δημόσιες πράξεις. Η αντιπαράβολή της γραφής επιτρέπεται για τις δύο τελευταίες κατηγορίες, ενώ για την πρώτη μόνο εάν οι πράξεις έφεραν την υπογραφή τριών μαρτύρων.

Από τις Νεαρές 44 και 73 μπορούμε να εξάγουμε δύο συμπεράσματα όσον αφορά το συμβολαιογραφικό έγγραφο: α) ότι μόνο ο συμβολαιογράφος δεν αρκεί για να δώσει την δημόσια πίστη στα έγγραφα, χρειάζεται και η παρουσία μαρτύρων και β) ότι προσδίδει την δημόσια πίστη στα έγγραφα ως μάρτυρας πρώτης τάξης. Μόνο σε περίπτωση απουσίας του μπορεί να προχωρήσει το δικαστήριο στην παραβολή της γραφής της «τελείωσης», καθώς επίσης και των «υπογραφών» των μαρτύρων και των συμβαλλομένων μερών.

Αντιθέτως στις δημόσιες πράξεις δεν υπάρχει ανάγκη μαρτύρων. Αυτές φέρουν την σφραγίδα και τις υπογραφές των δημόσιων λειτουργών και παρέχουν από μόνες τους την δημόσια πίστη. Το συμβολαιογραφικό έγγραφο δεν φέρει κανένα ενδεικτικό σήμα του κράτους. Ο tabellio δεν είναι κρατικός υπάλληλος και δεν έχει σφραγίδα. Η «υπογραφή» του (η «τελείωση») από μόνη της δεν εξασφαλίζει το περιεχόμενο της συμβάσεως, αλλά οι γνώσεις του επί της υποθέσεως είναι εκείνες που εξασφαλίζουν την εγκυρότητα του εγγράφου. Τα μειονεκτήματα του συμβολαιογραφικού αυτού συστήματος είναι εμφανή. Ο Ιουστινιανός για να εξασφαλίσει τις συμβάσεις και να περιορίσει τις πλαστογραφήσεις των συμβολαιογραφικών πράξεων θέλησε να περιβάλει τις πράξεις αυτές με ορισμένα εξωτερικά στοιχεία, που θα εξασφάλιζαν το περιεχόμενό τους.

Με την νεαρά 44 κατέστησε υποχρεωτική την χρήση πατύρων με «πρωτόκολλα», που πρέπει να παραμείνουν στο σώμα του εγγράφου και να μην αποχωρίζονται από αυτό. Με την Νεαρά 47 επέβαλε την χρονολόγηση των εγγράφων με μία ακριβώς καθορισμένη μορφή. Τέλος με την Νεαρά 73 έδωσε την δυνατότητα στα μέρη να καταστήσουν «εμφανή» τα έγγραφα των συμβάσεων τους (να τα εγγράψουν δηλαδή στα αρχεία του κράτους), προκειμένου να αποκτήσουν την δύναμη του δημοσίου εγγράφου.

Πρόκειται για τον θεσμό της «εμφάνισης» (insinuatio) των ιδιωτικών πράξεων, που ήταν ήδη γνωστός στο Ρωμαϊκό Δίκαιο. Οι ιδιωτικές πράξεις παρουσιάζονται στους δικαστές και διαβάζονται ενώπιόν τους και ενώπιον μαρτύρων. Τα συμβαλλόμενα μέρη επιβεβαιώνουν ότι τα αναφερόμενα στα έγγραφα ανταποκρίνονται στην βούλησή τους, τα δε πρακτικά, που συντάσσονται γι' αυτήν την πράξη, υπογράφονται από τους δικαστές και ενσωματώνονται στα αρχεία της πόλης, στα gesta municipalia. Ήδη από τον 4ο μ.Χ. αιώνα η insinuatio ήταν υποχρεωτική για ορισμένες κατηγορίες πράξεων. Ο Ιουστινιανός την γενίκευσε σε όλες τις συμβάσεις χωρίς όμως να την καταστήσει υποχρεωτική.

7. Οι συμβολαιογραφικές πράξεις στην πρακτική.

Στο σημείο αυτό θα μελετήσουμε τις συμβολαιογραφικές πράξεις στην πρακτική από την αρχή της βασιλείας του Ιουστινιανού και θα προσπαθήσουμε να δούμε το κατά πόσο τηρήθηκαν στην πράξη όσα

προβλέπονται στην νομοθεσία του.

Στο δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας έχουν σωθεί τριάντα έξι (36) πράξεις, που χρονολογούνται μετά το 527 μ.Χ. και είναι γραμμένες στα λατινικά από *tabelliones* ή *forenses* στην Ιταλία. Απ' αυτές δύο πράξεις προέρχονται από την Ρώμη, μία από την Φαέντσα και οι υπόλοιπες από την Ραβέννα. Πρόκειται για συμβόλαια δωρεάς και πώλησης και διαθήκες, που σώθηκαν άμεσα ή έμμεσα στα δημοτικά αρχεία.

Οι πράξεις των Ιταλών συμβολαιογράφων της εποχής άρχιζαν με την ημερομηνία. Στη συνέχεια αναφέρεται το κύριο μέρος της πράξης, το οποίο είναι γραμμένο με υποκειμενικό τρόπο για τις δωρεές και με αντικειμενικό τρόπο για τις πωλήσεις. Στο τέλος φέρουν τις «υπογραφές» του συμβαλλομένου, έναντι του οποίου αντιτάσσεται η πράξη, των μαρτύρων και του συμβολαιογράφου.

Τα πρώτα χρόνια μετά την κατάκτηση της Ιταλίας από τον Βελισσάριο το 540 μ.Χ. οι συμβολαιογράφοι της Ραβέννας έγραφαν τις «υπογραφές» τους, ως εξής: «*N.S. forensis (ή tabellio) urbis Ravennatis ... scriptor huius documenti, complevi et absolvi*». Οι Ιταλοί λοιπόν συμβολαιογράφοι θεωρούσαν ότι η πράξη της «απόλυσης» γίνεται από αυτούς και όχι από τα μέρη και ακολουθούν στο σημείο αυτό τα οριζόμενα στην Διάταξη του 528 μ.Χ. Στη πόλη της Ραβέννας όμως από το 570 μ.Χ. περίπου δεν γίνεται διάκριση ανάμεσα στην «τελείωση» και την «απόλυση» της πράξης και οι συμβολαιογράφοι αρκούνται να γράφουν: «*N.S. forensis (tabellio) urbis Ravennatis ... scriptor huius documenti, complevi*».

Ο Ιουστινιανός στη Νεαρά 44 καθόριζε ότι ο συμβολαιογράφος πρέπει να συντάσσει ο ίδιος το πρόχειρο και την «τελείωση». Κατά μία γνώμη οι συμβολαιογράφοι της Ραβέννας είχαν εισάγει στο τυπικό της «υπογραφής» τους τις λέξεις «*scriptor huius documenti*» για να δείξουν, ότι συνέταξαν οι ίδιοι την πράξη, όπως απαιτούσε ο νόμος.

Όσον αφορά την χρονολόγηση, οι Ιταλοί συμβολαιογράφοι άρχισαν να εφαρμόζουν τις διατάξεις του αυτοκράτορα μία δεκαετία περίπου μετά την κατάκτηση της Ιταλίας. Στη συνηθισμένη πρακτική τους προσέθεσαν στην αρχή το έτος της βασιλείας του αυτοκράτορα και στο τέλος την επινέμηση. Επομένως ούτε στο σημείο αυτό ακολουθούσαν κατά γράμμα τον τρόπο χρονολόγησης, που θέσπισε ο αυτοκράτορας.

Από την πόλη της Κωνσταντινούπολης μόνο μία πράξη, που καταρτίστηκε στις 11 Ιουλίου 551 μ.Χ. από το συμβολαιογράφο Θεόδωρο, σώθηκε τυχαία, γιατί είχε μεταφερθεί στην Αίγυπτο. Στην «υπογραφή» του συμβολαιογράφου Θεόδωρου προσδιορίζεται ο τόπος του γραφείου του, που ήταν η εκκλησία της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη. Σ' αυτό το έγγραφο είναι η μόνη φορά πριν από τον 8^ο μ.Χ. αιώνα που ο συμβολαιογράφος αποκαλείται νοτάριος. Σύμφωνα με την πρακτική της Ανατολής την «απόλυση» της πράξης έκανε ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη. Στο τέλος της δήλωσής του γράφονται τα εξής: «ερωτηθείς ωμολόγησα και υπογράψας χειρί εμήν απέλυσα». Η χρονολόγηση της πράξης αναφέρει ότι συντάχθηκε το 25^ο έτος της βασιλείας του Ιουστινιανού, το 10^ο έτος μετά τον Έπατο Φλάβιο Βασίλειο, στις 8 Ιουλίου, την 14^η επινέμηση. Επομένως περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία που απαιτεί η Νεαρά 47, με την διαφορά ότι προηγείται η ένδειξη του μήνα και της ημέρας και ακολουθεί αυτή της επινέμησης.

Από τις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας σώζονται ορισμένοι πάπυροι με συμβολαιογραφικές πράξεις από την Νεσσάνα, ένα χωριό που βρισκόταν στην Ρωμαϊκή επαρχία της *Palestina Tertia*. Τα έγγραφα αυτά είναι γραμμένα ελληνικά για τους χριστιανούς Άραβες κατοίκους και χρονολογούνται από τις τελευταίες δεκαετίες του 6^{ου} μ.Χ. αιώνα. Παρουσιάζουν σε ορισμένα σημεία διαφορές από τις συμβολαιογραφικές πράξεις της Αιγύπτου. Οι «υπογραφές» των μαρτύρων είναι συνήθως πιο περίπλοκες, όπως αυτή που ακολουθεί: «επί εμού Φλαουίω Άβου Ζονάινου επέτρεψεν Άμρος Νάμλα τω Φλαουίω Άυρανω Όλεσου υπογράψε υπέρ αυτού και απέλυσεν» (ενώπιον εμού του Φλάβιου Άβα Ζονάινου, ο Άμρος υιός του Νάμλα επέτρεψε στον Φλάβιο Αύρανο υιό του Όλεσου να «υπογράψει» γι' αυτόν και έκανε την «απόλυση» της πράξης). Από την υπογραφή αυτή προκύπτει ότι η «απόλυση» εξακολουθεί στην Ανατολή να γίνεται από το μέρος έναντι του οποίου αντιτάσσεται η πράξη και όχι από τον συμβολαιογράφο.

Στις πράξεις της Νεσσάνα διαφέρει επίσης η «υπογραφή» του συμβολαιογράφου. Αντί να αναφέρεται «δι' εμού Ν.Σ. συμβολαιογράφου εγράφη» διαβάζουμε: «παρ' εμοί Ν.Σ. εγράφη», δηλαδή ενώπιον εμού

και όχι από μένα, χωρίς επίσης να αναφέρεται και η ιδιότητα του συμβολαιογράφου. Στους πάπυρους της Νεσσάνα ο συμβολαιογράφος δεν έχει γράψει ο ίδιος τις πράξεις, αλλά κάποιος γραφέας, πιθανόν υπάλληλός του. Πρέπει να σημειωθεί ότι στη Νεσσάνα βρέθηκαν επίσης ορισμένα πρωτόκολλα που χρονολογούνται από τον 6^ο μ.Χ. αιώνα. Δύο από αυτά είναι συνδεδεμένα στην αρχή του κειμένου του εγγράφου. Βλέπουμε δηλαδή να τηρείται ενδεχομένως η διάταξη της Νεαράς 44, ενώ δεν προβλέπεται η υποχρεωτική τήρησή της εκτός της Κωνσταντινουπόλεως.

Ο αριθμός των παπύρων της Αιγύπτου που περιέχουν συμβολαιογραφικές πράξεις γραμμένες μετά το 527 μ.Χ. είναι εντυπωσιακός. Πάνω από πεντακόσιες πράξεις έχουν σωθεί με την «υπογραφή» του συμβολαιογράφου. Οι συμβολαιογράφοι αναφέρονται με τις λέξεις συμβολαιογράφος, ταβελλίων, συναλλαγματογράφος και νομικός. Μόνο σε έναν πάπυρο του 8^{ου} μ.Χ. αιώνα ο συμβολαιογράφος αναφέρεται ως νοτάριος. Το περιεχόμενο των συμβολαιογραφικών εγγράφων στην Αίγυπτο ποικίλλει πολύ. Περιέχουν συμβάσεις δανείου, πώλησης, μίσθωσης, διάλυσης, δωρεάς, εγγύησης, διαθήκες κλπ.

Ανάμεσα στους παπύρους που σώζονται υπάρχει μια γνωστή διαθήκη του Φλάβιου Φοιδάμμου, ιατρού στην Αντινοόπολη, που συντάχθηκε στις 15 Νοεμβρίου 570 μ.Χ. από τον Διόσκουρο, συμβολαιογράφο της Αντινοόπολης. Αυτή η διαθήκη είναι μεταξύ των πιο μεγάλων σε μέγεθος παπύρων που σώζονται με μήκος τεσσάρων μέτρων. Και στον πάπυρο αυτό έχει διατηρηθεί το πρωτόκολλο, στο οποίο μνημονεύεται ο κόμητας των ιερών λαργιτιώνων Φλάβιος Βίτωρας. Στο αρχείο του Διόσκουρου έχουν βρεθεί διάφορα άλλα πρωτόκολλα, που έχουν αποσπασθεί από το αρχικό κείμενο και χρησιμοποιήθηκαν από τον συμβολαιογράφο αυτό, που ήταν και ποιητής για να γράφει τα ποιήματά του. Στην Αίγυπτο συναντάμε πρωτόκολλα που φθάνουν μέχρι το 450 μ.Χ. περίπου. Φαίνεται ότι πολύ πριν ο Ιουστινιανός εισάγει για τους συμβολαιογράφους της Κωνσταντινουπόλης την υποχρέωση να χρησιμοποιούν για το τελικό κείμενο των πράξεών τους παπύρους, που έφεραν ένα πρωτόκολλο, το Κράτος πουλούσε ήδη στους συμβολαιογράφους τέτοια ρολά με πρωτόκολλα.

Θα παρομοιάζα τα πρωτόκολλα των Βυζαντινών με τον σφραγιστό χάρτη, πάνω στον οποίο κατά το πρώτο ήμισυ του αιώνα μας συνετάσσοντο τα συμβόλαια στην Ελλάδα.

Όσον αφορά την «τελείωση» και την «απόλυση», όπως και την προηγούμενη περίοδο, η πρώτη γίνεται από τον συμβολαιογράφο και η δεύτερη από τα μέρη. Στην Αίγυπτο καμία υπογραφή συμβολαιογράφου δεν περιέχει το ρήμα «απολύω».

Στην Αίγυπτο επίσης δεν ακολουθείται πιστά η Νεαρά 47 στον τρόπο χρονολόγησης των εγγράφων. Οι συμβολαιογράφοι δεν προσχώρησαν αμέσως στην αρχή να προσθέτουν το έτος της Βασιλείας του αυτοκράτορα. Η ημέρα και ο μήνας αναφέρονται συνήθως πριν από την επινέμηση. Τέλος τις τελευταίες δεκαετίες του 6^{ου} μ.Χ. αιώνα δεν μνημονεύεται πλέον ο αριθμός των ετών μετά την Υπατία του Βασιλείου. Επειδή δεν διορίζονται πια νέοι Έπατοι η μνεία του ονόματός τους έχασε την σημασία του. Τέλος όσον αφορά την πρόσληψη μαρτύρων ο αριθμός τους αυξάνει μετά το 538 μ.Χ., πιθανόν λόγω της Νεαράς 73. Οι μάρτυρες στις πράξεις της Αιγύπτου αναφέρονται σαν νόμιμοι ή συνήθεις μάρτυρες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΟΙ ΜΕΣΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

1. Η συνέχεια της παράδοσης της πρώιμης εποχής

Για το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ της βασιλείας του Ιουστινιανού και του 9^{ου} μ.Χ. αιώνα οι πληροφορίες για την συμβολαιογραφία στο Βυζάντιο είναι απογοητευτικές. Δεν έχει σωθεί καμία συμβολαιογραφική πράξη στην Κωνσταντινούπολη και δεν υπάρχει καμία πληροφορία για την οργάνωση του συμβολαιογραφικού επαγγέλματος, ούτε κάποιος νόμος σχετικός με τις συμβολαιογραφικές πράξεις. Στο τέλος μόνον αυτής της περιόδου μία Νεαρά της αυτοκράτειρας Ειρήνης, που αφορά την μαρτυρία με όρκο και η οποία εκδόθηκε μεταξύ του 797 μ.Χ. και του 802 μ.Χ., επιβεβαιώνει την παρουσία ενός νομικού συστήματος χωρίς να μας παρέχει πληροφορίες σχετικά με την δομή του. Αυτή καθορίζει τα στοιχεία που είναι αναγκαία για την σύνταξη των ιδιωτικών πράξεων, μαρτυρεί την παρουσία των ταβουλλάριων και των νομικών, ως συντακτών ιδιωτικών πράξεων και μας πληροφορεί ότι και άλλα εγγράμματα πρόσωπα (χειρόχρηστοι) μπορούσαν επίσης να συντάσσουν ιδιωτικές πράξεις.

Ειδικότερα στη Νεαρά αυτή ορίζεται ότι οι αγράμματοι μπορούν να συντάσσουν μόνοι τους όλες τις συμβάσεις παρουσία επτά ή πέντε αξιόπιστων μαρτύρων, με εξαίρεση τις συμβάσεις της προίκας και των εμπειρογράφων, που πρέπει να γραφούν από ταβουλλάριους και νομικούς. Αυτό που αξίζει προσοχής είναι ότι η Νεαρά δεν επικαλείται κάποιο προηγούμενο νόμο, αλλά αναφέρει, ότι «κατά το έθος» οι ταβουλλάριοι και οι νομικοί έγραφαν ορισμένες κατηγορίες συμβάσεων. Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον η ύπαρξη άλλων ατόμων, που συντάσσουν ιδιωτικές πράξεις, είναι απόλυτα δικαιολογημένη. Δεν προκαλεί έκπληξη λοιπόν το γεγονός, ότι στη συνέχεια η Νεαρά τοποθετεί αυτά τα πρόσωπα δίπλα στους ταβουλλάριους και στους νομικούς. Εάν ένα από τα μέρη είναι αγράμματο ή δεν μπορεί να γράψει εξαιτίας μιας αρρώστιας, η σύμβαση πρέπει να γραφεί από ταβουλλάριο ή νομικό ή άλλους χειροχρήστους, ενώ τα μέρη βάζουν αντί για υπογραφή το σημάδι του σταυρού. Η λέξη χειρόχρηστοι σημαίνει πρόσωπα εγγράμματα, ικανά να γράφουν. Κατά συνέπεια κάθε εγγράμματο πρόσωπο τίθεται στο ίδιο επίπεδο με τους ταβουλλάριους και τους νομικούς.

Η μελέτη της ιστορίας της βυζαντινής συμβολαιογραφίας από τον 9^ο μ.Χ. αιώνα δείχνει μία αξιοπρόσεκτη εμμονή στους θεσμούς της συμβολαιογραφίας της εποχής του Ιουστινιανού, όσον αφορά την συμβολαιογραφική λειτουργία, τους όρους που χρησιμοποιούνται για να υποδηλώσουν τους συντάκτες των ιδιωτικών δικαιοπραξιών και τον τύπο των συμβολαιογραφικών πράξεων. Ο βυζαντινός συμβολαιογράφος παραμένει πάντα ένας ιδιωτικός επαγγελματίας. Κρατικοί υπάλληλοι, όπως οι λαϊκοί νοτάριοι, συμμετέχουν στην σύνταξη ιδιωτικών πράξεων, αλλά αναφέρονται σπανιότατα σαν συντάκτες τους. Επίσης οι ταβουλλάριοι αρχίζουν να ταυτίζονται με τους tabelliones από την εποχή του Ιουστινιανού και δεν αναφέρονται πλέον σαν κρατικοί υπάλληλοι. Η εξέλιξη αυτή αποκρυσταλλώνει τον βασικό χαρακτήρα του Βυζαντινού συμβολαιογράφου, ως ιδιωτικό επαγγελματία, που έχει επίσημη άδεια να ασκεί το επάγγελμά του. Η κατάργηση στην πράξη ορισμένων εξωτερικών στοιχείων που προσέδιδαν ένα «δημόσιο» χαρακτήρα στις συμβολαιογραφικές πράξεις, ενίσχυσε τον ιδιωτικό χαρακτήρα της συμβολαιογραφίας. Αναφερόμαστε στα πρωτόκολλα, την επακριβή μορφή της χρονολόγησης και την εγγραφή των πράξεων στα δημοτικά αρχεία, που εγκαταλήφθηκαν μετά τον Ιουστινιανό. Συνέπεια της διατήρησης αυτού του παλαιού συστήματος είναι ότι και την εποχή αυτή ο βυζαντινός συμβολαιογράφος εγγυάται τις πράξεις, που καταρτίζει, μόνο με την μαρτυρία του ενώπιον του Δικαστηρίου.

Ας υπενθυμίσουμε επίσης τον ρόλο του εγγράφου στην ιστορία του Βυζαντίου, γιατί η ανάπτυξη της έγγραφης σύμβασης μαρτυρεί μία προχωρημένη κοινωνία. Δεν πρέπει όμως να γενικεύουμε, γιατί η προφορική σύμβαση διατήρησε πάντα μία θέση, έστω και δευτερεύουσα, στη νομοθεσία και στη πρακτική των βυζαντινών. Αυτό αποτελεί κληρονομιά της προηγούμενης περιόδου. Τα δικαιώματα (οι τίτλοι της κυριότητας) αναφέρονται συχνά στις βυζαντινές πηγές. Τη στιγμή της μεταβίβασης το ένα από τα δύο συμβαλλόμενα μέρη παραδίδει τα «δικαιώματα» που κατέχει, τα σχετικά με το ακίνητο που μεταβιβάζεται, στο άλλο μέρος. Εάν αυτά χαθούν ή καταστραφούν, συχνά εξαιτίας μιας πυρκαγιάς ή μιας εχθρικής επίθεσης ή και απλώς με την πάροδο του χρόνου, οι ιδιοκτήτες απευθύνονται σε μία πολιτική ή εκκλησιαστική αρχή για να προμηθευθούν ένα δημόσιο έγγραφο, που επιβεβαιώνει την ύπαρξη της κυριότητας τους στο ακίνητο. Ακριβώς επειδή αυτά τα έγγραφα αποτελούσαν το πιο σίγουρο μέσο απόδειξης οι ιδιώτες και οι μοναστηριακές αρχές έπαιρναν τα απαραίτητα μέτρα για την διατήρησή τους. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι πολλοί για λόγους ασφάλειας θέτουν τους τίτλους ιδιοκτησίας στα αρχεία των εκκλησιών.

2. Η ανακάθαρση των νόμων από τους Μακεδόνες αυτοκράτορες

Η χρονική περίοδος από την άνοδο στον θρόνο του ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας Βασιλείου του Α' (867-886 μ.Χ.) και του διαδόχου του Λέοντος ΣΤ' του Σοφού (886-912 μ.Χ.) μέχρι την ίδρυση της περίφημης νομικής σχολής της Κωνσταντινουπόλεως από τον Κωνσταντίνο Θ' τον Μονομάχο (1045 μ.Χ.), είναι από τις πλέον ανθηρές εποχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Στο χώρο της νομικής φιλολογίας η «μακεδονική αναγέννηση» συνδέθηκε με τις τάσεις επιστροφής στις πηγές του Ιουστινιανού.

Η Μακεδονική Δυναστεία αποκαθιστά και εξελληνίζει γλωσσικά και ουσιαστικά την νομοθεσία του Ιουστινιανού και ανατρέπει την νομοθετική προσπάθεια των Ισαύρων. Επιχειρεί την «ανακάθαρση» των παλαιών νόμων, όπως αναφέρεται στα προοίμια της Εισαγωγής και του Προχείρου Νόμου. Αρχικά, όσο ήταν ακόμη αυτοκράτορας ο Βασίλειος Α', καταρτίστηκε με ευθύνη του Φωτίου η Εισαγωγή, που οι επιστήμονες χαρακτηρίζαν μέχρι τώρα -εξαιτίας μιας παραπλανητικά κακής χειρόγραφης παράδοσης- ως Επαναγωγή. Την εποχή της σύνταξης της Εισαγωγής πρέπει να είχε ήδη ολοκληρωθεί η πρώτη φάση για την εκκαθάριση του όγκου του ιουστινιανείου δικαίου με τη μορφή των σαράντα βιβλίων του Βασιλείου Α', από τα οποία ελάχιστα τμήματα σώζονται.

Ο διάδοχος του Βασιλείου, Λέων ΣΤ' ο Σοφός συμπλήρωσε την ανακάθαρση των παλαιών νόμων, που είχε αρχίσει ο πατέρας του, με τη δημοσίευση των εξήντα βιβλίων, στα οποία η έρευνα ως τώρα έδινε τον χαρακτηρισμό «Βασιλικά». Με αυτά οι Βυζαντινοί είχαν πια στη διάθεσή τους τα ιουστινιάνεια κείμενα σε ενιαία δομή και στην ίδια τους την γλώσσα. Γύρω στα μέσα του 11^{ου} μ.Χ. αιώνα συντελέστηκε το τελευταίο στάδιο επεξεργασίας των ίδιων κειμένων, που κατά μία γνώμη ανάγεται στον Νομοφύλακα Ιωάννη Ξιφιλίνο. Κατά την ίδια άποψη η ονομασία «Βασιλικά» καθιερώθηκε για την τελευταία αυτή έκδοση.

Ο Λέων ΣΤ' ο Σοφός εξέδωσε επίσης μία σειρά Νεαρών και δημοσίευσε τον «Πρόχειρο Νόμο». Είναι αυτός που προκάλεσε τη σύνταξη του Επαρχικού Βιβλίου, για να ενισχύσει τη διοικητική δραστηριότητα του Έπαρχου της πόλης. Ο Λέων ΣΤ' ο Σοφός από άποψη όγκου νομοθετικής εργασίας σίγουρα καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση μετά τον Ιουστινιανό. Πρέπει όμως να τονισθεί, ότι στην μεγάλη νομοθετική παραγωγή των Μακεδόνων αυτοκρατόρων δεν συναντώνται νέοι νόμοι σχετικά με την λειτουργία του συμβολαιογράφου και τίποτα συμπληρωματικό για τον ορισμό του επαγγέλματος. Μόνον μία Νεαρά του Λέοντος ΣΤ' αναφέρεται στην συντεχνία των ταβουλλαρίων, όμως έχει ενσωματωθεί και επαναλαμβάνεται αυτούσια στο Επαρχικό Βιβλίο. Κατά μία άποψη το Επαρχικό Βιβλίο είχε περιβληθεί την ισχύ του Νόμου, ενώ σύμφωνα με άλλη άποψη επρόκειτο για Νομοσχέδιο ή απλώς για εσωτερικό κανονισμό. Σε οποιαδήποτε περίπτωση πάντως το Επαρχικό Βιβλίο είναι αυτό που μας παρέχει τις περισσότερες, σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη πηγή, πληροφορίες αναφορικά με την οργάνωση και λειτουργία του συμβολαιογραφικού επαγγέλματος στην Κωνσταντινούπολη και αξίζει να γίνει εκτεταμένη αναφορά και ανάλυσή του.

3. Το Επαρχικό Βιβλίο και οι συντεχνίες στο Βυζάντιο.

Το Επαρχικό Βιβλίο αποτελείται από ένα σύντομο προοίμιο και από είκοσι δύο κεφάλαια. Το κάθε κεφάλαιο αναφέρεται, σύμφωνα με την επιγραφή του, σε ένα επάγγελμα ή μια ομάδα συγγενών επαγγελματιών. Η σειρά των κεφαλαίων ακολουθεί την σπουδαιότητα και την εκτίμηση, που το κάθε επάγγελμα απολάμβανε στην βυζαντινή κοινωνία. Την πρώτη θέση ανάμεσα σε όλα τα επαγγέλματα του Επαρχικού Βιβλίου κατέχουν οι ταβουλλάριοι (κεφ. Α') και όπως κατωτέρω αναφέρεται, οι σχετικές γι' αυτούς ρυθμίσεις διαφέρουν σε πολλά σημεία από τις αντίστοιχες των άλλων επαγγελμάτων. Ακολουθούν οι ρυθμίσεις για τους αργυροπράτες (Κεφ. Β') και τους τραπεζίτες (κεφ. Γ'), οι οποίοι, λόγω του ότι ασχολούνται με τα πολύτιμα μέταλλα και τα νομίσματα, ήταν επίσης πρόσωπα αναγνωρισμένης πίστωσης και φερεγγυότητας και στην συνέχεια αναφέρονται οι ρυθμίσεις για τα υπόλοιπα επαγγέλματα.

Οι διατάξεις που περιέχονται στο Επαρχικό Βιβλίο ρυθμίζουν τις σχέσεις και καθορίζουν τα καθήκοντα των συντεχνιακά οργανωμένων επαγγελματιών της πρωτεύουσας σε σχέση: α) με την Πολιτεία που ασκεί τον έλεγχο επ' αυτών, β) με τους υπόλοιπους επαγγελματίες, που ανήκουν στην ίδια ή διαφορετική συντεχνία και γ) με το ευρύ καταναλωτικό κοινό. Δεν αποτελεί λοιπόν εσωτερικό κανονισμό των συντεχνιών που έχει κυρωθεί νομοθετικά, αλλά περιέχει διατάξεις, που ρυθμίζουν αναγκαστικά την όλη οικονομική ζωή της πρωτεύουσας.

Ενώ τα επαγγελματικά σωματεία της Ελλάδος, της Ρώμης (κατά τους πρώτους αιώνες) και οι μεσαιωνικές συντεχνίες στην Δυτική Ευρώπη, αποτελούσαν αυθύπαρκτους και αυτοδιοικούμενους οργανισμούς, που είχαν δημιουργηθεί με σκοπό την κατά κύριο λόγο εξυπηρέτηση των επαγγελματικών συμφερόντων των μελών τους, οι βυζαντινές συντεχνίες κατά τον 10ο μ.Χ. αιώνα ήταν ουσιαστικά το μέσο, με το οποίο οι αυτοκράτορες ελέγχουν τα επαγγέλματα και δια μέσου αυτών την οικονομία της αυτοκρατορίας. Στα Βασιλικά ο ρόλος των συντεχνιών ορίζεται καθαρά. Έχουν δημιουργηθεί για να είναι χρήσιμες στο Κράτος. Σύμφωνα με το προοίμιο του Επαρχικού Βιβλίου τα επαγγέλματα οργανώνονται σε συντεχνίες προκειμένου να εξασφαλίσουν την τήρηση της τάξης στην κοινωνία, να αποφύγουν τις καταστρατηγήσεις και τις αδικίες, να εξασφαλίσουν ότι όλοι θα κρίνονται με το ίδιο και δίκαιο μέτρο και να παράσχουν σε όλους μία ευπρεπή ζωή απαλλαγμένη από καταπίεση.

Για να επιτύχει αυτό το σκοπό το Κράτος, με την μεσολάβηση του Έπαρχου της πόλης, ασκεί έναν απόλυτο έλεγχο στις συντεχνίες, προκειμένου να εξασφαλίσει την καλή άσκηση των επαγγελμάτων, να αποφύγει τις καταχρήσεις και τον δόλο και να ευνοήσει την προώθηση ατόμων με ικανότητες. Ταυτόχρονα ο έπαρχος ελέγχει τις τιμές, τους μισθούς, την ποιότητα και την ποσότητα των εισαγομένων και εξαγομένων προϊόντων. Αυτός ο οικονομικός παρεμβατισμός του Κράτους αποσκοπεί στην διατήρηση των τιμών σε ένα χαμηλό επίπεδο και στην εξασφάλιση της τροφοδοσίας της πρωτεύουσας.

Ο συνηθέστερος όρος, ο οποίος χρησιμοποιείται στο Επαρχικό Βιβλίο για να δηλώσει την έννοια της συντεχνίας, είναι «το σύστημα» ή διαφορετικά «η κοινότητα του συστήματος». Σε ορισμένες περιπτώσεις με την ίδια έννοια αναφέρονται οι όροι «επιστήμη» (Δ'5, Θ'4), «πραγματεία» (Η'8, ΙΒ'8), «τέχνη» (Ζ'1), «εργασία» (Η'2), οι οποίοι, ενώ σημαίνουν κυρίως το επάγγελμα, εμφανίζονται ως ταυτόσημοι με την έννοια της συντεχνίας, δεδομένου ότι η άσκησή του δεν ήταν δυνατή στα συντεχνιακά οργανωμένα επαγγέλματα χωρίς την συμμετοχή στην αντίστοιχη συντεχνία.

Εξαιρετικά όμως για την συντεχνία των ταβουλλαρίων δεν χρησιμοποιείται κανένας από τους ανωτέρω όρους, αλλά αποκλειστικά οι όροι «σύλλογος» και «ομήγυρις», που έχουν την έννοια, όπως προκύπτει από τα συμφραζόμενα, της συνελεύσεως, της συναθροίσεως. Η διαφορά αυτή στην χρησιμοποιούμενη ορολογία υποδηλώνει την ουσιαστική διαφορά που υπήρχε, όσον αφορά την οργανωτική μορφή, ανάμεσα στην συντεχνία των ταβουλλαρίων και στις υπόλοιπες συντεχνίες. Η συντεχνία των ταβουλλαρίων ήταν η μόνη που είχε εσωτερική οργανωτική ζωή, η οποία εκδηλωνόταν με τις συνελεύσεις των μελών της, με δημοκρατική διοίκηση, λήψη κοινών αποφάσεων κ.τ.λ., ενώ στις υπόλοιπες τα μέλη τους δεν συμμετείχαν καθόλου στην διαχείριση των υποθέσεων της, εκπροσωπούντο δε από μόνο τον προϊστάμενο της συντεχνίας, που διοριζόταν ανεξέλεγκτα από τον Έπαρχο.

Πραγματικά στο Α' κεφάλαιο, το οποίο είναι αφιερωμένο στη συντεχνία των ταβουλλαρίων, μνημονεύονται κατ' επανάληψη οι συνελεύσεις των μελών της, οι οποίες κρίνουν για ζητήματα γενικότερου ενδιαφέροντος, όπως για την αποδοχή νέων μελών ή την εκλογή του προϊσταμένου της. Αντίθετα στα επόμενα κεφάλαια, τα οποία πραγματεύονται για τις υπόλοιπες συντεχνίες, πουθενά δεν αναφέρονται τέτοιες συνελεύσεις, τα δε θέματα αυτά ρυθμίζονται με άλλο τρόπο και χωρίς την συμμετοχή των μελών τους. Έτσι ενώ τα νέα μέλη της συντεχνίας των ταβουλλαρίων ψηφίζονται από την γενική συνέλευση και ο Έπαρχος εγκρίνει τυπικά την εκλογή τους, η είσοδος στις υπόλοιπες συντεχνίες εξαρτάται από την απόφαση του Έπαρχου, που στηρίζεται στις μαρτυρίες πέντε μελών. Επίσης ενώ για την ανάδειξη του πριμικηρίου των συμβολαιογράφων απαιτείται η επιδοκιμασία της συνελεύσεως, στις άλλες συντεχνίες οι έξαρχοι και οι προστάτες διορίζονται από τον Έπαρχο χωρίς να ρωτηθούν τα μέλη τους.

Γενική αρχή που ισχύει για όλες τις βυζαντινές συντεχνίες είναι η απαγόρευση της συμμετοχής σε περισσότερες από αυτές. Η απαγόρευση αυτή διατυπώνεται γενικά στα Βασιλικά (60.32.1) και χρονολογείται από την εποχή του Αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου. Στο Επαρχικό βιβλίο επαναλαμβάνεται σχεδόν σε κάθε κεφάλαιο. Σε κανένα δεν επιτρέπεται να εξασκεί περισσότερα από ένα επαγγέλματα και να ανήκει κατά συνέπεια σε περισσότερες συντεχνίες, αλλά υποχρεούται να περιορισθεί σε μία μόνο της εκλογής του.

Σε κάθε συντεχνία διορίζονται από τον Έπαρχο, κατά την ελεύθερη κρίση του, ένα ή περισσότερα από τα μέλη της ως προϊστάμενοι. Οι προϊστάμενοι των σπουδαιότερων συντεχνιών, που απολάμβαναν την μεγαλύτερη κοινωνική εκτίμηση, καλούνται «έξαρχοι», ενώ των υπολοίπων «προστάται», «προεστώτες» ή «πρωτοστάται», δηλαδή απλώς προϊστάμενοι. Κατ' εξαίρεση στην συντεχνία των ταβουλλαρίων ο προϊστάμενός της αποκαλείται «πριμικήριος».

4. Οι διατάξεις περί ταβουλλαρίων στο Επαρχικό Βιβλίο

Κατά την μέση βυζαντινή περίοδο η συμβολαιογραφία αποτελεί ένα από τα πλέον διακεκριμένα επαγγέλματα της πρωτεύουσας του Βυζαντίου. Τα μέλη της συντεχνίας των ταβουλλαρίων έχουν υψηλή μόρφωση και χαίρουν μεγάλης εκτίμησης στην κοινωνία της εποχής, είναι δε οργανωμένοι σε ένα σωματείο, που επιβλέπει το Κράτος. Ολόκληρο το κεφάλαιο Α' του Επαρχικού Βιβλίου περιλαμβάνει διατάξεις που αναφέρονται αποκλειστικά στους συμβολαιογράφους.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι τρεις πρώτες παράγραφοι του κεφαλαίου Α' του Επαρχικού Βιβλίου συμπίπτουν κατά περιεχόμενο με τις διατάξεις της Νεαράς του Λέοντος ΣΤ' του Σοφού, που επιγράφεται «Των περί πολιτικών σωματείων διατάξεων του βασιλέως κυρ Λέοντος πρώτη περί ταβουλλαρίων». Η σύμπτωση αυτή δεν αναφέρεται μόνο στην συμφωνία του κειμένου, αλλά αφορά και την ταυτότητα της θέσεως και της σειράς των παραγράφων της Νεαράς προς τις αντίστοιχες διατάξεις του κεφαλαίου Α' του Επαρχικού Βιβλίου.

Οι κανόνες που αφορούν το σωματείο των ταβουλλαρίων είχαν τρεις σκοπούς: α) να ρυθμίσουν την εσωτερική οργάνωση του σώματος, β) να εξασφαλίσουν τα μέλη έναντι του αθέμητου ανταγωνισμού από τους συναδέλφους τους ή από άλλα πρόσωπα που είχαν σχέση με το επάγγελμα και γ) να προστατεύσουν το κοινό από τυχόν ανικανότητα των ταβουλλαρίων ή από τις καταχρήσεις.

Η πληρότητα των ρυθμίσεων του κεφαλαίου Α' του Επαρχικού Βιβλίου «περί ταβουλλαρίων» είναι πραγματικά εντυπωσιακή και θα τολμήσω να το χαρακτηρίσω ως τον πρώτο «Κώδικα Συμβολαιογράφων» σε παγκόσμιο επίπεδο. Πραγματικά, από την κατωτέρω ανάλυση των διατάξεών του διαπιστώνει κανείς, ότι περιλαμβάνει λεπτομερέστατες ρυθμίσεις για τα θέματα που σήμερα αποτελούν το κύριο σώμα ενός Κώδικα Συμβολαιογράφων και που αναφέρονται ειδικότερα: α) στα προσόντα των υποψηφίων συμβολαιογράφων, β) στην διαδικασία επιλογής και διορισμού αυτών, γ) στην επαγγελματική κατάρτισή τους, δ) στην σύνταξη των συμβολαιογραφικών πράξεων, ε) στον αριθμό των συμβολαιογράφων, στ) στις συμβολαιογραφικές αμοιβές, ζ) στην επαγγελματική δεοντολογία η) στο πειθαρχικό δίκαιο και στα πειθαρχικά όργανα, θ) στην συλλογική οργάνωση και ι) στο υπαλληλικό προσωπικό των συμβολαιο-

γράφων.

α) Προσόντα υποψηφίων ταβουλλαρίων.

Οι δύο πρώτες παράγραφοι του κεφαλαίου Α' αναφέρονται στα προσόντα που απαιτούνται για την εκλογή σε κενή θέση ταβουλλαρίου. Ο υποψήφιος απαιτείται να έχει επαρκείς γενικές και νομικές γνώσεις, καθώς και ποιότητα χαρακτήρα. Πρέπει να μην είναι φλύαρος, αυθάδης, διεφθαρμένος ή άσωτος, αλλά να είναι σεμνός στον χαρακτήρα, ακέραιος στην σκέψη, συνετός, ετοιμόλογος και ευπροσάρμοστος, ώστε να μην υποπίπτει εύκολα σε δόλο και πλαστογραφίες (Α' 1).

Όσον αφορά την ειδικότερη μόρφωση ο υποψήφιος πρέπει να έχει: α) μία καλή γενική μόρφωση, ώστε να γράφει και να ομιλεί σωστά και β) μία καλή γνώση του δικαίου και ειδικότερα να γνωρίζει απέξω τον Πρόχειρο Νόμο και να έχει μια καλή γνώση των εξήντα βιβλίων των Βασιλικών (Α' 2).

Δεν αναφέρεται η ηλικία των υποψηφίων, συμπεραίνεται όμως ότι ήταν ενήλικες, γιατί χρειάζεται να έχουν μία πλήρη εκπαίδευση του πνεύματος και του σώματος (Α' 2).

β) Διαδικασία εκλογής και διορισμού.

Στην συντεχνία των ταβουλλαρίων, κατά μοναδική εξαίρεση, ισχύει ο κλειστός αριθμός (numerus clausus) και ο συνολικός αριθμός τους δεν μπορεί να ξεπεράσει τους είκοσι τέσσερις. Κάθε φορά που, λόγω θανάτου ή άλλου λόγου, παραμένει κενή μία θέση, συνέρχονται όλοι οι ταβουλλάριοι υπό την προεδρία του πριμικήριου και με ψηφοφορία εκλέγουν το νέο μέλος της συντεχνίας, αφού εξετάσουν προηγουμένως αυστηρά αν οι υποψήφιοι έχουν τα προαναφερθέντα απαιτούμενα προσόντα.

Η διαδικασία αυτή είναι αναγκαία προκειμένου αποφευχθεί ο διορισμός ακαταλλήλων προσώπων. Το κράτος δεν παρεμβαίνει αλλά λαμβάνει κάποια μέτρα για να εξασφαλίσει τις ικανότητες των νέων μελών. Απαιτεί η απόδειξη των επαγγελματικών ικανοτήτων τους να γίνεται με μάρτυρες, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι στην περίπτωση που ο υποψήφιος δεν ήταν άξιος των συστάσεών τους (Α' 1). Οι όροι που χρησιμοποιούνται για να υποδείξουν την είσοδο των ταβουλλαρίων στην συντεχνία είναι «εντάσσεσθαι» (Α' 3) και «προχειρίζεσθαι» (Α' 1, Α' 3). Ο δεύτερος όρος που χρησιμοποιείται αποκλειστικά για την συντεχνία των ταβουλλαρίων υποδηλώνει μία ξεχωριστή διαδικασία εκλογής και ένα ανώτερο καθεστώς για τα μέλη.

Μετά την εκλογή ακολουθεί η τελετή του διορισμού του εκλεγέντος και της εγκατάστασής του στο νέο αξίωμα. Σ' αυτή διακρίνουμε τον διπλό χαρακτήρα όλων των Βυζαντινών τελετών. Η πολιτική πλευρά υπογραμμίζεται με την συμμετοχή του Έπαρχου της πόλης και η θρησκευτική πλευρά με την λειτουργία στην εκκλησία. Μετά την εκλογή ο νεοεκλεγείς και ολόκληρο το σώμα των ταβουλλαρίων με τον πριμικήριο εμφανίζονται, ενδεδυμένοι με τις επίσημες στολές τους, ενώπιον του Έπαρχου της πόλης, όπου οι εκλέκτορες ορκίζονται, επικαλούμενοι τον Θεό και την σωτηρία των αυτοκρατόρων, ότι δεν έχουν εκλέξει το καινούργιο μέλος για λόγους εύνοιας, παράκλησης, συγγένειας ή φιλίας, αλλά λόγω της αρετής, της μόρφωσης, της εχεφροσύνης και των ικανοτήτων του. Οι διατάξεις που εξασφαλίζουν την εκλογή ενός άξιου μέλους του επαγγέλματος είναι πολύ αυστηρές. Ενώπιον του κράτους είναι όλοι υπεύθυνοι μάρτυρες, εκλογείς και υποψήφιοι.

Στη συνέχεια ο έπαρχος επιβεβαιώνει την εκλογή με την σφραγίδα του και εγγράφει το νέο μέλος στο σχετικό βιβλίο. Με αυτόν τον τρόπο ο νεοεκλεγείς εντάσσεται στον Σύλλογο και διορίζεται ταβουλλάριος. Ο ρόλος του κράτους, όσον αφορά την είσοδο ενός νέου μέλους στην συντεχνία, περιορίζεται στο να εξασφαλίσει, ότι αυτός είναι άξιος και να επιβεβαιώσει την εκλογή με ένα επίσημο διορισμό.

Στη συνέχεια όλα τα μέλη της συντεχνίας φορώντας τις επίσημες στολές τους μεταβαίνουν σε μία εκκλησία κοντά στην κατοικία του νεοεκλεγέντος. Ένας ιερέας ευλογεί το νέο μέλος, που είναι πλέον ενδεδυμένο με λευκό χιτώνα. Έπειτα όλοι μαζί ενδεδυμένοι με τις επίσημες στολές τους εξέρχονται από την εκκλησία και κατευθύνονται στο γραφείο του νέου μέλους. Ο νεοεκλεγείς κρατά στα χέρια του την Βίβλο, προηγείται δε της πομπής ο πριμικήριος, ο οποίος τον θυμιατίζει. Έτσι με τιμές φθάνουν στο γραφείο (statio ή «κάθισμα» ή «καθέδρα» στα ελληνικά), στο οποίο έχει διορισθεί ο νέος ταβουλλάριος

και από εκεί κατευθύνονται στο σπίτι του, όπου και εορτάζουν όλοι μαζί. (Α' 3).

Για την είσοδο σε ορισμένες συντεχνίες απαιτείται εκτός της τήρησης ορισμένων διατυπώσεων και η πληρωμή με την μορφή δικαιώματος εγγραφής κάποιου χρηματικού ποσού από το νεοεισερχόμενο μέλος. Έτσι κάθε νέος ταβουλλάριος οφείλει να καταβάλλει με την εκλογή του τρία νομίσματα στον πριμικήριο, από ένα νόμισμα σε κάθε ταβουλλάριο και έξι νομίσματα για το τραπέζι (υπέρ δε τραπέζης νομίσματα εξ). Το σύνολο λοιπόν της συνεισφοράς ανέρχεται σε τριάντα δύο νομίσματα (Α. 14).

γ) Επαγγελματική κατάρτιση.

Η εκπαίδευση όσων θέλουν να ασχοληθούν με την συμβολαιογραφία είναι μια από τις υποχρεώσεις και ευθύνες της συντεχνίας. Το σχολείο που προετοιμάζει τους μέλλοντες ταβουλλάριους είναι υπό τον έλεγχο της συντεχνίας. Τα μέλη της διαλέγουν τους καθηγητές του Δικαίου και τους καθηγητές της γενικής μόρφωσης. Οι πρώτοι ονομάζονται παιδοδιδάσκαλοι νομικοί ή νομικοί και οι δεύτεροι απλώς διδάσκαλοι ή παιδοδιδάσκαλοι. Οι μαθητές λαμβάνουν μία γενική μόρφωση και μελετούν το δίκαιο. Πρέπει να γνωρίζουν απέξω τον Πρόχειρο Νόμο και να έχουν γνώση των εξήντα βιβλίων των Βασιλικών. Φαίνεται ότι αυτή η μόρφωση δεν αποσκοπούσε στο να δώσει στους μέλλοντες ταβουλλάριους μια θεωρητική γνώση του δικαίου, αλλά είχε περισσότερο πρακτική κατεύθυνση για να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του επαγγέλματός τους.

Οι παιδοδιδάσκαλοι νομικοί και οι διδάσκαλοι διορίζονται από τον Έπαρχο, αφού πρώτα εκλεγούν από συνέλευση, στην οποία μετέχουν όλοι οι ταβουλλάριοι και οι εν ενεργεία παιδοδιδασκάλοι νομικοί και διδάσκαλοι. Οι νεοεκλεγέντες παιδοδιδάσκαλοι καταβάλλουν στον πριμικήριο δύο νομίσματα και στην συνέλευση που τους εξέλεξε, τέσσερα, ενώ οι διδάσκαλοι στον πριμικήριο ένα και στην συνέλευση δύο νομίσματα (Α' 13).

Εκτός από την διδασκαλία οι παιδοδιδάσκαλοι νομικοί μπορούν να συντάσσουν και συμβόλαια, εφόσον τους δοθεί ειδική άδεια από τον Έπαρχο μετά από προηγούμενη σύμφωνη γνώμη της συνελεύσεως των ταβουλλαρίων. Αν προβούν στην σύνταξη συμβολαίων χωρίς προηγούμενη άδεια χάνουν την θέση τους (Α' 15).

Η αλλαγή από τον μαθητή παιδοδιδασκάλου ή διδασκάλου πριν από το πέρας των σπουδών επιτρέπεται μόνο για σοβαρούς λόγους (αμέλεια του διδασκάλου) και μετά από προηγούμενη άδεια του πριμικήριου (Α' 16).

δ) Σύνταξη συμβολαιογραφικών πράξεων.

Το Επαρχικό Βιβλίο περιέχει μία μόνο διάταξη που αναφέρεται στο αντικείμενο της κυρίας απασχόλησης των ταβουλλαρίων, την σύνταξη δηλαδή των ιδιωτικών πράξεων. Είναι η διάταξη που αναφέρεται στην υποχρέωσή τους να θέτουν στην πράξη την «κόμπλαν» (completio) και να συμπληρώνουν την σύμβαση ενώπιον των μερών και των μαρτύρων (Α' 12). Η παράλειψη αυτή εξηγείται αν λάβουμε υπ' όψη τον χαρακτήρα του Βιβλίου, που αποβλέπει κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, στην ρύθμιση των καθαρά επαγγελματικών σχέσεων των ταβουλλαρίων και των υπολοίπων συντεχνιακά οργανωμένων επαγγελματιών και όχι σε κωδικοποίηση ή μεταρρύθμιση των ορισμών του Βυζαντινορρωμαϊκού δικαίου για τα δικαιοπρακτικά έγγραφα, που διατηρούν την ισχύ τους. Η διάταξη αυτή επαναλαμβάνει σε σύντομία το περιεχόμενο της Νεαράς 44 του Ιουστινιανού. Ο ρόλος του συμβολαιογράφου έχει παραμείνει ουσιαστικά ο ίδιος, δηλαδή εγγυάται τις μεταβιβάσεις, όπως είχε προσδιορίσει η νομοθεσία του Ιουστινιανού. Γι' αυτό το λόγο είναι υποχρεωμένος να προσθέτει στην πράξη τον τύπο της «completio». Αν ο συμβολαιογράφος παραβεί την υποχρέωσή του αυτή, ο Έπαρχος μπορεί να του επιβάλλει την ποινή του δαρμού και της κουράς.

ε) Αριθμός συμβολαιογράφων.

Το επάγγελμα των συμβολαιογράφων, όπως ρυθμίζεται στο Επαρχικό Βιβλίο, δεν είναι ένα ελεύθερο επάγγελμα, με την έννοια ότι δεν ήταν ανοιχτό στον ανταγωνισμό. Ο αριθμός των προσώπων που επιτρέ-

πεται να ασκούν το συμβολαιογραφικό επάγγελμα στην πόλη της Κωνσταντινούπολης είναι περιορισμένος στους είκοσι τέσσερις (Α' 23). Νέο μέλος της συντεχνίας των ταβουλλαρίων εκλέγεται μόνο όταν υπάρχει κενή θέση. Περιορισμένος είναι και ο αριθμός των μαθητών. Με δεδομένο ότι στα άλλα επαγγέλματα ο αριθμός των μελών τους δεν φαίνεται να είναι περιορισμένος, τίθεται το ερώτημα, εάν αυτός ο περιορισμός ήταν ένα αποκλειστικό προνόμιο της συντεχνίας, που αποσκοπούσε στον περιορισμό του ανταγωνισμού, ώστε να εξασφαλισθούν ικανά εισοδήματα στους ταβουλλάρους ή αντίθετα είχε επιβληθεί από το κράτος με σκοπό τον καλύτερο έλεγχο τους.

Σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπεται να ξεπεραστεί ο αριθμός των είκοσι τεσσάρων ταβουλλαρίων. Επειδή η καριέρα του ταβουλλάρου ήταν επικερδής και κατείχε μία υψηλή θέση στην κοινωνία και επειδή ίσως είχαν παρουσιασθεί περιπτώσεις, όπου ο Έπαρχος υποκύπτοντας σε πιέσεις διόριζε αναπληρωτές των τακτικών συμβολαιογράφων, μία διάταξη του Επαρχικού Βιβλίου απαγορεύει αυτή την πρακτική με ποινή εκπτώσεως του Έπαρχου από το αξίωμά του, δεδομένου ότι ο αριθμός των συμβολαιογράφων πρέπει να ανταποκρίνεται στον αριθμό των γραφείων (stationes) (Α' 23).

στ) Συμβολαιογραφικές αμοιβές.

Κατά την διάρκεια της μεσαιάς Βυζαντινής εποχής η αμοιβή των συμβολαιογράφων είναι ανάλογη με την αξία της σύμβασης. Για μία σύμβαση αξίας κατώτερης των 100 νομισμάτων, οι ταβουλλάριοι λαμβάνουν δώδεκα κεράτια, δηλαδή μισό ($\frac{1}{2}$) νόμισμα. Εάν είναι μεγαλύτερη μέχρι κάποια αξία, την οποία εξαιτίας ενός κενού του κειμένου δεν γνωρίζουμε, λαμβάνουν ένα νόμισμα και αν είναι ακόμη μεγαλύτερη λαμβάνουν δύο νομίσματα. Τα δύο νομίσματα είναι η μεγαλύτερη αμοιβή που μπορούν να αξιώσουν. Οι βυζαντινοί ταβουλλάριοι δεν είχαν το δικαίωμα να προσαρμόζουν τις αμοιβές τους, λαμβάνοντας υπ' όψη την οικονομική κατάσταση των πελατών τους. Εάν κάποιος ταβουλλάριος δεν σεβασθεί αυτόν τον κανόνα τιμωρείται αυστηρότατα. Όχι μόνο χάνει την θέση του αλλά υποβάλλεται από τον έπαρχο και σε σωματική ποινή. Επιτρέπεται όμως να λαμβάνουν δώρα, εάν αυτά προσφέρονται αυθόρμητα από τον πελάτη. Πρόκειται στο σημείο αυτό για μια παραχώρηση του κράτους έναντι της συντεχνίας. Οι περιορισμοί αυτοί επιβάλλονται στους ταβουλλάρους για το καλό των πολιτών, δεδομένου ότι οι τελευταίοι, όταν οι αμοιβές ήταν υπερβολικές, δεν μπορούσαν να τις πληρώσουν και εγκατέλειπαν τις συμβάσεις τους στα γραφεία των ταβουλλαρίων. Με τον τρόπο αυτό και με την πάροδο του χρόνου, λόγω δε και της απουσίας γραπτών κειμένων δεν ενθυμείται κανείς πλέον τους όρους της σύμβασης με κίνδυνο να δημιουργούνται έριδες ανάμεσα στα μέρη (Α' 25).

ζ) Επαγγελματική δεοντολογία.

Στο Επαρχικό Βιβλίο συναντώνται λεπτομερείς διατάξεις, που ρυθμίζουν τις σχέσεις των ταβουλλαρίων μεταξύ τους και προς το συναλλασσόμενο κοινό κατά την άσκηση των επαγγελματικών τους καθηκόντων. Αυτές οι διατάξεις αποσκοπούν να προστατεύσουν το εισόδημα των συμβολαιογράφων έναντι του αθέμιτου ανταγωνισμού των άλλων μελών της συντεχνίας. Θα έλεγα ότι στο σημείο αυτό βρισκόμαστε μπροστά σε διατάξεις, που αποτελούν ένα πραγματικό κώδικα επαγγελματικής δεοντολογίας.

Έτσι συναντάμε διατάξεις, που καθορίζουν την αμοιβή του δεύτερου συμβολαιογράφου, του οποίου η παρέμβαση εμφανίζεται αναγκαία κατά την σύνταξη ορισμένων συμβάσεων. Εάν τα μέρη καλέσουν ένα δεύτερο συμβολαιογράφο, αυτός οφείλει να συνεργασθεί με τον πρώτο και μοιράζονται μαζί την αμοιβή. Κανένας συμβολαιογράφος δεν έχει το δικαίωμα να παρέμβει κατά την σύνταξη μιας πράξης χωρίς να προσκληθεί. Εάν το πράξει όχι μόνο απομακρύνεται χωρίς να αμειφθεί, αλλά υπόκειται και σε τιμωρία. Εάν κατά την διάρκεια της σύνταξης μιας πράξης ο ένας από τους δύο συμβολαιογράφους αποσυρθεί με την θέλησή του δεν δικαιούται αμοιβή (Α' 6).

Άλλη διάταξη προβλέπει την περίπτωση που ένας συμβολαιογράφος αναγκάζεται για εύλογο λόγο να εγκαταλείψει μια υπόθεση και να την εμπιστευτεί σ' έναν συνάδελφό του. Στην περίπτωση αυτή ο αντικαταστάτης εισπράττει τα $\frac{2}{3}$ της αμοιβής και το $\frac{1}{3}$ αυτός που αποσύρθηκε (Α' 7).

Άλλη διάταξη προβλέπει την περίπτωση, κατά την οποία δύο συμβολαιογράφοι έχουν εργασθεί για

την ίδια πράξη. Όταν ένας συμβολαιογράφος έχει πάρει τις απαραίτητες σημειώσεις για να συντάξει την πράξη και έχει ετοιμάσει ένα σχέδιο και ένας δεύτερος συμβολαιογράφος πήρε επίσης σημειώσεις και κατάρτισε αυτός την τελική σύμβαση, τότε θα πρέπει να διακρίνουμε. Εάν ο δεύτερος ενήργησε με καλή πίστη, χωρίς να γνωρίζει ότι είχε προηγηθεί η παρέμβαση του πρώτου, λαμβάνει ολόκληρη την αμοιβή. Εάν αντιθέτως το γνώριζε θα εισπράξει μόνο το 1/3 της αμοιβής και το υπόλοιπο ανήκει στον πρώτο. Σε περίπτωση όμως που προσκληθούν και οι δύο, ο νεώτερος οφείλει να υπακούει στον ανώτερό του, μοιράζονται όμως εξίσου την αμοιβή (Α' 8).

Οι σχετικές με τις αμοιβές διαφορές μεταξύ συμβολαιογράφων κρίνονται από τον πριμικήριο και οι σοβαρότερες από τον Έπαρχο μετά από εισήγηση του πριμικήριου (Α' 10).

Στο Επαρχικό Βιβλίο υπάρχουν και άλλες διατάξεις, που αφορούν κανόνες επαγγελματικής δεοντολογίας, εκτίθενται όμως κατωτέρω στα πλαίσια της αναφοράς των πειθαρχικών διατάξεων.

η) Πειθαρχικό δίκαιο και πειθαρχικά όργανα.

Στο Επαρχικό Βιβλίο υπάρχει πληθώρα διατάξεων, που προβλέπουν διάφορες υποχρεώσεις των ταβουλλαρίων και επιβάλλουν ποινές σε περίπτωση παράβασής τους. Επίσης οι ίδιες ή άλλες διατάξεις καθορίζουν τα αρμόδια όργανα για την εκδίκαση αυτών των παραβάσεων. Πρόκειται για ένα καθαρό πειθαρχικό δίκαιο των ταβουλλαρίων.

Είναι γνωστό ότι οι συντεχνίες συμμετέχουν στις Αυτοκρατορικές τελετές στην Κωνσταντινούπολη εκπροσωπώντας τον πληθυσμό. Ο ρόλος τους είναι κυρίως διακοσμητικός. Ενδεδυμένοι με τις επίσημες ενδυμασίες και τα εύσημά τους, τα μέλη των συντεχνιών λαμβάνουν μέρος στις επευφημίες. Το Επαρχικό Βιβλίο υπογραμμίζει ότι οι συμβολαιογράφοι οφείλουν να συμμετέχουν στις αυτοκρατορικές τελετές, στον ιππόδρομο, στις συνελεύσεις του σώματος και να ανταποκρίνονται στις εκκλήσεις του έπαρχου. Αυτοί που δεν συμμορφώνονται σ' αυτές τις υποχρεώσεις πρέπει να πληρώσουν τέσσερα κεράτια στο γραφείο του Έπαρχου και τέσσερα κεράτια στην συντεχνία τους. Απαλλάσσονται μόνο εάν μπορέσουν να αποδείξουν, ότι η απουσία τους ήταν δικαιολογημένοι για κάποιο σοβαρό λόγο (Α' 4).

Ο ταβουλλάριος δεν μπορεί να αρνηθεί την συνδρομή του, όταν του την ζητήσει ο πριμικήριος. Αν δεν βοηθήσει, την πρώτη φορά πληρώνει πρόστιμο δύο κεράτια, την δεύτερη τέσσερα και την τρίτη έξι. Αν θεωρηθεί ότι το κάνει από αυθάδεια και περιφρόνηση, τιμωρείται με αυστηρή ποινή από τον Έπαρχο (Α' 5).

Ανάμεσα στα μέλη της συντεχνίας απαιτείται αμοιβαίος σεβασμός. Όταν ένας συμβολαιογράφος μεταβεί στο γραφείο ενός συναδέλφου του, ο τελευταίος οφείλει να τον προϋπαντήσει. Στα γεύματα οι συμβολαιογράφοι οφείλουν να κάθονται σύμφωνα με την ιεραρχική τους θέση. Η παράβαση των κανόνων αυτών θεωρείται σοβαρό σφάλμα και τιμωρείται με πρόστιμο έξι κερατίων. Εάν επρόκειτο για μία πιο σοβαρή πράξη, όπως μία σωματική επίθεση, ο υπεύθυνος υφίσταται την ποινή που του επιβάλει ο έπαρχος (Α' 9).

Με χρηματική ποινή δέκα νομισμάτων τιμωρείται ο ταβουλλάριος, που αποπειράται να αποσπάσει από συνάδελφό του πελάτες, είτε αυτοί είναι φυσικά πρόσωπα (αρχοντικοί οίκοι), είτε νομικά πρόσωπα (ευαγή ιδρύματα) (Α' 20).

Οι ταβουλλάριοι, σε περίπτωση θανάτου ενός συναδέλφου τους, υποχρεούνται να παραστούν σύσσωμοι στην κηδεία του. Η λαμπρότητα της τελετής είναι ανάλογη με αυτή της εγκατάστασης στο αξίωμα. Όλα τα μέλη ενδεδυμένα με τις επίσημες ενδυμασίες συνοδεύουν τον αποβιώσαντα συνάδελφό τους στον τάφο. Τιμωρείται με πρόστιμο έξι κεράτια, όποιος απουσιάσει αδικαιολόγητα από την τελετή (Α' 26).

Επικεφαλής της συντεχνίας των συμβολαιογράφων είναι ο πριμικήριος. Ο όρος προέρχεται από την λατινική λέξη *primicerius*, που υποδηλώνει τον πρώτο στην τάξη σ' ένα σώμα επαγγελματιών. Στο Επαρχικό Βιβλίο μόνο ο προϊστάμενος των ταβουλλαρίων ονομάζεται πριμικήριος, ενώ οι αρχηγοί των άλλων συντεχνιών ονομάζονται προστάται, προεστώτες, πρωτοστάται ή έξαρχοι. Ο πριμικήριος ασκεί πειθαρχική (ημιδικαστική) εξουσία στα μέλη της συντεχνίας. Κρίνει τις δευτερευούσης σημασίας διαφορές

ανάμεσα σε ταβουλλάριους, που αφορούν την σύνταξη μιας πράξης ή τις αμοιβές τους. Η απόφασή του ήταν αμετάκλητη. Κάθε ανυπακοή μπορεί να προκαλέσει την επιβολή ενός συμπληρωματικού προστίμου τριών νομισμάτων. Εάν η διαφορά είναι σημαντική ο πριμικήριος την εισάγει ενώπιον του Έπαρχου, ο οποίος αποφασίζει με την ιδιότητα του ανώτατου κριτή (Α' 10). Όταν η διαφορά αναφέρεται σε δύο μέλη της συντεχνίας η υπόθεση κρίνεται κατ' αρχήν από τον πριμικήριο με δυνατότητα έφεσης ενώπιον του Έπαρχου (Α' 11).

Η συντεχνία των ταβουλλαρίων της Κωνσταντινούπολης βρίσκεται υπό την δικαιοδοσία και τον έλεγχο του Έπαρχου της πόλης. Η δικαιοδοσία του όμως είναι περιορισμένη. Οφείλει να επικυρώνει τις αποφάσεις της συνελεύσεως, όπως εκλογή νέων μελών, εκλογή διδασκάλων, εκχώρηση στους διδασκάλους του δικαιώματος να συντάσσουν πράξεις, εκλογή του πριμικήριου. Η επίβλεψη όμως της συντεχνίας εκφράζεται κυρίως στην δικαστική εξουσία του Έπαρχου σε περίπτωση παραβάσεων των κανονισμών και ιδίως στις σοβαρότερες περιπτώσεις (τα δευτερεύοντα σφάλματα ανήκουν στην δικαιοδοσία του πριμικήριου), όπως ανυπακοή, των συμβολαιογράφων στον πριμικήριο, επίθεση εναντίον ενός άλλου ταβουλλάριου, έριδες που αφορούν την αμοιβή ή άλλα προβλήματα, αμέλεια να προσθέσουν την «completio» στις πράξεις και υπερχρέωση των πελατών. Οι ποινές κλιμακώνονται από απλά πρόστιμα για τις μικρότερης σημασίας παραβάσεις μέχρι την εκδίωξη από το σώμα και σε σωματικές ποινές.

θ) Συλλογική οργάνωση.

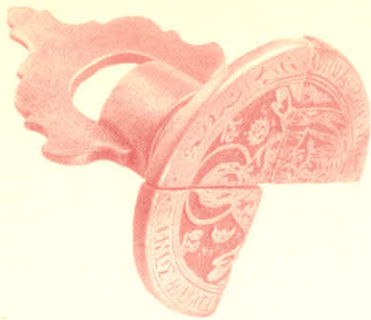
Όπως ήδη αναφέρθηκε οι ταβουλλάριοι είναι οργανωμένοι συλλογικά σε ένα ισχυρό Σωματείο με ιεραρχική οργάνωση, του οποίου προϊστάται ο πριμικήριος και με Γενική Συνέλευση των μελών, που αποφασίζει για τα σπουδαιότερα θέματα.

Ο δημόσιος χαρακτήρας της επαγγελματικής απασχολήσεως των ταβουλλαρίων εξηγεί το περιεχόμενο ορισμένων διατάξεων του Επαρχικού Βιβλίου, που εφαρμόζονται μόνο σ' αυτούς και δεν απαντώνται σε καμία από τις υπόλοιπες συντεχνίες. Τέτοιες διατάξεις είναι: αυτή που περιορίζει τον αριθμό των ταβουλλαρίων σε είκοσι τέσσερις, αυτή που εξαρτά την εκλογή του προϊσταμένου της συντεχνίας από την ψήφο των μελών της και αυτή που καθιστά την συνέλευση των ταβουλλαρίων αρμοδία για την έγκριση της αποδοχής νέου μέλους.

Ρητή διάταξη του Επαρχικού Βιβλίου αναφέρεται στην διαδοχή του πριμικήριου. Όταν αυτός δεν είναι ικανός να ασκήσει τα καθήκοντά του, απομακρύνεται και λαμβάνει κάποια αμοιβή, η οποία φαίνεται ότι έχει την έννοια ισοβίου συντάξεως. Ο συμβολαιογράφος, που τον ακολουθεί στην ιεραρχία της συντεχνίας, τον αντικαθιστά (Α' 21). Ο έπαρχος της πόλης προχωρεί στον διορισμό του, αφού πρώτα λάβει την συγκατάθεση όλου του σώματος των ταβουλλαρίων που τον διαβεβαιώνουν για τις ικανότητές του. Εάν δεν κρίνεται άξιος αυτής της θέσης, αντικαθίσταται από τον συμβολαιογράφο που ήταν δεύτερος ή τρίτος στην ιεραρχία (Α. 22).

ι) Υπάλληλικό προσωπικό.

Οι υπάλληλοι των συμβολαιογράφων αποκαλούνται στο Επαρχικό Βιβλίο γραφείς (Α' 17, 18, 19, 24) και είναι ελεύθεροι μισθωτοί. Κάθε ταβουλλάριος έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιεί έναν μόνο γραφέα, ο οποίος προ της προσλήψεώς του οφείλει να παρουσιασθεί στην συνέλευση των μελών της συντεχνίας και να παρουσιάσει μαρτυρίες για τις ικανότητές του (Α' 24). Οι γραφείς δεν έχουν δικαίωμα να πάρουν οποιαδήποτε πρωτοβουλία χωρίς την συγκατάθεση του κυρίου τους. Εάν το κάνουν απομακρύνονται από την θέση τους και δεν μπορούν να γίνουν δεκτοί σε κανένα άλλο συμβολαιογραφικό γραφείο (Α' 17). Οι γραφείς δεν επιτρέπεται να κάνουν την «τελείωση» (κόμπλαν) της συμβάσεως, η οποία μπορεί να γίνει μόνον από τον ταβουλλάριο. Ο μισθός του γραφέα πληρώνεται από τον συμβολαιογράφο στον οποίο εργάζεται και είναι νομοθετικά καθορισμένος σε δύο κεράτια ανά νόμισμα που δικαιούται ο ταβουλλάριος, δηλαδή αντιστοιχεί στο 1/12 των εισοδημάτων του συμβολαιογράφου (Α' 18).

ΟΙ ΥΣΤΕΡΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

1. Η εποχή μέχρι την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1204

Σαν ύστερους βυζαντινούς χρόνους, για τις ανάγκες της εργασίας αυτής, θα θεωρήσουμε τα χρόνια από τον 11^ο μ.Χ. αιώνα μέχρι την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1453 μ.Χ. από τους Τούρκους. Την περίοδο αυτή θα χωρίσουμε σε δύο υποπεριόδους, με ενδιαμέσο όριο την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1204 μ.Χ. από τους Φράγκους.

Τα χρόνια που ακολούθησαν την εποχή του Λέοντα ΣΤ' του Σοφού το συντεχνιακό σύστημα των συμβολαιογράφων στην Κωνσταντινούπολη γνωρίζει αλλαγές. Τον 11ο μ.Χ. αιώνα οι πηγές μαρτυρούν την ύπαρξή του με βεβαιότητα, χωρίς όμως να μας παρέχουν πληροφορίες για την οργάνωσή του.

Η Νεαρά του Κωνσταντίνου Θ' του Μονομάχου επιβεβαιώνει την ύπαρξη των συντεχνιών των συμβολαιογράφων και των δικηγόρων τον ίδιο αιώνα. Σύμφωνα με το κείμενό της η μόρφωση των υποψηφίων συμβολαιογράφων και οι δοκιμασίες της κατάρτισης, που απαιτούνται για την εκλογή νέων μελών, έχουν υποστεί αλλαγές. Τον 11ο μ.Χ. αιώνα η μόρφωση των συμβολαιογράφων δεν εξαρτάται πλέον από την συντεχνία τους. Ο Κωνσταντίνος Θ' ο Μονομάχος αποδίδει στους προηγούμενους αυτοκράτορες την μομφή, ότι είχαν παραμελήσει τις νομικές σπουδές. Δεν υπάρχει καμμία σχολή οργανωμένη και ελεγχόμενη από το κράτος ούτε καθηγητές, ούτε χρηματοδότηση. Οι σπουδαστές του δικαίου λαμβάνουν την κατάρτισή τους από ιδιώτες καθηγητές, συχνά ακατάλληλους. Οι υποψήφιοι συμβολαιογράφοι οφείλουν να δηλώσουν τα ονόματα των καθηγητών τους και τα έτη των σπουδών τους.

Η Νεαρά επαναφέρει σε ισχύ παλαιότερους νόμους, που καθορίζουν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για την εκλογή των νέων μελών. Οι υποψήφιοι πρέπει να έχουν λάβει την μόρφωσή τους από τον Νομοφύλακα της Νομικής Σχολής, που ίδρυσε ο Αυτοκράτορας και οφείλουν να παράσχουν την μαρτυρία των καθηγητών τους πάνω στις γνώσεις τους στο Δίκαιο και στην ικανότητα να ομιλούν και να γράφουν. Όσοι δεν ανταποκρίνονται σ' αυτές τις απαιτήσεις αποβάλλονται αμέσως από την συντεχνία.

Λίγο μεταγενέστερα από μία νεαρά του Αλεξίου Α' Κομνηνού, στα τέλη του 11^{ου} μ.Χ. ή στις αρχές του 12^{ου} μ.Χ. αιώνα (συγκεκριμένα 1087 ή 1117), φαίνεται ότι οι συμβολαιογράφοι της βυζαντινής πρωτεύουσας εξακολουθούν να εξαρτώνται από τον Έπαρχο της πόλης και να κατέχουν μια ορισμένη θέση σε μια συγκεκριμένη περιοχή ("της ιδίας στατίωνος παρά του επάρχου μετακινείσθαι").

Εκτός από τις ανωτέρω πηγές καμία άλλη δεν μας παρέχει γι' αυτήν την εποχή ενδείξεις σε σχέση με μεταβολές στο επάγγελμα του συμβολαιογράφου.

2. Η εποχή μέχρι την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1453.

Όσον αφορά την οργάνωση των συμβολαιογράφων τους τελευταίους αιώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αντλούμε τις πληροφορίες μας από δύο κείμενα. Από την «υποτύπωση των καθολικών κριτών των Ρωμαίων» (1398) και από το τυπικό ενός «εξαρχικού προστάγματος» του 14ου αιώνα. Η «υποτύπωση των καθολικών κριτών» αναφέρει έναν «ορισμό» του Αυτοκράτορα Εμμανουήλ Π Παλαιολόγου, που ρυθμίζει το επάγγελμα του συμβολαιογράφου, ο οποίος όμως δυστυχώς δεν σώζεται. Είναι σαφές, επειδή δεν υπάρχουν νομοθετικά κείμενα αντίστοιχα με το Επαρχικό Βιβλίο, ότι η εικόνα που μας δίνουν οι πηγές πάνω στην δομή του επαγγέλματος την εποχή αυτή, είναι ημιτελής.

Σύμφωνα με την «υποτύπωση των καθολικών κριτών», όλοι οι συμβολαιογράφοι ελέγχονται κατά την άσκηση του επαγγέλματος από τους καθολικούς κριτές. Οι καθολικοί κριτές, οι ανώτατοι δηλαδή δικαστές της αυτοκρατορίας, είναι επιφορτισμένοι να εξασφαλίσουν ότι οι συμβολαιογράφοι, λαϊκοί και εκκλησιαστικοί, εφαρμόζουν την «υποτύπωση» (κανονισμό) του συμβολαιογραφικού επαγγέλματος και σέβονται την ιεραρχική τάξη, σύμφωνα με τον αυτοκρατορικό «ορισμό» (διαταγή).

Η μεγάλη όμως αλλαγή, που επέρχεται την περίοδο αυτή στην οργάνωση της συμβολαιογραφίας, είναι η εξάρτηση των συμβολαιογράφων από τον Αυτοκράτορα. Αυτός διορίζει πλέον όλους τους λαϊκούς συμβολαιογράφους με ένα «πρόσταγμα». Σύμφωνα με την «υποτύπωση των καθολικών κριτών» κανείς δεν έχει το δικαίωμα να συντάσσει συμβάσεις ή να θεωρείται συμβολαιογράφος, εάν δεν έχει προηγουμένως λάβει ένα πρόσταγμα από τον Αυτοκράτορα. Εξαιρούνται μόνο οι εκκλησιαστικοί συμβολαιογράφοι, ο διορισμός των οποίων είναι υπόθεση της εκκλησίας. Δεν γνωρίζουμε το πότε ακριβώς καθιερώθηκε αυτή η πρακτική του διορισμού των συμβολαιογράφων από τον ίδιο τον Αυτοκράτορα, είναι όμως προφανές ότι οφείλεται στην επίδραση της δυτικής συμβολαιογραφίας μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 μ.Χ.

Τα τυπικά ενός «εξαρχικού προσταγματος» μας πληροφορεί ότι ο Αυτοκράτορας διορίζει επίσης τους εξάρχους των συμβολαιογράφων στις συνοικίες της πρωτεύουσας. Οι ταβουλλάριοι της πρωτεύουσας δεν ήσαν πλέον ενωμένοι σε ένα μόνο σώμα αλλά διαιρεμένοι σε συλλόγους ανά Δημαρχία. Σε κάθε σύλλογο προΐσταται ένας Έξαρχος. Συμπεραίνεται λοιπόν ότι ο αριθμός των ταβουλλαρίων της Κωνσταντινούπολης τον 14^ο μ.Χ. αιώνα είναι σίγουρα μεγαλύτερος των είκοσι τεσσάρων. Η αύξηση του αριθμού των συμβολαιογράφων υποδηλώνει την μείωση της δύναμης της συντεχνίας και την αποδιοργάνωση των παλαιών δομών της.

Σύμφωνα με το «πρόσταγμα εξαρχικόν» ο Έξαρχος, όπως και οι συνάδελφοί του, διορίζονται από τον Αυτοκράτορα. Οι αρμοδιότητές του ήταν διαφορετικές από αυτές του πρωμικηρίου του 10^{ου} μ.Χ. αιώνα. Παρακολουθεί από κοντά την σύνταξη των ιδιωτικών πράξεων όλων των ταβουλλαρίων της Δημαρχίας του. Αυτοί, όταν συντάσσουν μία πράξη, οφείλουν να παρουσιάσουν ενώπιόν του, να του εκθέσουν την σύμβαση, να του επιδείξουν την πράξη και να του ζητήσουν την συνυπογραφή του ή ενδεχομένως και κάποια διόρθωση. Μόνο οι πράξεις που συντάχθηκαν σύμφωνα με αυτήν την διαδικασία και υπογράφηκαν από τον συμβολαιογράφο και τον Έξαρχό του είναι έγκυρες.

Η οργάνωση λοιπόν του συμβολαιογραφικού επαγγέλματος, όπως περιγράφεται στην «υποτύπωση των καθολικών κριτών», διαφέρει από αυτήν της μέσης εποχής σε δύο σημεία: α) ως προς τον διορισμό των συμβολαιογράφων από τον Αυτοκράτορα και β) ως προς τον έλεγχο των καθολικών κριτών. Η αυτοδιαχείριση, που χαρακτήριζε την συντεχνία των συμβολαιογράφων του 10ου μ.Χ. αιώνα, έχει εξαφανιστεί πριν από τον 14ο μ.Χ. αιώνα, σε κάποιο χρονικό σημείο που δεν είναι δυνατόν να καθορισθεί με ακρίβεια.

Δύο είναι οι βασικοί παράγοντες, οι οποίοι φαίνεται ότι συνετέλεσαν στην διάλυση της προηγούμενης δομής του επαγγέλματος. Η εξαφάνιση των παλαιών αρμοδιοτήτων του Έπαρχου και η αποδιοργάνωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τις λατινικές κατακτήσεις. Η εποπτεία των συμβολαιογράφων από τους καθολικούς κριτές αντικαθιστά τον έλεγχο της συντεχνίας από τον Έπαρχο της πόλης. Το κράτος επιθυμεί να εποπτεύει ένα κατά το μάλλον ελεύθερο επάγγελμα και επιβάλλει μια πειθαρχική δικαιοδοσία. Οι συμβολαιογράφοι εξαρτώνται από τους ανώτατους δικαστές της Αυτοκρατορίας. Φαίνεται λοιπόν καθαρά ότι στα πλαίσια των γενικών διοικητικών αλλαγών δεν άλλαξε ο θεσμός, αλλά μόνο το εποπτικό όργανο των συμβολαιογράφων.

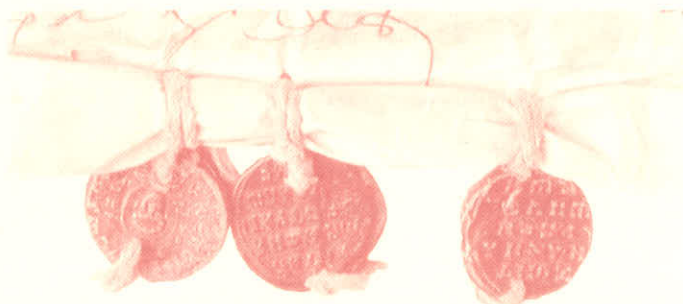
Στην τελευταία αυτή Βυζαντινή περίοδο επανεμφανίζεται ο τίτλος του βασιλικού ταβουλλαρίου (που τους πρώτους αιώνες αναφέρεται στον ταβουλλάριο δημόσιο υπάλληλο) με μια καινούργια σημασία, υποδηλώνοντας τον ταβουλλάριο (συντάκτη ιδιωτικών πράξεων), που έχει διορισθεί από τον Αυτοκράτορα.

Ένα πρόβλημα, που αναφέρεται στις επιδράσεις των Λατίνων στην Βυζαντινή συμβολαιογραφία, είναι το κατά πόσο οι βυζαντινοί συμβολαιογράφοι ασκούν διπλή λειτουργία, δηλαδή του καγκελαρίου

και του συντάκτη ιδιωτικών πράξεων. Είναι αλήθεια ότι το δυτικό αυτό σύστημα μεταφυτεύθηκε στις Βυζαντινές επαρχίες, που πέρασαν στην κυριαρχία των Λατίνων. Οι πηγές στις επαρχίες αυτές αναφέρουν συχνά τους συμβολαιογράφους με την διπλή ανωτέρω ιδιότητα. Δημόσια έγγραφα (συνθήκες), αλλά και ιδιωτικά, αναφέρουν την διπλή λειτουργία των Λατίνων συμβολαιογράφων στο Βυζαντινό έδαφος: «Νοτάριος και Καγκελάριος» «Νοτάριος και γραμματικός».

Μένει να εξετάσουμε εάν ο διορισμός των ταβουλλαρίων από τον Αυτοκράτορα και η επίδραση της Λατινικής Συμβολαιογραφίας τροποποίησε την λειτουργία του Βυζαντινού Συμβολαιογράφου, ώστε να πρέπει να τον θεωρήσουμε δημόσιο λειτουργό. Η δημόσια λειτουργία του συμβολαιογράφου επιβεβαιώνεται αναμφισβήτητα στις πηγές των επαρχιών της Αυτοκρατορίας που παρέμειναν υπό την κυριαρχία των δυτικών, οι οποίες ομιλούν για δημόσιο νοτάριο, κοινόν οφφίκιον κλπ. Σε ορισμένες, πιο σπάνιες περιπτώσεις το ίδιο συμβαίνει σε περιοχές του Βυζαντίου, που έμειναν πολύ καιρό κάτω από την λατινική κυριαρχία.

Η ορολογία, που χρησιμοποιείται στις πράξεις που συντάσσουν οι δυτικοί συμβολαιογράφοι και σ' αυτές που συντάσσουν οι βυζαντινοί ταβουλλάριοι, δείχνει τον διαφορετικό τους χαρακτήρα. Το χρυσόβουλο του Ιωάννη Παλαιολόγου επιβεβαιώνει ότι οι Φλωρεντίνοι συμβολαιογράφοι συντάσσουν τις πράξεις «βασιλική εξουσία», ενώ το πρόσταγμα εξαιρετικό θέτει όλο το βάρος στην υπογραφή των ταβουλλαρίων. Επομένως οι τελευταίοι, αν και διορίζονται από τον Αυτοκράτορα, επιβεβαιώνουν τις πράξεις με έναν αυτόνομο τρόπο. Το κύρος του εγγράφου δεν προκύπτει από την εκχώρηση αυτοκρατορικής εξουσίας, που πραγματοποιείται με τον διορισμό, αλλά από μόνη την υπογραφή του ταβουλλάριου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΙ

1. Οι εκκλησιαστικοί συμβολαιογράφοι των πρώτων χρόνων.

Παράλληλα με την διατήρηση των παλαιών θεσμών η εμφάνιση ενός νέου στοιχείου μεταξύ 4^{ου} μ.Χ. και 6^{ου} μ.Χ. αιώνα δίνει την τελική μορφή στον κόσμο του Βυζαντίου, συμπεριλαμβανομένου και του συμβολαιογραφικού συστήματος. Το στοιχείο αυτό είναι ο Χριστιανισμός, που αναγνωρίστηκε ως η επίσημη θρησκεία του Κράτους.

Την εποχή αυτή η συμβολαιογραφία συγκεκριμενοποιείται και σταθεροποιείται με μία συχνά αμφίβολη εξέλιξη. Οι πιο σημαντικές αλλαγές παρουσιάζονται κυρίως στον τύπο των συμβολαιογραφικών πράξεων, οι οποίες συντάσσονται υπό την επίδραση του Χριστιανισμού. Ορισμένα κρυπτογραφικά σύμβολα, που αρχικά εμφανίζονται στην αρχή του κειμένου και των οποίων η σημασία ήταν σίγουρα θρησκευτική, έδωσαν την θέση τους στον σταυρό, το κατεξοχήν χριστιανικό σύμβολο. Διατηρήθηκαν στις συμβάσεις μέχρι το τέλος του μεσαίωνα και τίθενται στην αρχή και στο τέλος του κειμένου μαζί με τις «υπογραφές» των συμβαλλομένων μερών, των μαρτύρων και του συμβολαιογράφου. Μπορούσαν επίσης να αντικαταστήσουν την υπογραφή των αγραμμάτων. Ένα άλλο στοιχείο χριστιανικό στις συμβάσεις ήταν η επίκληση του Ιησού Χριστού ή της Αγίας Τριάδος. Στη μέση Βυζαντινή εποχή η επίκληση της Αγίας Τριάδος γινόταν με ένα τύπο που συναντάται από την βασιλεία του Αυτοκράτορα Φωκά «+ εν ονόματι του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος».

Το συμβολαιογραφικό επάγγελμα δεν μένει αναλλοίωτο σ' αυτόν τον κόσμο, στον οποίον οι χριστιανικές πεποιθήσεις επιβάλλονται συνεχώς. Η συμβολαιογραφία δεν είναι πλέον ένα επάγγελμα που ασκείται αποκλειστικά από λαϊκούς, αλλά μπορεί να ασκηθεί και από εκκλησιαστικούς κατά το μέτρο που η θέση της εκκλησίας ενισχύεται στην Αυτοκρατορία. Έτσι βλέπουμε τους εκκλησιαστικούς νοταρίους, εκτός από τα βασικά καθήκοντα του γραμματέα και γραφέα, να συντάσσουν επίσης και συμβολαιογραφικές πράξεις. Λίγο αργότερα, αλλά πάντοτε την πρώιμη βυζαντινή εποχή τοποθετείται η εμφάνιση των εκκλησιαστικών νομικών, η οποία είναι πολύ εκτεταμένη στους επόμενους αιώνες, καθώς επίσης και του εκκλησιαστικού ταβελλίωνα-ταβουλάριου.

2. Οι εκκλησιαστικοί συμβολαιογράφοι των μέσων χρόνων.

Ποια μπορεί να είναι η θέση της εκκλησιαστικής συμβολαιογραφίας σε σχέση με την λαϊκή συμβολαιογραφία, κυρίως αν λάβουμε υπόψη το γεγονός, ότι το επάγγελμα του λαϊκού συμβολαιογράφου τη μεσαία βυζαντινή περίοδο ήταν οργανωμένο συντεχνιακά; Αν λάβουμε υπ' όψη ότι η συμβολαιογραφία δεν αναφέρεται από καμία πηγή ανάμεσα στα απαγορευμένα για τον κλήρο επαγγέλματα, θα πρέπει να σκεφτούμε ότι δεν θεωρείται από την εκκλησία ως καθαρά κοσμικό επάγγελμα. Υποθέτουμε ότι, από τα πρώτα χρόνια της οργάνωσης των εκκλησιαστικών θεσμών, θεωρείται ως μία απαραίτητη λειτουργία για την διοίκηση των υποθέσεων της εκκλησίας.

Ένα σχόλιο στα Βασιλικά κάνει τη διάκριση ανάμεσα στην «τέχνη» (επάγγελμα) και στο «officium» (αξίωμα). Σύμφωνα με αυτό το σχόλιο για να ασκήσει κάποιος ένα επάγγελμα δεν απαιτείται κανένας διορισμός, αλλά η προσωπική απόφαση και η εργασία αυτού που επιθυμεί να το ασκήσει. Αυτός ο ορισμός μπορεί να εφαρμοσθεί για παράδειγμα στους καλλιγράφους, τους σιδηρουργούς κ.λ.π. Αξιώματα (officia) είναι τα επαγγέλματα, για τα οποία εκτός από την επιθυμία, την πρόθεση και την προσωπική

εργασία χρειάζεται κανείς μια εξωτερική παρέμβαση, όπως την απόφαση ενός ανώτερου ή ένα διορισμό ή μια εγγραφή σε ένα μητρώο. Τέτοια είναι η περίπτωση των εκκλησιαστικών ταβουλλάριων και νομικών. Δεν ασκούν ένα επάγγελμα, αλλά μια λειτουργία, ένα αξίωμα, γιατί διορίζονται από τους Μητροπολίτες. Σε ορισμένα κείμενα το αξίωμα του εκκλησιαστικού ταβουλλάριου αναφέρεται με την λέξη «οφφίκιον» γραμμένη στα ελληνικά, ενώ σε άλλα σαν «υπουργία», «λειτουργήμα» ή «υπουργήμα».

Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι, μολονότι η άσκηση της συμβολαιογραφίας από τους εκκλησιαστικούς συμβολαιογράφους συνέβαλε στον περιορισμό των δραστηριοτήτων των λαϊκών συμβολαιογράφων, η εκκλησιαστική συμβολαιογραφία έπαιξε ένα πολύ καθοριστικό ρόλο στην διατήρηση του θεσμού. Στα χωριά και στις πολύ μικρές επαρχιακές πόλεις, όπου οι εγγράμματοι λαϊκοί ήσαν σπάνιοι, οι εκκλησιαστικοί ταβουλλάριοι και οι εκκλησιαστικοί νομικοί βοήθησαν στην διατήρηση του προηγούμενου συμβολαιογραφικού συστήματος με όλες τις συνέπειες που αυτό συνεπάγεται, δηλαδή την εφαρμογή της νομοθεσίας του Ιουστινιανού και τη χρήση της έγγραφης σύμβασης.

3. Οι εκκλησιαστικοί συμβολαιογράφοι των ύστερων χρόνων.

Οι δραστηριότητες των εκκλησιαστικών ταβουλλαρίων και των εκκλησιαστικών νομικών είναι οι ίδιες με αυτές των λαϊκών συναδέλφων τους. Το τυπικό του διορισμού των εκκλησιαστικών ταβουλλαρίων ορίζει ότι οφείλουν να συντάσσουν κάθε είδους ιδιωτικές πράξεις σύμφωνα με το νόμο. Από την «υποτύπωση των καθολικών κριτών των Ρωμαίων» γίνεται αντιληπτό ότι η λειτουργία των λαϊκών και των εκκλησιαστικών ταβουλλαρίων είναι παρόμοια, αφού και οι δύο υπάγονται στον έλεγχο των καθολικών κριτών.

Ποια ήταν η ακριβής διαφορά ανάμεσα στους εκκλησιαστικούς ταβουλλάριους και στους εκκλησιαστικούς νομικούς από διοικητικής πλευράς, δεδομένου ότι η λειτουργία τους ως συντακτών ιδιωτικών πράξεων είναι ταυτόσημη; Στις ιδιωτικές πράξεις που σώζονται στην Κωνσταντινούπολη, αναφέρονται μόνο οι ταβουλλάριοι. Η χρήση του όρου «νομικός» για τους εκκλησιαστικούς συντάκτες των ιδιωτικών πράξεων είναι σπάνια. Στα χωριά συναντάμε αποκλειστικά τον όρο «νομικός». Στις δευτερεύουσες επισκοπές και στις μικρές πόλεις η κατάσταση δεν είναι καθαρή. Και οι δύο όροι χρησιμοποιούνται συχνά σε διαφορετικές πόλεις, αλλά και στην ίδια πόλη. Στην μητρόπολη των Σερρών και στην επισκοπή της Ιερισσού, όπου σώζονται πολλές ιδιωτικές πράξεις, η χρήση των όρων «ταβουλλάριος» και «νομικός» φαίνεται ότι είχε μια ακριβή έννοια. Ο πρώτος χρησιμοποιείται για να δηλώσει τους συμβολαιογράφους της μητροπόλεως και ο δεύτερος για εκείνους της επισκοπής. Αυτή όμως η παρατήρηση δεν ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις.

Φαίνεται ότι ο όρος νομικός, που χρησιμοποιείται συνεχώς στα χωριά, εκπροσωπεί ένα κατώτερο καθεστώς για τους εκκλησιαστικούς, που προσδιορίζει. Στις μεγάλες πόλεις πριν από τον 8^ο μ.Χ. αιώνα ο όρος «νομικός» χρησιμοποιείται παράλληλα με τον όρο «συμβολαιογράφος». Μετά όμως τον 8^ο μ.Χ. αιώνα σ' αυτές τις πόλεις γενικεύεται η χρήση του όρου «ταβουλλάριος». Από το φαινόμενο αυτό υποθέτει κανείς, ότι τους χρόνους αυτούς επήλθε κάποια μεταβολή στην εκκλησιαστική συμβολαιογραφία. Η εξέλιξη φαίνεται ότι έχει φέρει τους εκκλησιαστικούς συμβολαιογράφους σε μια θέση ισότητας (αν όχι υπεροχής σε κάποιες περιπτώσεις) σε σχέση με τους λαϊκούς. Αυτή είναι ίσως η αιτία, που στις μεγάλες πόλεις από τον 8^ο μ.Χ. αιώνα εγκαταλείπεται ο όρος «νομικός», που υποδήλωνε έναν κατώτερο εκκλησιαστικό και αντικαθίσταται με τον όρο «ταβουλλάριος», που προσδίδει κύρος. Και οι δύο αυτές ομάδες, νομικοί και ταβουλλάριοι, εξαρτώνται από τις ίδιες εκκλησιαστικές αρχές, δηλαδή από τους επισκόπους και από τους μητροπολίτες, που τους διορίζουν από την πρώιμη βυζαντινή περίοδο. Επομένως υπάγονται στους ίδιους κανόνες όσον αφορά την άσκηση του αξιώματός τους.

Η μεταρρύθμιση του Εμμανουήλ Παλαιολόγου έφερε αλλαγές στο σύστημα τουλάχιστον στην πρωτεύουσα. Μολονότι οι εκκλησιαστικοί ταβουλλάριοι δεν διορίζονται από τον αυτοκράτορα, υπάγονται και αυτοί στον έλεγχο των καθολικών κριτών. Οφείλουν να εφαρμόζουν τον κανονισμό της συμβολαιογραφίας («υποτύπωση») και να σέβονται την ιεραρχική τάξη σύμφωνα με τον «ορισμό» του αυτοκράτορα.

Οι ταβουλλάριοι αποτελούν ένα χωριστό σώμα στην εκκλησιαστική διοίκηση και ο προϊστάμενός τους ονομάζεται πριμικήριος και λιγότερο συχνά πρωτοταβουλλάριος. Η λειτουργία του εκκλησιαστικού ταβουλλάριου ασκείται από κληρικούς παντός εκκλησιαστικού βαθμού, αναγνώστες, διάκους και ιερείς. Αντίθετα τον 14^ο μ.Χ. αιώνα στην πρωτεύουσα το συμβολαιογραφικό αξίωμα ανατίθεται σε ιερείς.

4. Η σχέση της εκκλησιαστικής και της λαϊκής συμβολαιογραφίας

Ποια από τις δύο συμβολαιογραφίες η εκκλησιαστική ή η λαϊκή έχει το προβάδισμα στο Βυζάντιο; Πριν απαντήσουμε θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι γενικώς στο Βυζάντιο η εκκλησία και το κράτος συνεργάζονται και τα όρια ανάμεσά τους δεν είναι πάντοτε καθαρά. Έτσι βλέπουμε στην πρωτεύουσα και στις μεγάλες πόλεις να διορίζονται σε κάποια θέση από τον αυτοκράτορα μέλη του κλήρου. Ένα άλλο πρόβλημα είναι το καθεστώς του κατώτερου κλήρου, όπως οι αναγνώστες, οι ψάλτες κ.λ.π., που διορίζονται με χειροτονία. Θα πρέπει να τους θεωρούμε λαϊκούς ή κληρικούς; Συνήθως τους κατατάσσουμε στους κληρικούς, γιατί ο εκκλησιαστικός βαθμός τους μνημονεύεται στην υπογραφή τους.

Θα εξετάσουμε αυτό το θέμα μελετώντας τα δύο στάδια εξέλιξης της βυζαντινής συμβολαιογραφίας. Το πρώτο από τον 9^ο μ.Χ. αιώνα έως το 1204 μ.Χ. και το δεύτερο από το 1204 μ.Χ. μέχρι το τέλος της αυτοκρατορίας. Ο χρόνος άλωσης της Κωνσταντινουπόλεως από τους σταυροφόρους σημειώνει την αρχή της νέας περιόδου και από τον 13^ο μ.Χ. αιώνα η βυζαντινή συμβολαιογραφία υφίσταται λόγω του γεγονότος αυτού ισχυρές λατινικές επιδράσεις. Μέχρι τον 13^ο μ.Χ. αιώνα στην πόλη της Κωνσταντινούπολης γνωρίζουμε επτά λαϊκούς ταβουλλάριους. Για την επαρχία δεν υπάρχει σχετική βιβλιογραφία, γνωρίζουμε όμως αρκετούς λαϊκούς ταβουλλάριους στη Θεσσαλονίκη, στη Μονεμβασιά και στη Κρήτη.

Την δεύτερη περίοδο από τον 13^ο μ.Χ. μέχρι τον 15^ο μ.Χ. αιώνα συναντάμε σοβαρά προβλήματα. Δεν γνωρίζουμε καμία ιδιωτική πράξη, που να έχει συνταχθεί από ένα λαϊκό ταβουλλάριο στην πρωτεύουσα, παρόλο που η «υποτύπωση των καθολικών κριτών» και το «πρόσταγμα εξουχικόν» επιβεβαιώνουν την ύπαρξη μιας ανεπτυγμένης λαϊκής συμβολαιογραφίας. Αντίθετα στην επαρχία, ενώ οι διηγηματικές πηγές δεν δίνουν άμεσες πληροφορίες για την λαϊκή συμβολαιογραφία, η παρουσία των λαϊκών συμβολαιογράφων σημειώνεται σίγουρα αλλά σπάνια στις πράξεις αυτής της περιόδου, που σώζονται. Εκπλήσσει ο πολύ μικρός αριθμός των ιδιωτικών πράξεων, που έχουν σωθεί σε σχέση με αυτές, που συντάσσουν οι εκκλησιαστικοί στις δύο αυτές περιόδους της ιστορίας του Βυζαντίου.

Η συνήθης χρήση του όρου νομικός για τους εκκλησιαστικούς συμβολαιογράφους πριν τον 8^ο μ.Χ. αιώνα μας δείχνει ότι είχαν ένα κατώτερο καθεστώς, εάν τους συγκρίνουμε με τους λαϊκούς συμβολαιογράφους, που ήταν τόσο καλά μορφωμένοι και οργανωμένοι. Όμως από τον 8^ο μ.Χ. αιώνα στις μεγάλες πόλεις υπερισχύει η χρήση του όρου ταβουλλάριος σε σχέση με τον όρο νομικός. Αυτός ο πιο επίσημος όρος μας δείχνει ότι η εκκλησιαστική συμβολαιογραφία αρχίζει να περνά σε πρώτο επίπεδο σε σχέση με την λαϊκή συμβολαιογραφία, που φαίνεται λιγότερο οργανωμένη από το παρελθόν.

Αυτή η κατάσταση, που ακολουθεί την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους λατίνους, είναι το αποτέλεσμα των νέων ιστορικών συνθηκών, που δημιουργήθηκαν από την επέκταση των δυτικών στο έδαφος του Βυζαντίου. Η πτώση του κράτους και η διάλυση των δομών του επηρέασαν την λαϊκή συμβολαιογραφία, που έχασε την οργάνωση που είχε την μέση εποχή. Ένας άλλος παράγων, που υποβάθμισε την λαϊκή συμβολαιογραφία ήταν η επίδραση της συμβολαιογραφίας της Δύσης, όπου οι συμβολαιογράφοι διορίζονται από μία λαϊκή ή εκκλησιαστική αρχή. Σε αυτό το καινούριο περιβάλλον η λαϊκή συμβολαιογραφία υποχώρησε αφήνοντας την θέση της στην εκκλησιαστική. Η τελευταία ευνοήθηκε με την αύξηση του ρόλου της εκκλησίας σε άλλους τομείς της δημόσιας ζωής, όπως π.χ. την δικαιοσύνη.

5. Η χρήση του όρου νοτάριος στο Βυζάντιο

Στο Βυζάντιο ο όρος «νοτάριος» δηλώνει τον γραφέα που είναι ειδικευμένος στην γρήγορη γραφή, την ταχυγραφία. Ο νοτάριος διακρίνεται από τον γραμματικό κατά την πρώτη και μέση βυζαντινή πε-

ρίοδο. Η εξειδίκευση του νοταρίου ακολουθεί τρεις επαγγελματικές κατευθύνσεις: α) στην πολιτική ή εκκλησιαστική διοίκηση, όπου υπήρχαν πολλά περιθώρια ανόδου σε υψηλές θέσεις, β) στην εκπαίδευση (μπορούσαν να διδάσκουν στο σχολείο) και γ) στην υπηρεσία των ιδιωτών. Η διάκριση ανάμεσα στους νοταρίους της πρώτης και της τρίτης ομάδας, δεν είναι πάντοτε σαφής.

Οι νοτάριοι της πολιτικής διοίκησης εργάζονται σαν γραμματείς είτε στο πλευρό του αυτοκράτορα, είτε στο πλευρό υπαλλήλων, που υπηρετούν σε διάφορα γραφεία της αυτοκρατορικής διοίκησης. Οι νοτάριοι στο Βυζάντιο δεν ήταν ποτέ οι αποκλειστικοί συντάκτες των αυτοκρατορικών πράξεων. Από τον 11^ο μ.Χ. αιώνα ο όρος νοτάριος αντικαθίσταται προοδευτικά από τους όρους «γραμματικός», «γραμματεύς» και «υπογραμματεύς», χωρίς όμως να εξαφανισθεί τελείως. Οι αυτοκρατορικοί νοτάριοι δεν αναφέρονται στις πράξεις που γράφουν, γιατί αυτές υπογράφονται από τον αυτοκράτορα και τους υπαλλήλους που τις εκδίδουν.

Οι εκκλησιαστικοί νοτάριοι συναντώνται σε όλα τα επίπεδα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Κατέχουν θέσεις αναγνώστη, διάκου, ιερέως, ακόμη και επισκόπου. Αναφέρονται παντού στην βυζαντινή αυτοκρατορία, στα χωριά και στις μεγάλες πόλεις. Οι πηγές μας, όμως, δεν επιτρέπουν να προσδιορίσουμε την αναλογία που παρουσιάζουν σε σχέση με τους ταβουλλάριους και τους εκκλησιαστικούς νομικούς. Ο πρωτονοτάριος στη διοίκηση του Πατριαρχείου εμφανίζεται ως ο γραμματέας, που ήταν πιο κοντά στον Πατριάρχη. Φαίνεται ότι η βασική του λειτουργία ήταν να κάνει τον τελικό έλεγχο των πράξεων, που είχαν γράψει οι νοτάριοι. Ο πριμικήριος, όρος διαφορετικός του πρωτονοταρίου, υποδηλώνει πάντοτε τον πρώτο του σώματος των νοταρίων.

Στο σημείο αυτό κρίνω σκόπιμο να αναφερθώ σε ένα θέμα, σχετικά με το οποίο υπάρχει κάποια σύγχυση. Ένα σατυρικό ποίημα του Χριστόφορου Μυτιληναίου, που έζησε το πρώτο ήμισυ του 11^{ου} μ.Χ. αιώνα και του οποίου σώζονται μόνο αποσπάσματα, αναφέρεται στις εορτές, που οργάνωνε η σχολή των νοταρίων της Κωνσταντινουπόλεως την ημέρα των Αγίων Μαρκιανού και Μαρτυρίου. Οι μαθητές και οι καθηγητές της σχολής, μεταμφιεσμένοι, περπατούσαν στους δρόμους. Ο ποιητής ομιλεί για την ταπεινή καταγωγή των μαθητών και μας παρουσιάζει μια καρικατούρα του δασκάλου. Αργότερα τον 12^ο μ.Χ. αιώνα ο Πατριάρχης Λουκάς Χρυσοβέργης απαγόρευσε αυτό το έθιμο. Πολλοί ιστορικοί, όταν αναφέρονται σ' αυτό το ποίημα, θεωρούν ότι πρόκειται για την σχολή, στην οποία φοιτούσαν οι υποψήφιοι ταβουλλάριοι. Φαίνεται ότι αυτή η ταύτιση οφείλεται σε δύο λόγους, ο ένας είναι ότι ο όρος νοτάριος του ποιήματος συγχέεται με τον συμβολαιογράφο και ο δεύτερος ότι ο 71^{ος} κανών της Συνόδου του Τρούλλου (691-692 μ.Χ.) απαγόρευε στους φοιτητές του δικαίου τα παγανιστικά έθιμα, καθώς και να πηγαίνουν θέατρο, να κάνουν τις κυλίστρες και να μεταμφιέζονται. Οι ομοιότητες ανάμεσα στις γιορτές των φοιτητών του δικαίου, που αναφέρονται στη σύνοδο του Τρούλλου και αυτές των μαθητών του ποιήματος του Μυτιληναίου δεν είναι αρκετές για να συμπεράνουμε ότι στις δύο σχολές διδάσκεται η ίδια ύλη. Επιπλέον οι εορτές του 11^{ου} μ.Χ. αιώνα λαμβάνουν χώρα την ημέρα της εορτής των Αγίων Μαρκιανού και Μαρτυρίου (25 Οκτωβρίου), που ήταν οι νοτάριοι (ταχυγράφοι) του Πατριάρχη Παύλου Ι, οι οποίοι σκοτώθηκαν στους διωγμούς του Άρειου αυτοκράτορα Κωνσταντίου. Οι άγιοι αυτοί ήταν οι προστάτες των νοταρίων (ταχυγράφων) και όχι των ταβουλλαρίων. Επιπλέον στο ποίημα του Μυτιληναίου φαίνεται ότι οι μαθητές είναι μικρά παιδιά. Πρόκειται λοιπόν για ένα σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσης, όπου διδάσκεται η ταχυγραφία και όχι για μια νομική σχολή, που προορίζεται για ώριμα άτομα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΙ.

Για να μπορέσουμε να αποκτήσουμε μία πληρέστερη εικόνα του Βυζαντινού συμβολαιογράφου, είναι σκόπιμο να τον συγκρίνουμε με τον αντίστοιχο συνάδελφό του στη Δύση την ίδια εποχή και να δούμε τις ομοιότητες και τις διαφορές των δύο συστημάτων.

Γνωρίζουμε ότι στην Δύση το συμβολαιογραφικό επάγγελμα εξελίχθηκε κατά τρόπο εντελώς διαφορετικό απ' ότι στο Βυζάντιο. Από την αρχή του μεσαίωνα οι συμβολαιογράφοι στη Δύση ασκούν ταυτόχρονα και τις αρμοδιότητες του διοικητικού υπαλλήλου της καγκελαρίας, δηλαδή του γραμματέα. Το καθεστώς αυτό κατοχυρώνεται με την νομοθεσία του Καρόλου του Μεγάλου. Οι δημόσιοι συμβολαιογράφοι (*notarii publici*) συντάσσουν τις πράξεις της πολιτικής γραμματείας και τις ιδιωτικές πράξεις, ασκούν δηλαδή ταυτόχρονα καθήκοντα πολιτικού ή εκκλησιαστικού γραμματέα και συντάκτη ιδιωτικών πράξεων. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν τον ρόλο τους λόγω ακριβώς της θέσης τους στην αυτοκρατορική διοίκηση. Η υπογραφή τους στο τέλος των πράξεων αποδίδει σ' αυτές την αυθεντικότητα και τις καθιστά έγκυρες και αξιοπίστες.

Στο Βυζάντιο μόνο οι εκκλησιαστικοί συμβολαιογράφοι κατέχουν συχνά θέσεις στην γραμματεία της εκκλησιαστικής διοίκησης (νοτάριοι, πρωτονοτάριοι). Είναι όμως αξιοσημείωτο ότι στις υπογραφές των Βυζαντινών εκκλησιαστικών συμβολαιογράφων δεν βρίσκουμε καμία αναφορά της εκκλησιαστικής αρχής (επισκόπου), από την οποία προκύπτει η αξιοπιστία της συμβολαιογραφικής πράξης, όπως συνέβαινε με τους δυτικούς συναδέλφους τους.

Η δεύτερη μεγάλη διαφορά ανάμεσα στους βυζαντινούς ταβουλάριους και στους δυτικούς συμβολαιογράφους είναι ότι οι τελευταίοι διορίζονται από μία υπέρτερη λαϊκή ή εκκλησιαστική αρχή (*imperiale auctoritate, apostolica auctoritate, ducali auctoritate* κλπ). Συμβαίνει συχνά οι βασιλείς ή ο Πάπας να εκχωρούν στους άρχοντες, στους επισκόπους, στις κοινότητες κ.λ.π. το δικαίωμά να διορίζουν τους *notarii publici*. Οι τελευταίοι συντάσσουν και υπογράφουν τις ιδιωτικές πράξεις «*auctoritate*» των αρχόντων ή των επισκόπων, στους οποίους υπάγονται και αναφέρουν στις υπογραφές τους την πηγή της εξουσίας τους. Κατά συνέπεια η αξιοπιστία των πράξεων των δυτικών συμβολαιογράφων αναγνωρίζεται εξαιτίας της σχέσης τους προς κάποια αρχή.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο διορισμός των βυζαντινών ταβουλάριων από τον αυτοκράτορα τα τελευταία χρόνια της αυτοκρατορίας είναι ένα στοιχείο της δυτικής συμβολαιογραφίας, που μεταφυτεύθηκε στο βυζαντινό έδαφος. Δεν γνωρίζουμε όμως καμία ιδιωτική πράξη, που συντάχθηκε στα όρια του Βυζαντίου και υπογράφεται από συμβολαιογράφο να επικαλείται την αυτοκρατορική εξουσία.

Μια άλλη διαφορά ανάμεσα στα δύο συστήματα είναι η «*insinuatio*» (εμφάνιση), η οποία επέζησε στη δύση τους πρώτους αιώνες του Μεσαίωνα. Στο Βυζάντιο η πρακτική αυτή έχει πέσει σε αχρησία ήδη από την εποχή του Ιουστινιανού. Η απόδειξη των μεταβιβάσεων στηρίζεται στην ίδια την πράξη (δικαίωμα) και στην κατάθεση του συντάκτη της και των μαρτύρων. Σ' αυτό το σύστημα η εγγραφή στα μητρώα δεν ήταν αναγκαία. Στη Δύση αντίθετα, όπου υπάρχει μια διοικητική θεώρηση της συμβολαιογραφίας διατηρούνται οι διατυπώσεις της εγγραφής στα αρχεία. Η λειτουργία των συμβολαιογράφων προσδιορίζεται σαν μια δημόσια λειτουργία, που ασκείται από υπαλλήλους, οι οποίοι προσδίδουν την αξιοπιστία στις πράξεις τους χάρις στη σχέση τους με μία αρχή. Στο Βυζάντιο υπάρχει μια φιλελεύθερη θεώρηση. Οι αποδείξεις για την αυθεντικότητα των συμβάσεων ενώπιον των Δικαστηρίων είναι εκείνες, οι οποίες προβλέπονται από τη νομοθεσία του Ιουστινιανού και δεν προκύπτουν από ιδιαίτερες εξουσίες των συμβολαιογράφων.

Οι δυτικοί χρησιμοποιούν τον λατινικό όρο «notarius» για να υποδηλώσουν τον συμβολαιογράφο. Οι συνώνυμοι του νοταρίου ελληνικοί όροι (ταχυγράφος, σημειογράφος, οξυγράφος) απουσιάζουν από τις υπογραφές των συντακτών ιδιωτικών πράξεων. Μόνον οι εκκλησιαστικοί νοτάριοι, που ασκούν συχνά τις αρμοδιότητες του ταβουλλάριου ή του νομικού συνηθίζουν να αναφέρουν και τα δύο αξιώματά τους το ένα δίπλα στο άλλο στις υπογραφές τους. Αλλά και στην περίπτωση αυτή οι δύο λειτουργίες είναι χωριστές. Στο Βυζάντιο ο όρος «νοτάριος», αποκτά την έννοια του συμβολαιογράφου μετά τον 13ο μ.Χ. αιώνα, αναμφισβήτητα κάτω από την επίδραση των δυτικών θεσμών. Έτσι στο χρυσόβουλο του Ιωάννου Η΄ Παλαιολόγου προς όφελος των Φλωρεντίνων τον Αύγουστο του 1439 μ.Χ. οι δύο όροι ταυτίζονται χωρίς καμία αμφιβολία: «Νοτάριους ήτ' ουν ταβουλλάριους» και «τη ειρημένη της νοταρικής ήτ' ουν ταβουλλαρικής λειτουργία»

Μια άλλη πρακτική των δυτικών συμβολαιογράφων μας δίνει ανάγλυφο τον δημόσιο χαρακτήρα, που τους χαρακτηρίζει. Πρόκειται για τη χρήση των συμβολαιογραφικών πρακτικών. Στην αρχή πρόκειται για σύντομες σημειώσεις, που γράφονται στο πίσω μέρος ή στο περιθώριο της σύμβασης. Αργότερα αρχίζουν να γράφονται σε ξεχωριστά φύλλα και να φυλάσσονται από τον συμβολαιογράφο. Αυτά τα πρακτικά (scheda, imbreviatura, protocollum) γίνονται με τον καιρό υποχρεωτικά για τους συμβολαιογράφους. Το έγγραφο που παραδίδεται στα συμβαλλόμενα μέρη λαμβάνει την αυθεντικότητά του από το γεγονός ότι έχει συνταχθεί σύμφωνα με το πρακτικό. Από αυτή την θεώρηση προκύπτει η υποχρέωση των δυτικών συμβολαιογράφων να συντάσσουν τα πρακτικά των πράξεών τους και να τα φυλάσσουν στα αρχεία τους. Με τον καιρό οι συμβολαιογράφοι δεν γράφουν πλέον τα πρακτικά τους σε χωριστά φύλλα αλλά σε ένα μητρώο (protocollum, notularium, cartularium) με χρονολογική σειρά. Έχουν την μορφή μιας παραγράφου, στην οποία περιλαμβάνονται τα ουσιαστικά δεδομένα της σύμβασης. Το παλαιότερο μητρώο πρακτικών, που σώζεται, ανήκε σε ένα Γενοβέζο συμβολαιογράφο τον Giovanni Scriba το 1155. Στην αρχή τα πρακτικά δεν φυλάσσονται, αλλά από τον 14^ο μ.Χ. και κυρίως τον 16^ο μ.Χ. αιώνα συνιστούν τα συμβολαιογραφικά αρχεία, που διατηρούνται από τις πόλεις. Σ' αυτά στηρίζεται το δικαστήριο προκειμένου να επαληθεύσει μια συμβολαιογραφική πράξη. Φαίνεται ότι υπήρξαν στο Βυζάντιο τέτοια συμβολαιογραφικά μητρώα, αλλά η εξάπλωσή τους είναι άγνωστη. Το μόνο γνωστό μητρώο προέρχεται από την Κωνσταντινούπολη στο τέλος της αυτοκρατορίας (14^{ος} μ.Χ. αιώνας). Φαίνεται ότι και αυτό οφείλεται σε δυτική επίδραση, γιατί οι βυζαντινοί συμβολαιογράφοι δεν τηρούσαν συστηματικά μητρώα. Αυτή η πρακτική ήταν παντελώς άγνωστη στη νομοθεσία του Ιουστινιανού.

Η βασική διαφορά ανάμεσα στην «υπογραφή» των δυτικών συμβολαιογράφων και αυτή των βυζαντινών ομολόγων τους είναι η χρήση από τους πρώτους του signum, δηλαδή του χειρόγραφου χαρακτηριστικού σημείου, το οποίο οι συμβολαιογράφοι προσέθεταν στις πράξεις τους. Συνήθως εμφανίζεται μετά την «υπογραφή» τους. Αλλά πολλές φορές τίθεται στην αρχή του κειμένου ή πριν την «υπογραφή» ή ενσωματωμένο με την λέξη signum. Σε ορισμένες περιπτώσεις ο ίδιος συμβολαιογράφος χρησιμοποιούσε δύο signa, ένα στην αρχή του κειμένου και ένα στην «υπογραφή». Στην αρχή τα συμβολαιογραφικά signa ήταν απλά, π.χ. ορισμένα σχέδια, των οποίων η αρχή ήταν συχνά δύο «S», σύντμηση της λέξεως subscripsi και πιο συχνά ο σταυρός με διάφορα στολίδια.

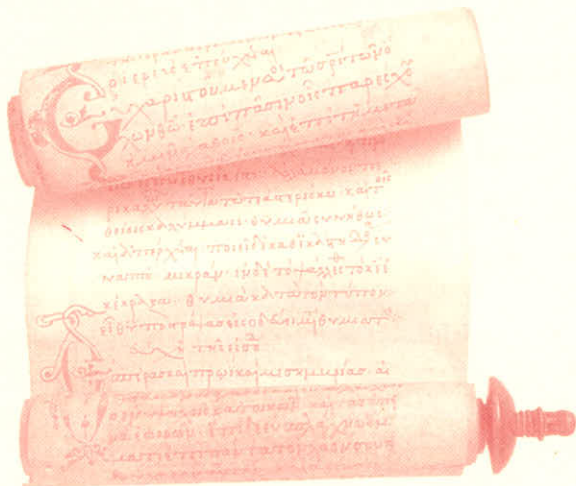
Στους επόμενους αιώνες τα signa παίρνουν την μορφή διαφόρων συμβόλων. Οι συμβολαιογράφοι δανείζονται συχνά τα μοτίβα τους από την αρχή, που τους έχει διορίσει. Οι αποστολικοί συμβολαιογράφοι χρησιμοποιούν τα κλειδιά, οι αυτοκρατορικοί τον αετό, οι βασιλικοί το λουλούδι του κρίνου και οι συμβολαιογράφοι των αρχόντων και των κοινοτήτων τα εμβλήματα τους. Η σημασία του signum και της χρήσης του άρχισε να μειώνεται τον 15^ο μ.Χ. αιώνα. Στη θέση τους αναπτύχθηκε η υπογραφή του συμβολαιογράφου, με την σημερινή της μορφή, η οποία τελικώς αντικατέστησε το signum τον 16^ο μ.Χ. αιώνα. Το signum των δυτικών συμβολαιογράφων υποδηλώνει τη σφραγίδα, που χρησιμοποιείται από τους δικαστές. Αυτό φαίνεται καθαρά στους συμβολαιογράφους της Βόρειας Γαλλίας, οι οποίοι σε αντίθεση με αυτούς της Νότιας χρησιμοποιούσαν τη σφραγίδα των εκκλησιαστικών και λαϊκών αρχών για να αποδώσουν την αυθεντικότητα στις πράξεις, που συνέτασαν. Στο Βυζάντιο αντίθετα δεν χρησιμοποιείται καμία σφραγίδα από τους συμβολαιογράφους ούτε κάποιο άλλο σύμβολο, που να μοιάζει με το δυτικό signum.

Οι διαφορές λοιπόν ανάμεσα στους δυτικούς και τους βυζαντινούς συμβολαιογράφους είναι σημαντι- 45

κές. Οι τελευταίοι είναι ελεύθεροι επαγγελματίες, οργανωμένοι σε σωματεία ή συντεχνίες και η πίστη, που δίδεται στις πράξεις που συντάσσουν, δεν προέρχεται από κάποια πολιτική ή εκκλησιαστική αρχή. Οι δυτικοί ομόλογοί τους είναι δημόσιοι υπάλληλοι (καγκελάριοι), που εργάζονται σαν γραμματείς στις αυλές των αρχόντων, στα γραφεία των κοινοτήτων ή πλησίον των εκκλησιαστικών αρχών. Ο δυτικός συμβολαιογράφος θεωρείται ως δημόσιος υπάλληλος, ο οποίος έχει περιβληθεί με δημόσια εξουσία και προσδίδει με την υπογραφή του την αυθεντικότητα στις πράξεις που συντάσσει. Η πίστη των συμβολαιογραφικών πράξεων προκύπτει από την εξάρτηση του συμβολαιογράφου από την πολιτική ή την εκκλησιαστική αρχή. Πρόκειται για μια θεώρηση της λειτουργίας του συμβολαιογράφου εντελώς διαφορετική από αυτή του ρωμαϊκού και του βυζαντινού δικαίου.

Ο ρόλος του δυτικού συμβολαιογράφου δικαιολογεί τις αλλαγές που υπέστη η μορφή του συμβολαιογραφικού εγγράφου. Η υποκειμενική μορφή αντικαταστάθηκε από την αντικειμενική μορφή. Στην υποκειμενική μορφή, αρχαίας προέλευσης, παρουσιάζεται το συμβαλλόμενο μέρος σαν να συντάσσει το ίδιο τη σύμβαση, ενώ η υπογραφή του συντάκτη της παίζει ρόλο παρόμοιο με αυτή των μαρτύρων. Στην αντικειμενική μορφή ο συμβολαιογράφος είναι αυτός, που συντάσσει την σύμβαση και περιγράφει τα γεγονότα που γίνονται ενώπιόν του.

Από τον 8^ο μ.Χ. αιώνα ο Μέγας Κάρολος, στην προσπάθειά του να δημιουργήσει μια λαϊκή συμβολαιογραφία ελεγχόμενη από το Κράτος, επιχειρεί να μειώσει την σημασία της εκκλησιαστικής συμβολαιογραφίας. Η μελέτη της συμβολαιογραφίας των ιταλικών πόλεων δείχνει ότι ο αριθμός των εκκλησιαστικών συμβολαιογράφων μειώνεται διαρκώς μέχρις ότου εξαφανίζονται. Στο Βυζάντιο συναντάμε ακριβώς την αντίθετη τάση. Τους πρώτους χρόνους η λαϊκή συμβολαιογραφία είναι πολύ ανεπτυγμένη, ενώ από τον 8^ο μ.Χ. αιώνα η εκκλησιαστική συμβολαιογραφία παρουσιάζεται ενισχυμένη. Αυτό όμως δεν είναι αποτέλεσμα μιας εκ των άνω παρέμβασης, αλλά συνέπεια της αλλαγής της δομής του Κράτους και της ενίσχυσης του ρόλου της εκκλησίας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή άρχισε με τον ορισμό του «λατίνου» συμβολαιογράφου, τον οποίο έδωσαν οι ιδρυτές της Διεθνούς Ενώσεως Λατινικής Συμβολαιογραφίας το 1948 και προσπάθησε να παρουσιάσει την εικόνα του Βυζαντινού συμβολαιογράφου. Ποιες είναι όμως οι ομοιότητες και οι διαφορές του συμβολαιογράφου στο Βυζάντιο και του σύγχρονου «λατίνου» συμβολαιογράφου;

Ο συμβολαιογράφος στο Βυζάντιο, ήδη από τον καιρό του Ιουστινιανού, έχει καταστεί ένας εξειδικευμένος επαγγελματίας με νομικές γνώσεις, ο οποίος αφού ελάμβανε μία άδεια από το κράτος, έθετε τις υπηρεσίες του στην διάθεση των ιδιωτών, που επιθυμούσαν την σύνταξη ενός εγγράφου για τις δικαιοπραξίες τους, όπως και ο σύγχρονος ομολόγός του. Όμως υπάρχουν ορισμένες σημαντικές διαφορές ανάμεσα στο βυζαντινό και τον σύγχρονο συμβολαιογράφο, οι κυριότερες από τις οποίες είναι τρεις: α) Ο βυζαντινός συμβολαιογράφος δεν είχε την ιδιότητα του δημόσιου λειτουργού. Ο διορισμός και η επίβλεψή του γινόταν από το κράτος, δεν ήταν όμως φορέας δημόσιας εξουσίας, ούτε του είχε ανατεθεί κάποια δημόσια λειτουργία. β) Ακόμη και στις περιπτώσεις, που ο βυζαντινός συμβολαιογράφος είχε την ιδιότητα του κρατικού ή του εκκλησιαστικού υπαλλήλου, δεν προσέδιδε στα έγγραφα, που συνέτασσε το κύρος του δημοσίου εγγράφου, την δημόσια πίστη. γ) Οι βυζαντινοί συμβολαιογράφοι δεν τηρούσαν αρχεία σε αντίθεση με τους σύγχρονους ομολόγους τους, αλλά παρέδιδαν τα έγγραφα που συνέτασσαν στα συμβαλλόμενα μέρη.

Στην νομοθεσία του Ιουστινιανού συναντάμε διατάξεις που απαγορεύουν την σύνταξη ορισμένων πράξεων, προβλέπουν την υποχρεωτική παρουσία των συμβολαιογράφων κατά την υπογραφή των συμβολαίων, ρυθμίζουν τον αριθμό των μαρτύρων που πρέπει να παρίστανται στα συμβόλαια και καθορίζουν τα στοιχεία που πρέπει να έχει μία συμβολαιογραφική πράξη, καθώς και την αποδεικτική της δύναμη. Σε όλα αυτά τα σημεία δίδεται η εντύπωση ότι βρισκόμαστε ενώπιον διατάξεων μιας σύγχρονης νομοθεσίας για συμβολαιογράφους.

Η αίσθηση αυτή γίνεται εντονότερη όταν εξετάζουμε τις διατάξεις του κεφαλαίου Α' του Επαρχικού Βιβλίου «περί ταβουλλαρίων». Η πληρότητα της ρύθμισης είναι πραγματικά εντυπωσιακή. Τις διατάξεις αυτές χαρακτήρισα και όχι άδικα πιστεύω (όπως προκύπτει από την παράθεσή τους) ως τον πρώτο «κώδικα συμβολαιογράφων» σε παγκόσμιο επίπεδο.

Αναμφισβήτητα η ανάπτυξη της συμβολαιογραφίας υπήρξε εντυπωσιακή κατά τους βυζαντινούς χρόνους. Ποια όμως ήταν η επίδραση των διατάξεων του βυζαντινού δικαίου στην διαμόρφωση του θεσμού, όπως τον γνωρίζουμε σήμερα;

Πριν από τον Ιουστινιανό είδαμε την επίδραση του ελληνικού και του ελληνιστικού δικαίου επί του ρωμαϊκού στο θέμα κυρίως της εγγράφου καταρτίσεως των συμβάσεων. Ο θεσμός του συμβολαιογράφου ήταν ήδη ανεπτυγμένος στην Ελληνιστική Αίγυπτο τον 3^ο μ.Χ. αιώνα, όπως αποδεικνύει σωρεία παπύρων της εποχής που σώζονται, πολύ πριν εμφανισθεί στο ρωμαϊκό δίκαιο. Η πρώτη μνεία ρωμαίων tabelliones γίνεται από τον Ουλπιανό το 215 μ.Χ., αλλά αυτοκρατορικές Διατάξεις, που τους αφορούν, συναντάμε μόνο μετά τον Διοκλητιανό και τον χωρισμό της αυτοκρατορίας σε Ανατολικό και Δυτικό Κράτος.

Η ουσιαστική ρύθμιση του θεσμού του συμβολαιογράφου γίνεται επί Ιουστινιανού και ειδικότερα με τις Νεαρές 44, 47 και 73, που είναι γραμμένες στην ελληνική γλώσσα. Την εποχή αυτή και τα αμέσως επόμενα χρόνια οι ρυθμίσεις του θεσμού στην Ανατολή, είναι αυτές που επηρεάζουν τον θεσμό στην Δύση.

Από τον 7^ο μ. Χ. αιώνα ο συμβολαιογραφικός θεσμός ακολουθεί διαφορετικούς δρόμους στη Δύση και στην Ανατολή. Είδαμε πως αναπτύχθηκε αργά αλλά σταθερά στην Δύση και πως εκεί ο συμβολαιογράφος εξελίχθηκε σε δημόσιο λειτουργό, οι ιδιαίτερες εξουσίες του οποίου απορρέουν από την εξάρτησή του από κάποια ανώτερη κρατική ή εκκλησιαστική αρχή. Έτσι φθάσαμε στους 11^ο και 12^ο μ.Χ. αιώνες, όπου στην Βόρεια Ιταλία τίθενται οι βάσεις του θεσμού του σύγχρονου συμβολαιογράφου. Τον 12^ο μ.Χ. αιώνα παρουσιάζεται η μεγάλη άνθιση της μελέτης του ρωμαϊκού δικαίου στην Μπολόνια. Παράλληλα αναπτύσσεται και η ειδικευμένη εκπαίδευση των συμβολαιογράφων. Είναι γνωστή η σχολή του Rolandinus Passaggeri, στην οποία διδάσκεται η “συμβολαιογραφική τέχνη” (Ars Notariae), όπως και το περίφημο εγχειρίδιό του “Summa artis notariae”, που γράφηκε το 1255 μ.Χ.

Την εποχή αυτή βλέπουμε να εμφανίζεται ένα αντίστροφο από ότι παλαιότερα φαινόμενο, δηλαδή τα ισχύοντα στη Δύση να επηρεάζουν τον θεσμό στην Ανατολή, ιδίως μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Φράγκους το 1204 μ.Χ. και κυρίως στις περιοχές, που παρέμειναν υπό την κυριαρχία των δυτικών. Όμως δεν πρέπει να παραγνωρίσουμε την σημασία της μελέτης του Ρωμαϊκού Δικαίου την εποχή αυτή. Πολλά χωρία του Corpus Iuris Civilis, που αναφέρονται στους tabelliones, γίνονται αντικείμενο μελέτης σε όλα τα Ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια. Μεταξύ αυτών και οι Νεαρές του Ιουστινιανού, που αναφέρονται στους συμβολαιογράφους, μεταφρασμένες στην λατινική γλώσσα. Σαν συνέπεια της αποδοχής του Ρωμαϊκού Δικαίου σε πολλές χώρες της Ηπειρωτικής Ευρώπης, πολλές από τις διατάξεις αυτές, επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό την νομοθεσία και την πρακτική της εργασίας των Συμβολαιογράφων.

Είναι γνωστή και αναφέρθηκε ήδη η επίδραση του ρωμαϊκού δικαίου στις περισσότερες χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, στη Σκωτία, σε χώρες της Αφρικής, στη Λατινική Αμερική, στη καναδική επαρχία του Κεμπέκ και στη πολιτεία της Λουϊζιάνας των Η.Π.Α.. Σε όλες αυτές τις χώρες, που έχουν ακολουθήσει το σύστημα του αστικού ρωμαϊκού δικαίου, ισχύει ο θεσμός του συμβολαιογράφου, όπως τον ξέρουμε σήμερα στην Ελλάδα. Για να ξεχωρίζουν λοιπόν οι συμβολαιογράφοι των χωρών αυτών από τους ομολόγους τους στο αγγλοσαξονικό δίκαιο, τους ονομάζουμε συμβολαιογράφους «λατινικού τύπου». Άλλωστε και η Παγκόσμια Ένωση συμβολαιογράφων ονομάζεται «Διεθνής Ένωση Λατινικής Συμβολαιογραφίας».

Στην αρχή της εργασίας αναρωτήθηκα για την ορθότητα της έκφρασης «συμβολαιογραφία λατινικού τύπου» και πρότεινα ως ορθότερη την χρησιμοποίηση της έκφρασης «συμβολαιογραφία βυζαντινορωμαϊκού ή ελληνορωμαϊκού τύπου». Φθάνοντας στο τέλος ήλθε η στιγμή να δικαιολογήσω την πρότασή μου. Δεν αμφισβητώ το γεγονός ότι ο Κώδικας, οι Πανδέκτες και οι Εισηγήσεις του Ιουστινιανού αποτελούν Κωδικοποίηση του Ρωμαϊκού δικαίου. Αμφισβητώ όμως ότι ο συμβολαιογράφος αποτελεί ρωμαϊκό δημιούργημα. Όπως εκτενώς αναφέρθηκε, ο θεσμός αναπτύχθηκε μετά τον χωρισμό του κράτους σε ανατολικά και δυτικό, τα πρώτα χρόνια της βυζαντινής αυτοκρατορίας κάτω από την επίδραση του ελληνικού και ελληνιστικού δικαίου και συγκεκριμενοποιήθηκε στην νομοθεσία του Ιουστινιανού, ουσιαστικά με τις προαναφερθείσες τρεις Νεαρές, που είναι γραμμένες στα ελληνικά.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Σαν συμπλήρωμα της εργασίας αυτής παρατίθενται κατωτέρω αυτούσια τα κείμενα των Νεαρών 44, 47 και 73 του Ιουστινιανού, της Νεαράς 27 της αυτοκρατορίας Ειρήνης και των προοιμίου και πρώτου Κεφαλαίου του Επαρχικού Βιβλίου του Λέοντα ΣΤ' του Σοφού. Τα κείμενα των Νεαρών του Ιουστινιανού έχουν ληφθεί από την έκδοση του CORPUS IURIS CIVILIS - NOVELLAE (vol. III) των R. Schoell και G. Kroll, που στηρίχθηκε κυρίως στην ελληνική συλλογή των 168 Νεαρών, την λεγόμενη Authenticum, και στην επιτομή του Ιουλιανού. Τα κείμενα της Νεαράς της αυτοκρατορίας Ειρήνης και του Επαρχικού Βιβλίου προέρχονται από την έκδοση του IUS GRAECOROMANUM των Ι. Ζέπου και Π. Ζέπου.

Για την καλύτερη κατανόηση των νομοθετικών κειμένων, που παρατίθενται, θεώρησα σκόπιμο να αναφέρω συνοπτικά ορισμένα πληροφοριακά στοιχεία, που αφορούν τις διακρίσεις και την δομή των ρωμαϊκών και των βυζαντινών νομοθετικών κειμένων. Επίσης, επειδή η σύνταξη των εγγράφων αποτελεί το κατ' εξοχή αντικείμενο της εργασίας του συμβολαιογράφου, θα αναφέρω συνοπτικά και μερικά στοιχεία για την εξελικτική πορεία αυτών, για τις *tabulae ceratae*, τον υλικό φορέα των εγγράφων των Ρωμαίων και για την διάκριση των εγγράφων συμβάσεων κατά την ρωμαϊκή εποχή σε *testationes* και *chirographa*.

1. Οι διακρίσεις των ρωμαϊκών και βυζαντινών νομοθετικών κειμένων

Κατά την περίοδο της ηγεμονίας στην Ρώμη τα νομοθετικά κείμενα προσδιορίζονται με τον όρο *constitutio principis*, που περιλαμβάνει αρχικά τέσσερις κατηγορίες πράξεων: α) τα *edicta* (γενικούς νόμους), β) τα *decreta* (επιλύσεις ενδίκων διαφορών, γ) τα *mandata* (υπηρεσιακές οδηγίες προς τους υπαλλήλους για την εφαρμογή των νόμων) και δ) τα *rescripta* (λύσεις με γενική ισχύ για την επίλυση ενός αμφισβητούμενου νομικού ζητήματος).

Κατά την περίοδο της Δεσποτείας, επειδή και τυπικά εμφανίζεται άμεσα ο αυτοκράτορας ως νομοθέτης, οι γενικοί νόμοι που εκδίδει αυξάνονται πολύ ανάμεσα στις αυτοκρατορικές διατάξεις, τόσο από άποψη πρακτικής σημασίας όσο και συχνότητας. Και αυτή την περίοδο εκτός από τα *edicta* εμφανίζονται και οι άλλοι παραδοσιακοί τύποι έκφρασης της αυτοκρατορικής βούλησης, αποβάλλουν όμως το ειδικό πεδίο εφαρμογής τους και συγχωνεύονται βαθμιαία στον αυτοκρατορικό απλώς νόμο. Έτσι κατέληξε στο τέλος (παραβλέποντας μερικές ενδιάμεσες μορφές με περιορισμένη σημασία) να υπάρχουν αφενός μεν γενικοί νόμοι με την ονομασία *leges generales* ή *sacrae* (*leges*) ή απλώς *constitutiones*, οι οποίες την Βυζαντινή περίοδο από *novae constitutiones* μεταμορφώθηκαν στις γνωστές μας «Νεαρές (διατάξεις)», και αφετέρου ειδικοί νόμοι με προνομιακό περιεχόμενο ως *rescripta*.

Οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες χρησιμοποιούσαν την Νεαρά σαν συνήθη τρόπο νομοθέτησης γενικών διατάξεων, αλλά από τον 12^ο μ.Χ. αιώνα οι γενικοί νόμοι εκδίδονται με την μορφή είτε χρυσοβούλλων, είτε προσταγμάτων.

2. Η δομή των ρωμαϊκών και βυζαντινών νομοθετικών κειμένων

Τα νομοθετικά κείμενα των ρωμαίων και των Βυζαντινών αυτοκρατόρων, από πλευράς δομής, διακρίνονται συνήθως σε τέσσερα μέρη, το προοίμιο (*praeformatio*), την αφήγηση (*narratio*), το διατακτικό μέρος (*dispositio*) και τον επίλογο (*epilogus*).

Με το προοίμιο ο νομοθέτης επιδιώκει να προετοιμάσει ψυχολογικά τους παραλήπτες του νόμου. Αυτό συνέβαινε με την απόκτηση της εύνοιας, την πρόκληση της προσοχής και την ευμάθεια, δηλαδή την προεισαγωγική πληροφόρηση για το περιεχόμενο της ρύθμισης που ακολουθεί. Η αυτοκρατορική γραμματεία κατέβαλε ιδιαίτερη προσοχή και επιμέλεια στη διατύπωση των προοιμίων, που δεν αποσκοπούν μόνο στην ικανοποίηση της αισθητικής, αλλά έχουν πάνω από όλα ένα προπαγανδιστικό σκοπό. Η δημόσια ανάρτηση ή εκφώνηση, με την οποία καθίστανται γνωστοί στους υπηκόους οι γενικοί νόμοι, αποτελεί μίας πρώτης τάξεως ευκαιρία για τέτοιους σκοπούς. Για το λόγο αυτό, το περιεχόμενο των προοιμίων της πρώιμης βυζαντινής περιόδου αποδείχθηκε πολύ πλούσια πηγή για την τεκμηρίωση της αυτοκρατορικής ιδεολογίας.

Μετά το προοίμιο ακολουθεί η αφήγηση, το μέρος όπου ο νομοθέτης εκθέτει τους λόγους που έδωσαν αφορμή στην θέσπισή του νόμου. Στις Νεαρές του Ιουστινιανού πολλές φορές το προοίμιο συγχέεται με την αφήγηση. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις αναφέρεται η αιτία της λήψης του νομοθετικού μέτρου χωρίς γενική εισαγωγή.

Η παραστατική έκθεση του περιστατικού, που αποτέλεσε την αφορμή της νομοθέτησης, καταλήγει στη μεγαλόπρεπη *dispositio*, που αρχίζει συνήθως με την λέξη: «θεσπίζομεν». Η κυρίως διάταξη, που ακολουθεί, υποδιαιρείται στην απαρίθμηση των χαρακτηριστικών, που παρουσιάζουν τα πραγματικά περιστατικά και στην κύρωση που επακολουθεί.

Το κείμενο του νόμου καταλήγει στον επίλογο, που κι αυτός έχει τα δικά του χαρακτηριστικά από άποψη ύφους για να προσδώσει πανηγυρικότητα στην επιταγή του νομοθέτη. Σ' αυτό συντείνει και η έντονη υπόδειξη για τη συμμόρφωση προς την εισαγόμενη νέα ρύθμιση, που συχνά περιέχει ο επίλογος, συνοδευόμενη όχι σπάνια και από την απειλή ποινής για όσους θα παραμελούσαν την εφαρμογή της. Κοινό, τέλος, στοιχείο του καταληκτικού αυτού μέρους είναι η παραγγελία προς τον παραλήπτη να φροντίσει για τη δημοσίευση του νόμου.

3. *Η εξελικτική πορεία των εγγράφων*

Ιδιαίτερη θέση ανάμεσα στις άμεσες πηγές του δικαίου κατέχουν τα έγγραφα, που η μελέτη των εξωτερικών χαρακτηριστικών τους, της εσωτερικής τους δομής κτλ. αποτελεί αντικείμενο ξεχωριστού κλάδου, της διπλωματικής. Η ύλη που χρησιμοποιήθηκε κατά καιρούς για το γράψιμο των εγγράφων παρουσιάζει αρκετή ποικιλία: πέτρα, μάρμαρο, μέταλλο, ξύλο (κάποτε με επίστρωση κεριού), πηλός. Μέσα στη βυζαντινή περίοδο συναντάμε κυρίως έγγραφα σε πάπυρο (μέχρι το πολύ και τον 9ο αιώνα), σε περγαμηνή, δηλαδή σε ιδιαίτερα επεξεργασμένα δέρματα ζώων (η ονομασία οφείλεται στην ευρεία χρησιμοποίηση αυτής της ύλης στη μεγάλη βιβλιοθήκη του Ευμένη Β' στην Πέργαμο) ή μετά από τον 10^ο αιώνα σε χαρτί, μια κινεζική εφεύρεση, που κατά τα μέσα του 8ου αιώνα έγινε γνωστή από Κινέζους αιχμαλώτους στους Άραβες και απ' αυτούς επεκτάθηκε σταδιακά σε ολόκληρο τον κόσμο, αντικαθιστώντας τελικά λόγω του χαμηλού κόστους παραγωγής τις υπόλοιπες ύλες γραφής.

4. *Tabulae ceratae*

Οι Ρωμαίοι άρχισαν να συντάσσουν τις επιστολές και τα έγγραφά τους σε παπύρους τον 3ο μ.Χ. αιώνα. Προηγουμένως για να συντάξουν τις πράξεις του ιδιωτικού δικαίου χρησιμοποιούσαν ξύλινες πλακέτες που ήταν αλειμμένες με κερί, τις λεγόμενες *tabulae ceratae*.

Για τις συμβάσεις και τις αποδείξεις χρησιμοποιούσαν τα δίπτυχα, που ήταν γραμμένα σε δύο πλακέτες και τα τρίπτυχα, που ήταν γραμμένα σε τρεις πλακέτες. Για τις διαθήκες δεν αρκούσαν τρεις πλακέτες. Η μόνη διαθήκη, η οποία σώζεται επάνω σε ξύλινες πλακέτες, είναι ένα πολύπτυχο από έξι πλακέτες.

Στις εσωτερικές σελίδες 2 και 3 των δίπτυχων, που ήταν αλειμμένες με κερί, έγραφαν μία πρώτη φορά το περιεχόμενο της πράξεως. Προκειμένου να προστατευθεί η εσωτερική αυτή γραφή (*scriptura interior*)

από ενδεχόμενη πλαστογράφηση, έκλειναν τις πλακέτες με νήματα, τα οποία περνούσαν από τρύπες που άνοιγαν πάνω σ' αυτές και αφού έσφιγγαν το νήμα, το συμβαλλόμενο μέρος έναντι του οποίου αντιτάσσεται η πράξη και οι μάρτυρες έθεταν το σήμα (signa) τους. Τα σήματα (signa) αυτά είχαν την ίδια λειτουργία που έχουν στα σύγχρονα δίκαια οι υπογραφές, οι οποίες ήταν άγνωστες στην αρχαιότητα. Το μέρος έναντι του οποίου αντιτάσσεται η πράξη, θέτοντας το σήμα του, επιβεβαίωνε ότι η δήλωση, που περιλαμβάνεται στην εσωτερική γραφή, ήταν δική του. Οι μάρτυρες βεβαίωναν επίσης ότι το μέρος έναντι του οποίου αντιτάσσεται η πράξη δήλωσε ακριβώς αυτό, που αναφέρεται στην εσωτερική γραφή. Η εξωτερική γραφή (scriptura exterior) γράφεται με μελάνι επάνω στο γυμνό ξύλο των σελίδων 4 και 1, που παραμένουν ορατές.

Στα τρίπτυχα η εσωτερική γραφή ήταν γραμμένη επίσης στις σελίδες 2 και 3, που ήταν αλειμμένες με κερί και οι οποίες έκλειναν με τον ίδιο τρόπο που προαναφέρθηκε για τα δίπτυχα. Η εξωτερική γραφή ενός τρίπτυχου βρισκόταν στη σελίδα 5, η οποία ήταν επίσης αλειμμένη με κερί στην τρίτη πλακέτα, που παρέμενε ορατή. Ορισμένες φορές υπήρχε μία τρίτη γραφή με μελάνι επάνω στο γυμνό ξύλο των σελίδων 1 και 4.

5. *Testationes και Chirographa*

Τα έγγραφα, τα οποία συνέτασσαν οι Ρωμαίοι με τον προαναφερόμενο τρόπο πάνω στις tabulae ceratae, μπορούσαν να έχουν είτε την μορφή των testationes, είτε την μορφή των chirographa.

Η testatio είναι μία δήλωση, η οποία διατυπώνεται με τρόπο απρόσωπο ή αντικειμενικό και με την οποία εξιστορεί κάποιος ότι πραγματοποιήθηκε μία νομική πράξη (π.χ. ο Α πώλησε στον Β ένα τεμάχιο γης). Στον τύπο αυτό του εγγράφου πρέπει να παρίσταται ένα μεγάλος αριθμός μαρτύρων (6 με 8) την στιγμή της τελικής σύνταξης της πράξης.

Αντίθετα τα chirographa είναι κατ' αρχήν γραμμένα με το χέρι του προσώπου έναντι του οποίου αντιτάσσονται, το οποίο εκφράζεται σε πρώτο πρόσωπο (π.χ. εγώ ο Α πωλώ στον Β ένα τεμάχιο γης). Η πράξη διατυπώνεται λοιπόν με τρόπο προσωπικό ή υποκειμενικό. Σε περίπτωση που το πρόσωπο έναντι του οποίου αντιτάσσεται το έγγραφο είναι αγράμματο, κάποιος άλλος μπορεί να γράψει την δήλωση κατόπιν αιτήσεώς του.

Στις αρχές του 5ου μ.Χ. αιώνα τα chirographa συντάσσονται χωρίς την συμμετοχή μαρτύρων. Αργότερα άρχισαν να χρησιμοποιούνται ορισμένοι μάρτυρες (συνήθως δύο), οι οποίοι παρίστανται κατά την σύνταξη της πράξης. Η πλειονότητα των συμβολαιογραφικών πράξεων που συντάσσονται από τον 4ο μ.Χ. αιώνα έχουν το βασικό μέρος τους διατυπωμένο στον τύπο των chirographa.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑ-
ΦΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΑ ΠΡΩ-
ΤΟΚΟΛΛΑ ΑΥΤΟΥΣ ΕΑΝ ΕΝ
ΤΟΙΣ ΧΑΡΤΑΙΣ.

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἰωάννη ἐπάρχῳ πραιτωρίων τὸ β',
ἀπὸ ὑπάτων καὶ πατρικίῳ.

(Προοίμιον.) Δίκης μικρῇ πρόσθεν ἤκουσάμεθα 25
τῷ παρόντι νόμῳ παρασχομένης τὴν πρόφασιν. ἐκ
γὰρ προσώπου γυναικὸς τινος ἐφέρετο συμβόλαιον,
γράμματα μὲν αὐτῆς οὐκ ἔχον (ἦν γὰρ τούτων ἀνεπι-
στήμων), τελεσθὲν δὲ ὑπὸ συμβολαιογράφου καὶ παρὰ
30 τα βουλαρίου τὴν ὑπογραφήν ἔχον τὴν αὐτῆς καὶ
μαρτύρων ἐπιδεικνύον παρουσίαν. εἴτα ἐπειδὴ τις
ἀμφισβήτησις περὶ αὐτοῦ γέγονε, τῆς γυναικὸς λεγού-
σης οὐ ταῦτα εἶναι τὰ παρ' αὐτῆς ἐπιταχθέντα ἅπερ
ὁ χάρτης ἔλεγεν, ὁ τῆς δίκης ἀκροώμενος ἐπεζήτησε
παρὰ τοῦ συμβολαιογράφου μαθεῖν τὴν τοῦ πράγμα-
τος ἀλήθειαν, καὶ δὴ τὸν συμβολαιογράφον ἤγαγεν. ὁ
δὲ τὰ μὲν γράμματα ἐπιγινώσκων ἔφη τῆς πληρώ-
σεως τοῦ συμβολαίου, μὴ μὲν εἶδέναι τι τῶν παρ-
ακολουθησάντων· οὕτως γὰρ αὐτὸς τὴν ἀρχὴν ἐπιταγῆ-
ναι παντελῶς, ἀλλ' ἐπιτρέψαι τινὶ τῶν αὐτοῦ τοῦτο
πρᾶξαι, οὕτως ὕστερον παραγενέσθαι τῇ πληρώσει,
ἀλλ' αὐτῷ ἐτέρῳ τοῦτο ἐπιτετραφέναι. καὶ ὁ μὲν
παραγενόμενος τῇ πληρώσει παρήλθεν, οὐδὲν οὐδὲ
αὐτὸς φήσας εἶδέναι (καὶ γὰρ οὐδὲ ὁ γραφεὺς ἦν τοῦ
συμβολαίου), ἀλλὰ μόνον ἐδίδαξεν ὅτι παρόντος αὐ-
15 τοῦ τοῦτο ἀπολείπεται. οὐδὲ μὲν ὁ τὴν ἀρχὴν ἐπι-
ταχθεὶς ἠρέθη· ὥστε εἰ μὴ διὰ τῶν μαρτύρων ὁ
δικάων ἰσχυρὸν ἐπιστῆναι τῷ πράγματι, καθαρῶς
ἐκινδύνευεν τὸ διαπεσεῖν πανταχόθεν τὴν τοῦ πράγ-
ματος γνῶσιν. ἐκείνο μὲν οὖν τῆς προσηκούσης ἐτυ-
20 χεν ἐξετάσεως τε καὶ κρίσεως.

CAPUT I.

ἡμῖς δὲ ᾤθημεν χοῖναι τῷ παντὶ βοηθῆσαι καὶ
κοινὸν ἔφ' ἅπασιν ποιήσασθαι νόμον, ὥστε τοὺς προ-
εστώτας τῆς ἐργασίας συμβολαιογράφους αὐτοὺς δι'
ἐαυτῶν ἐκ τρόπου παντὸς ἐπιτάττεσθαι τὸ συμβό- 25
λαιον ἥνικα τε ἀπολύοιτο παραγίνεσθαι, καὶ μὴ ἄλλως
ἐπιτιθέναι τῷ χάρτι τὴν πληρώσιν πλὴν εἰ μὴ ταῦτα
πραχθεῖν· ὥστε ἔχειν αὐτοὺς εἶδέναι τὴν ὑπόθεσιν
ἐρωτωμένους τε ὑπὸ τῶν δικαζόντων δύνασθαι τὰ
παρηκολουθηκότα γινώσκων τε καὶ ἀποκρίνεσθαι, καὶ 30
μάλιστα ὅταν γραμμάτων εἰσὶν ἀνεπιστήμονες οἱ ταῦτα
ἐπιτάττοντες, οἷς ῥᾷδι καθέστηκε καὶ ἀνεξέλεγκτος
ἡ τῶν ταῖς ἀληθείαις παρηκολουθηκότων ἀρνήσις.
1 Ἵνα τοίνυν ἅπαντα ταῦτα καλύσωμεν, διὰ τοῦτο
τὸν παρόντα γράφομεν νόμον, καὶ ταῦτα παραφυλάτ- 35
τεσθαι πάντως βουλόμεθα παρὰ τῶν συμβολαιογρά-
φων, εἴτε ἐπὶ ταύτης τῆς εὐδαίμονος πόλεως εἴτε ἐν
ἐπαρχίαις εἴεν, γινωσκόντων ὡς εἰ περὶ ταῦτα τι
πράξαιεν, ἐκπεσοῦνται πάντως τῶν καλουμένων στα-

& DE TABELLIONIBUS
20 UT PROTOCOLLA DIMITTANT
IN CHARTIS &

Imp. Iustinianus A. Iohanni pp.

(Praefatio.) Litem paulo ante audivimus prae-
senti legi praebentem occasionem. Ex persona qui-
dem mulieris cuiusdam ferebatur documentum, lit-
teras quidem eius non habens (erat enim harum
ignara), completum autem a tabellione et (a) tabu-
lario subscriptionem habens eius et testium ostendens
praesentiam. Deinde dum quaedam dubitatio super
eo feret, muliere dicente non esse a se delegata
quae charta loquebatur, qui litem audiebat, quae-
rebat a tabellione cognoscere negotii veritatem, deni-
5 que tabellionem deduxit. At ille litteras recognoscere
dixit completionis tabellionis, non tamen nosse ali-
quid horum quae secuta sunt; nec enim sibi ab
initio penitus delegatum, sed commisisse cuidam
suorum hoc facere, neque postea venisse ad com-
pletionem, sed rursus alii hoc commisisse. Et is qui-
dem, qui affuit completioni, venit, nihil nec ipse
dicens se nosse (etenim neque scriptor fuit docu-
menti), sed solum docuit quia praesente se hoc di-
missum sit. Nec cui ab initio delegatum est inventus
est: unde, nisi per testes iudex valuisset agnoscere
causam, pure periculum patiebatur undique negotii
cadendi notitia. Et illud quidem competentem meruit
examinationem atque decretum:

1 Ut igitur omnia haec prohibeamus, propterea
praesentem scripsimus legem, et haec custodiri mo-
dis omnibus volumus a tabellionibus, sive in ipsa
felicissima civitate sive in provinciis sint; scienti-
bus quia, si praeter haec aliquid egerint, cadent
omni modo his quae vocantur stationibus, et qui ab

είονων, καὶ ὁ παρ' αὐτῶν σταλεῖς ἐφ' ᾧ τε ἐπιταγῇ-
 ναι τὸ συμβόλαιον καὶ παραγενόμενος αὐτὸς κύριος
 τῆς ἐπὶ τῆς στατίονος αὐθεντίας ἔσται· καὶ μεταβλη-
 θήσεται τὸ πρᾶγμα, καὶ ὁ μὲν τὸ λοιπὸν ταύτην ἐφ-
 ἔξει τὴν τάξιν ἐν τῇ στατίονι ὅποιαν ὁ κατ' αὐτὴν
 πρωτεύων εἶχεν, ὁ δὲ γὰρ ἐκπαιδεύεται ταύτης ἢ εἰς ἔσται
 τῶν ὑπογραφόντων ἐκείνων. ἐπειδὴ γὰρ ὁ μὲν ἀπ-
 ηξίωσε τοῦτο πράττειν ὅπερ ἦν ἐφειμένον αὐτῷ, ὁ δὲ
 κατὰ τὴν ἐκείνου γνώμην τοῦτο ἐπραξε, διὰ τοῦτο καὶ
 ἡμεῖς ταύτην ἐπαγομεν αὐτοῖς τὴν ποινὴν, ἵνα δέει
 τούτου γίνωνται περὶ τὰ συμβόλαια δίκαιοι τε καὶ
 ἀσφαλέστεροι, καὶ μὴ διὰ τὴν ἑαυτῶν ἀνεσίαν τε καὶ
 2 τρυφήν τοὺς ἀλλοτρίους διαφθείρωσι βίους. Εἰ δὲ
 οὐκ ἄξιός τις εἴη τοῦ τὴν ἐξουσίαν τῆς στατίονος
 παραλαβεῖν ὁ τὸ συμβόλαιον παρὰ τὰ ὑφ' ἡμῶν δια-
 15 ταγμένα μετὰ τὸν παρόντα νόμον ἐπιταττόμενος,
 ὁ μὲν συμβολαιογράφος ἐκπίπτει τῷ τρόπῳ ἀπασί τού-
 του, ἔτερος δὲ ἀντ' αὐτοῦ προβαλλέσθω· οὐδὲν ζη-
 μιούμενον παντελῶς ἐντεῦθεν τοῦ τῆς στατίονος κυ-
 ρίου, εἴ τις εἴη τῶν ἐξωθεν ἀλλὰ μὴ συμβολαιογρά-
 20 φος αὐτός, οὐδὲ ἐκπίπτοντος τῶν ἐκείθεν πόρων·
 ἀλλ' αὐτοῦ μόνου τοῦ τὰ τοιαῦτα κομψευσαμένου καὶ
 ἀπαξιώσαντος τὴν ἑαυτοῦ πληροῦν ἐργασίαν τῆς προ-
 στασίας ἐκπίπτοντος, πάντων μέντοι τῶν ἄλλων τῶν
 ἐπὶ τῇ στατίονι δικαίων ἀκεραίων τοῖς κυρίοις αὐτῆς
 25 παρὰ τοὺς τὰ τοιαῦτα πταίσαντας συμβολαιογράφους
 3 φυλαττομένων. Καὶ μὴ πλαττέωσαν οἱ συμβο-
 λαιογράφοι προφάσεις, εἰς νόσους τυχόν ἀναχωροῦντες
 ἢ εἰς ἀσχολίας τοιαύτας. ἔξεστι γὰρ αὐτοῖς, εἴ τι τοι-
 οῦτον εἴη, μεταπέμψασθαι τοὺς ἐπιτάττοντας καὶ δι'
 30 ἑαυτῶν τὸ πρᾶγμα πληρῶσαι· ἄλλως τε ταῦτα δὴ
 τὰ συμβαίνοντα σπανίως οὐκ ἂν ἐμποδῶν σταίη τοῖς
 καθόλου, διότι μηδὲν ἐν ἀνθρώποις οὕτως ἐστὶν ἀναμ-
 φισβήτητον, ὥς μὴ δύνασθαι, κἂν εἴ τι τῶν σφόδρα
 εἴη δικαιοτάτων, ὅμως δεῖσθαι τινα μεμερινημένην
 35 ἀμφισβήτησιν. ἀλλὰ μηδὲ τοὺς πόρους αὐτοῖς ἐλάτ-
 τους γίνεσθαι κατὰ τοῦτο διὰ τὴν τῶν ἐπιταττόντων
 συνέχειαν προφασίζέσθωσαν, κάλλιον ὅν ὅλγα πράτ-
 τειν ἀσφαλῶς ἢ πολλοῖς ἐπεμβαίνειν ἐπικινδύνως.
 4 ἵνα δὲ ὅμως μὴ σφόδρα αὐτοῖς ἀπηγῆς ὁ νόμος
 40 εἶναι δόξειεν, ἡμεῖς ἐστοχασμένοι τῆς ἀνθρωπίνης φύ-

σεως συμμέτρους αὐτῇ καὶ τοὺς νόμους τοὺς ἡμετέ-
 ρους τίθεμεν. διὰ γὰρ τὰς τοιαύτας αὐτῶν ἴσως ἀμ-
 φισβήτησεις δίδομεν αὐτοῖς ἄδειαν ἐκάστῳ ἵνα ἐπὶ
 τούτῳ προβαλλέσθαι ἐν ὑπομνήμασι παρὰ τῷ λαμ-
 προτάτῳ μαγίστρῳ τῶν κήσεων τῆς εὐδαίμονος ταύ-
 5 τῆς πόλεως κατὰ τὸ σύνθηδες πραττομένοις, καὶ ἄδειαν
 αὐτῷ φιδύναι ἐπιτάττεσθαι παρὰ τῶν συμβαλλόντων
 ἐν τῇ κατ' αὐτὸν στατίονι τὰ συμβόλαια καὶ ἀπο-
 λυόμενων αὐτῶν παραγίνεσθαι· καὶ μηδενὶ παντελῶς
 ἑτέρῳ τῶν ἐπὶ τῆς στατίονος ὄντων ἄδειαν εἶναι ἢ
 10 ἐπιτάττεσθαι τὴν ἀρχὴν ἢ ἀπολυμένοις παραγί-
 νεσθαι, πλην ἢ αὐτοῦ τοῦ συμβολαιογράφου τοῦ τὴν
 αὐθεντίαν ἔχοντος ἢ τοῦ παρ' αὐτοῦ ἐπὶ τούτῳ προ-
 βληθέντος. εἰ δὲ τι παρὰ ταῦτα γένοιτο καὶ ἕτερος
 ἐπιταχθεῖη, τῆνικαῦτα ὑποπίπτει τῇ ποινῇ ὁ συμ-
 15 βολαιογράφος ὁ τὴν αὐθεντίαν ἔχων τῇ παρ' ἡμῶν
 ἐμπροσθεν διωρισμένῃ, αὐτῶν μέντοι τῶν συμβο-
 λαίων διὰ τὸ χρησίμον τῶν συμβαλλόντων οὐκ ἀκυ-
 ρουμένων. ἴσμεν δὲ, ὡς δέει τοῦ νόμου τὸ λοιπὸν
 αὐτοῖς τε φυλάξουσιν τὰ παρ' ἡμῶν· τὰ συμβόλαια
 20 ἐν ἀσφαλεῖ καίεσται.

eis dirigitur ad iniungendum documentum et inter-
 est, ipse dominus super stationis auctoritate erit; et
 mutabitur causa, et ille quidem de cetero hoc ob-
 tinebit officium in statione, quale qui in ea prima-
 5 tum tenebat, ille vero cadet ea aut unus erit mini-
 strantium illi. Quoniam ille quidem dedignatus est
 hoc agere quod erat concessum ei, ille vero secun-
 dum illius voluntatem hoc egerit, propterea nos hanc
 intulimus eis poenam, ut ob timorem fiant circa do-
 10 cumenta et iusti et cautiores, et non propter suam
 requiem et delicias alienas corrumpant vitas.

2 Si vero indignus forte sit potestatem stationis
 suscipere is cui documentum extra ea, quae a nobis
 disposita sunt per praesentem legem, iniungitur, ta-
 15 bellio quidem cadat omnibus modis hac causa, alter
 vero pro eo constituatur; nihil omnino damnificando
 ex hoc stationis domino, quicumque fuerit extraneo-
 rum et non ipse tabellio, neque cadente lucris ex-
 20 inde venientibus, sed illo solo qui talia perpetravit
 et dedignatus est suum complere opus primatu ca-
 dente, omnibus quidem aliis super stationis iure
 integris dominis eius ab ipsis tabellionibus qui talia
 peccaverunt servandis.

3 Et non fingant tabelliones occasiones, per aegri-
 tudinem forte descendentes aut occupationes huius-
 modi. Licebit enim eis, si quid tale fuerit, evocare
 eos qui contrahunt et per se causam complere; pro-
 inde haec quae contingunt raro non impedimentum
 facient universis, eo quod nihil inter homines sic est
 indubitatum, ut non possit, licet aliquid sit valde
 iustissimum, tamen suscipere quandam sollicitam du-
 30 bitationem: sed nec quaestus eorum minores fieri
 per hoc propter contrahentium frequentiam occasio-
 nem habentes, cum melius sit pauca agere caute
 quam multis interesse periculose.

4 Ut tamen non vehementer eis dura lex esse vi-
 deatur, nos conicientes humanam naturam mediocres

ei etiam leges nostras ponimus. Propter tales enim
 eorum forte dubitationes damus eis licentiam singu-
 lis unum ad hoc constituere gestis apud clarissimum
 magistrum census felicissimae civitatis sollemniter
 5 celebratis, et licentiam ei dare ut delegentur ei ab
 his qui veniunt ad eius stationem [et] documenta et
 dimissis eis interesse, et nulli omnino alicui in sta-
 tione existenti licentiam esse ut aut delegentur ei
 initium aut cum dimittuntur intersit, nisi tabellioni
 qui auctoritatem habet aut qui ab eo ad hoc statu-
 tus est. Si vero praeter haec fiat et alter delegetur,
 tunc subiaceat poenae tabellio qui auctoritatem ha-
 bet a nobis dudum definitam, ipsis tamen documentis
 propter utilitatem contrahentium non interdandis.
 15 Novimus enim quia metu legis de cetero et ipsi cu-
 stodient quae a nobis decreta sunt, et documenta
 sub cautela iacebunt.

CAPUT II.

Ἐκείνο μέντοι τῷ παρόντι προστίθεμεν νόμῳ, ὥστε τοὺς συμβολαιογράφους μὴ εἰς ἕτερον χάρτην καθαρὸν γράφειν συμβόλαιον, πλὴν εἰ μὴ εἰς ἐκεῖνον ὃς προκαίμενον τὸ καλούμενον πρωτόκολλον ἔχοι, φέρον 25 τὴν τοῦ κατὰ καιρὸν ἐνδοξοτάτου κόμητος τῶν θείων ἡμῶν λαργιτιόνων προσηγορίαν καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ὁ χάρτης γέγονε καὶ ὅποσα ἐπὶ τῶν τοιούτων προγράφεται, καὶ τοῦτο τὸ πρωτόκολλον μὴ ἀποτέμνειν, ἀλλ' ἐγκείμενον εἶναι. ἴσμεν γάρ πολλὰς παραποιήσεις 30 ἐκ τῶν τοιούτων χαρτῶν ἐλεγχθεῖσας πρότερόν τε καὶ νῦν. ὥστε καὶ εἰ τις εἴη χάρτης (καὶ γὰρ δὴ καὶ τοῦτο εἶδομεν) ἔχων τὸ πρωτόκολλον οὐχ οὕτω καταγεγραμμένον, ἀλλ' ἄλλην τινὰ γραφὴν ἔχον, μὴδὲ ἐκεῖνον προσεῖσθωσαν ὡς κίβδηλόν τε καὶ πρὸς τὰ 35 τοιαῦτα οὐκ ἐπιτήδειον, ἀλλὰ μόνῳ τῷ τοιούτῳ χάρτι ὁποῖον ἐμπροσθεν εἰρήκαμεν τὰ συμβόλαια ἐγγραφέτωσαν. Ταῦτα δὲ τὰ περὶ τῆς ποιότητος τῶν χαρτῶν ἡμῶν διωρισμένα καὶ τῆς ἀποτομῆς τῶν καλουμένων πρωτοκόλλων κρατεῖν ἐπὶ τῆς εὐδαίμονος ταύτης πόλεως μόνον βουλόμεθα, ἐνθα πολὺ μὲν τὸ τῶν συναλλαγμάτων πληθὺς ἐστὶ, πολλὴ δὲ ἡ τῶν χαρτῶν ἀφθονία, καὶ πάρεστι τῷ νενομισμένῳ τρόπῳ τοῖς 5 πράγμασι χρῆσθαι καὶ μὴ διδόναι πρόφασιν τισὶ παραποιήσιν ἀμαρτάνειν, ἧς ἐαυτοὺς ὑπευθύνους ὄντας ἀποδείξουσιν, εἰ τι παρὰ ταῦτα πράξαι θαρρήσειαν.

(Ἐπίλογος.) Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμον ἢ σὴ ὑπεροχὴ ἐργῶ 10 καὶ πέρατι παραδοῦναι σπευσάτω.

Dat. xvi. k. Sept. CP. post cons. Belisarii v. c. anno secundo. [a. 537]

Illud quoque praesenti adicimus legi, ut tabelliones non in alia charta pura scribant documenta nisi in illa quae initio (quod vocatur protocollum) per tempora gloriosissimi comitis sacrarum nostrarum largitionum habet appellationem et tempus quo charta facta est et quaecumque in talibus scribuntur, et ut protocollum non incidant, sed insertum relinquant. Novimus enim multas falsitates ex talibus chartis ostensas et prius et nunc: ideoque licet aliqua sit charta (nam et hoc scimus) habens protocollum non ita conscriptum, sed aliam quandam scripturam gerens, neque illam suscipiant tamquam adulteram et ad talia non opportunam, sed in sola tali charta qualem dudum diximus documenta scribant. Haec itaque quae de qualitate talium chartarum a nobis

decreta sunt (et) de incisione eorum quae vocantur protocolla valere in hac felicissima solum civitate volumus, ubi plurima quidem contrahentium multitudo, multa quoque chartarum abundantia est, et licet legali modo negotiis uti et non dare occasionem quibusdam falsitatem committere, cui se obnoxios existere demonstrabunt qui praeter haec agere praesumpserint.

(Epilogus.) Quae igitur placuerunt nobis et per hanc sacram declarata sunt legem, tua celsitudo operi effectuique tradere festinet.

Dat. xviii. kal. Septemb. CP. post cons. Belisarii v. c. [a. 536]

Nov. XLIV (Authent. XLV = Coll. IV tit. 7: gloss.) Graece extat in ML, B 22, 2, 1 cum schol. — Epit. Theod. 4. (inde B²), Athan. 14, 1. Iulian. const. XL.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΟΤΑΤΤΕΣΘΑΙ
ΤΟ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΟΝΟΜΑ
ΕΝ ΤΟΙΣ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΙΣ ΚΑΙ
ΥΠΟΜΝΗΜΑΣΙ, ΚΑΙ ΩΣΤΕ ΔΙΑ
ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΣΗΜΑΙΝΟΜΕΝΟΥΣ ΤΟΥΣ ΧΡΟ-
ΝΟΥΣ ΣΑΦΕΣΤΕΡΟΝ
ΓΡΑΦΕΣΘΑΙ.

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἰωάννη ἐπάρχῳ πραιτωρίῳ τὸ β', 10
ἀπὸ ὑπάτων καὶ πατρικίῳ.

⟨Προοίμιον.⟩ Ἐκεῖνο πάντων εἶναι σεμνότερον
καὶ συμβόλαιον καὶ ὑπόμνημα καὶ εἴ τι περ ὅλως εἰς
χρόνου μνήμην ἀνθρώποις ἐξεύρηται νομιστέον, ὅπερ
καὶ αὐτῇ κοσμεῖται τῇ τῆς βασιλείας μνήμῃ. ὑπατοὶ 15
μὲν γὰρ καὶ ἐπινεμήσεις καὶ εἴ τι περ δαῖγμα τῶν
χρόνων ὅλως ἐστὶ παρ' ἡμῖν, ἐστὶ μὲν ἴσως καὶ αὐτὰ
δηλωτικὰ τούτων ὧν βούλεται τις, οὐ μὲν ἡμεῖς τι
τούτων ἀναιρούμεν, ἀλλὰ μείζονα προσθήκην αὐτοῖς
ἐπιτίθεμεν, ἵνα ἐκ μείζονων τε καὶ τελεωτέρων αὐ- 20
τοῖς ὁ τῶν χρόνων δηλῶται δρόμος. εἰ γὰρ τις ἀπ-
ίδει πρὸς τὰ παλαιότατα πάντων καὶ ἀρχαῖα τοῦ πο-
λιτεύματος, Αἰνείας ἡμῖν ὁ Τρῶς ὁ βασιλεὺς τῆς
πολιτείας ἐξάρχει, Αἰνεάδαι τε ἡμεῖς ἐξ ἐκείνου κα-
λούμεθα· εἴτε τις καὶ εἰς τὰς δευτέρας ἀρχὰς θεω- 25
ρήσεια τὰς ἐξ οὗ καθαρῶς τὸ ῥωμαϊκὸν ὄνομα παρ'
ἀνθρώποις ἐξέλαμψε, βασιλεῖς αὐτὰς κατεστήσαντο
Ῥωμύλος τε καὶ Νουμᾶς, ὁ μὲν τὴν πόλιν οἰκοδομή-
σας, ὁ δὲ αὐτὴν νόμοις τάξας τε καὶ κατακοσμήσας·
εἴτε καὶ τὰ τρίτα προοίμια λάβοι τις τῆς βασιλείας, 30
τὸν Καίσαρα τὸν μέγαν καὶ Αὐγουστον τὸν σεβαστὸν
καὶ οὕτω τὴν πολιτείαν ἡμῖν ἐξευρήσει τὴν νῦν δὴ
ταύτην κρατοῦσαν (εἴη δὲ ἁθάνατος) ἐξ ἐκείνων προῖ-
ούσαν. ἔστιν οὖν ἀτοπον ἐν τοῖς συμβολαίοις καὶ τοῖς
ἐν δικαστηρίοις πραττομένοις καὶ ἀπλῶς ἐν ᾧ πᾶσιν,
ἐν οἷς ᾠν μνήμη τις γένηται χρόνου, μὴ τὴν βασι-
λείαν ἡγεῖσθαι τούτων.

& UT PRAEPONATUR
IMPERATORIS NOMEN DOCU-
MENTIS, ET UT LATINIS LIT-
TERIS APERTIUS TEMPORA
PERSCRIBANTUR.

Imp. Iustinianus Aug. Iohanni pp. secundo.

⟨Praefatio.⟩ Illud omnium esse honestius pu-
tandum documentum et gesta et quod omnino pro
temporis memoria hominibus adinventum est, quod
ipsa quoque commemoratione ornatur imperii. Con-
sules etenim et indictiones et quodquod indicium
temporum omnino est apud nos, sunt quidem forsas
et haec significativa horum quae volunt, non tamen
nos aliquid horum perimimus, sed maiorem adiectio-
nem eis inponimus, ut ex maioribus et perfectiori-
bus eis temporum designetur cursus. Si quis eni-
respexerit ad vetustissima omnium et antiqua rei
publicae, Aeneas nobis Troianus rex reipublicae
princeps est nosque Aeneadae ab illo vocamur; sive
quis etiam ad secunda principia respexerit, ex qu-
pure Romanorum nomen apud homines coruscavit
reges eam constituerunt Romulus et Numa, ille qui
dem civitatem aedificans, ille autem eam legibus
ordinans et exornans; sive etiam tertia principi-
sumat quilibet imperii, Caesarem maximum et Augu-
stum pium et ita rempublicam nobis inveniet han-
quae nunc est valentem, sitque immortalis ab illi
procedens. Erit ergo absurdum in documentis e-

his quae in iudiciis aguntur et absolute in omnibus.
in quibus memoria quaedam fit temporum, non im-
perium his praeponi.

CAPUT I.

Ὅθεν θεωροῦμεν, τοὺς τε ὅσοι τοῖς πραττομένοις
 ὑπηρετοῦνται εἴτε ἐν δικαστηρίοις εἴτε ἐνθά ἂν συν-
 ἵστανται πράξεις, τοὺς τε συμβολαιογράφους καὶ τοὺς
 ὅλους καθ' οἷονδ' ἂν σχῆμα συμβόλαια γράφοντας
 εἴτε ἐπὶ ταύτης τῆς μεγάλης πόλεως εἴτε ἐν τοῖς ἄλ-
 λοις ἔθνεσιν, ὧν ἡμῖν ἐξάρχειν δέδωκεν ὁ θεός, οὕτω
 πῶς ἀρχεσθαι τῶν συμβολαίων· Βασιλείας τοῦδε
 τοῦ θειοτάτου Αὐγούστου καὶ αὐτοκράτορος
 ἔτους τοσοῦδε, καὶ μετ' ἐκεῖνα ἐπιφέρειν τὴν τοῦ
 ὑπάτου προσηγορίαν τοῦ κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος ὄντος,
 καὶ τρίτην τὴν ἐπινέμειν, παρεπομένου τοῦ μηνὸς
 καὶ τῆς ἡμέρας. οὕτω γὰρ ἂν διὰ πάντων ὁ χρόνος
 τηροῖτο, καὶ ἡ τε τῆς βασιλείας μνήμη ἢ τε τῆς ὑπα-
 τείας τάξις ἢ τε λοιπὴ παρατήρησις ἐγκειμένη τοῖς
 συμβολαίοις ἀνόθεντα ταῦτα κατὰ πολὺ καταστήσει.
 1 Εἰ δὲ καὶ τις παρὰ τοῖς τὴν ἐφ' ἂν οἰκοῦσιν ἢ ἄλ-
 λοις ἀνθρώποις φυλάττεται παρατήρησις ἐπὶ τοῖς τῶν
 πόλεων χρόνοις, οὐδὲ ταύτην βασκαίνομεν· ἀλλὰ προ-
 τετάχθω μὲν ἡ βασιλεία, ἐπέσθω δὲ ὡς εἴρηται ὁ τε
 ὑπάτος ἢ τε ἐπινέμειν ὁ τε μὴν ἢ τε ἡμέρα, καθ'
 ἣν πράττεται καὶ γράφεται τὰ γινόμενα, τῆνικαὐτὰ
 τε ἐπαγέσθω καὶ τὸ τῆς πόλεως πᾶσι τρόποις ἔτος.
 25 ἡμεῖς γὰρ ἀφαιρούμεν μὲν τῶν ἐμπροσθεν οὐδὲ ἐν
 βασιλικῇ δὲ προσθήκῃ τὸ πρᾶγμα αὔξομεν. καὶ ἀρ-
 χέσθω εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἡγεμονίης θεῶν προϊούσης πρώτης
 ἐπινεμήσεως, οὕτω πῶς αὐτῶν γραφόντων· Βασι-
 λείας Ἰουστινιανοῦ τοῦ θειοτάτου Αὐγού-
 στου καὶ αὐτοκράτορος ἔτους ἐνδεκάτου μετὰ
 τὴν ὑπατείαν Φλαβίου Βαλισταρίου τοῦ λαμ-
 προτάτου ἔτους δευτέρου τῇ πρὸ τοσῶνδε.
 οὕτω τε ἐν ἅπασιν ὀνομαζέσθω τὰ τῆς βασιλείας
 ἔτη τῆς τε ἡμετέρας, ἐφ' ὅσον ἂν αὐτὴν ὁ θεὸς μη-
 35 κύνῃ, τῆς τε τῶν ἐφεξῆς αὐτοκρατόρων· πρόδηλον ὅν
 ὡς νῦν μὲν ἔτους ἐνδεκάτου τῆς ἡμετέρας γράψουσι
 βασιλείας, ἀρχόμενον δὲ τοῦ Ἀπριλλίου μηνὸς κατὰ
 τὴν πρώτην ἡμέραν, καθ' ἣν ἡμᾶς ὁ θεὸς τοῖς Ῥω-
 μαίων ἐπέστησε πράγμασι, δωδέκατον ἔτος γράψουσι,
 καὶ ἐφεξῆς οὕτως ἕως ἡμῖν ὁ θεὸς τὴν βασιλείαν ἐκτεί-
 ναι· ἵνα ἡμῖν καὶ τοῦτο τὸ πρᾶγμα πρὸς τοῖς νόμοις
 καὶ τῇ τούτων ποιήσει μένοι διηνεκῶς ἀθάνατον, τῆς
 μνήμης τῆς βασιλείας παντὶ συμπαραγινόμενης πράγ-
 ματι τε καὶ χρόνῳ.

Unde sancimus et eos quicumque gestis ministrant,
 5 sive in iudiciis sive ubicumque conficiuntur acta, et
 tabelliones qui omnino qualibet forma documenta
 conscribunt (sive) in hac magna civitate sive in
 aliis gentibus, quibus nos praesidere dedit deus, hoc
 modo incipere in documentis: Imperii illius sa-
 10 cratissimi Augusti et imperatoris anno
 toto, et post illa inferre consulis appellationem qui
 illo anno est, et tertio loco indictionem, mensem et
 diem. Sic enim per omnia tempus servabitur, et
 pro imperii memoria atque consulatus ordine et reli-
 15 qua observatione interposita documentis inadulterata
 haec valde constituuntur.

1 Si qua vero apud Orientis habitatores aut alios
 homines observatio custodiatur in civitatum tempori-
 bus, neque huic invidemus: sed praescribatur qui-
 dem imperium, sequatur vero, sicuti dictum est, con-
 sul et indictio atque mensis et dies, secundum quam
 geruntur et scribuntur quae aguntur, et tunc in-
 25 teratur etiam civitatis omnibus modis annus. Nos
 enim auferimus quidem priorum nihil, imperiali vero
 additamento causam augemus. Et incohatur mox
 auctore deo a procedente prima indictione, ita quo-
 dammodo eis scribentibus: Imperii Iustiniani
 30 sacratissimi Augusti et imperatoris anno
 undecimo et post consulatum Flavii Beli-
 sarii viri clarissimi anno secundo, toto
 kalendas. Sicque in omnibus nominentur imperii
 anni et nostri, in quantum eos deus elongaverit, et
 35 de cetero imperatorum. Palam namque est quia

nunc quidem annum undecimum nostri scribunt im-
 perii, incohante vero Aprile mense et prima die, in
 qua nos deus Romanorum superposuit rebus, duo-
 decimum annum scribent, et ita de cetero, donec
 5 nostrum deus imperium extenderit: ut nobis etiam
 haec causa super leges et harum celebrationem con-
 tinue maneat immortalis, dum memoria imperii omni-
 bus simul interfuerit causis atque temporibus.

CAPUT II.

Κακὸν μὲντοι προστίθεμεν, ὥστε ἐπειδὴ οἱ τὸν 10
 χρόνον ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἀποσημαίνοντες μετὰ τῶν
 ἀσφαῶν ἐκείνων καὶ ἀρχαίων γραμμάτων δηλοῦσιν αὐ-
 τόν, παραφυλάττειν ἐν παντὶ δικαστηρίῳ τὸ μετ'
 ἐκεῖνα τὰ γράμματα τὰ τῆς ἀρχαιότητος εἶσα ὑπο-
 τίθεσθαι, ταῦτα δὲ τὰ κοινὰ καὶ ἀπασὶ σαφῇ καὶ 15
 ἀναγινώσκεισθαι παρὰ πάντων ῥαδίως δυνάμενα καὶ
 δηλοῦντα τὸν τῶν πραττομένων χρόνον· ἵνα μὴ περι-
 νοστῶσιν ἀναζητοῦντες τὸν χρόνον, εἴτα πλανώμενοι
 μένωσιν ἕως ἀνθρώπων τινὶ περιτύχοιεν τὰ γράμματα
 ἐκεῖνα ταῖς ἀληθείαις γινώσκοντι. ἀλλ' εἰ μὲν τὰ 20
 ἐφεξῆς καὶ μετὰ τὴν προγραφὴν τῶν ἀσφαῶν γραμ-
 μάτων τῆς ἐλλάδος εἴη φωνηῆς, γράμμασιν ἐλληνικοῖς
 ὑποτίθεσθαι τὸν χρόνον, εἰ δὲ ῥωμαϊκῇ τις ἢ τοῦ
 παντὸς χάριτος καθέστηκες τάξις, ῥωμαϊκοῖς μὲν ὑπο-
 γραφέσθαι γράμμασιν ὁ χρόνος ὑποκειμένοις τοῖς ἀσα- 25
 φέσιν ἐκείνοις στοιχείοις, σαφεστέρην μὲντοι τάξιν
 ἔξουσι γραμμάτων καὶ ἣν ἔξεστι πᾶσιν ἀναγινώσκειν
 τοῖς ὅλως συλλαβῶν ῥωμαϊκῶν οὐκ ἀνεπιστήμοσιν.

⟨Ἐπίλογος.⟩ Ἡ τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ τὰ παραστάντα
 ἡμῖν καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμον ἐν τῇ 30
 ταύτῃ τῇ μεγάλῃ πόλει ἐν τῇ ταῖς ἐπαρχίαις ἀπάσαις
 ἃν ἀρχεὶ φανερὰ καταστησάτω, ὥστε μηδένα τολμᾶν
 ἑτέρως ἀριθμεῖν τὸν χρόνον ἢ τὰλλα πράττειν, ἀλλ'
 οὕτω καθάπερ ἔμπροσθεν διωρίσαμεν. Dat. prid. k.
 Sept. (CP.) imp. dn. Iustiniani pp. Aug. anno XL. post 35
 cons. Belisarii v. c. anno II.

Illud quoque adicimus: quoniam hi qui tempus in
 iudiciis designant, cum incertis illis et antiquis lit-
 teris hoc declarant, observetur in omni iudicio, ut
 post illas litteras antiquitatis alias subdant, id est
 has communes et omnibus notas et quae legi ab
 omnibus facile possint et significare gestorum tem-
 pus: ut non fatigentur requirentes id tempus, deinde
 errantes expectent, donec hominem quemcumque com-
 periant litteras illas pro veritate lecturum. Sed si
 quidem reliqua etiam post praescriptionem incerta-
 rum litterarum graecae sint vocis, graecis litteris
 subdi tempus; si vero latinus quidam totius chartae
 consistat ordo, latinis quidem perscribatur tempus,
 interpositis illis incertis elementis, clariorem tamen
 ordinem habentibus litteris, quas liceat omnibus le-
 gere omnino syllabarum latinarum (non) ignaris.

⟨Epilogus.⟩ Tua igitur eminentia quae placuerunt
 nobis et per hanc sacram declarata sunt legem, et
 in hac maxima civitate et in provinciis universis
 quibus praeest manifesta constituat, ut nullus prae-
 sumat aliter numerare tempus aut aliud agere, sed
 ita sicut dudum decrevimus. Dat. pridie kal. Sep-
 temb. CP. imp. Iustiniani pp. Aug. anno XL. p. c.
 [a. 537] Belisarii v. c. anno secundo indictione I.

Nov. XLVII (Authent. XLVIII = Coll. V tit. 3: gloss.) Graece extat in ML, B 22, 2, 2 cum schol. — Epi-
 Theod. 47 (inde B²), Athan. 14, 2. Iulian. const. XLII.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΩΣ ΧΡΗ ΕΠΙΤΙΘΕΣΘΑΙ
ΤΟ ΠΙΣΤΟΝ ΤΟΙΣ ΠΑΡΑ ΔΙΚΑΣΤΑΙΣ ΕΜ-
ΦΑΝΙΖΟΜΕΝΟΙΣ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΙΣ.

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἰωάννη τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἐπάρχῳ
τῶν ἱερῶν πραιτωρίων τὸ β', ἀπὸ ὑπάτων (ὑπάτω
ὀρδιναρίῳ) καὶ πατρικίῳ.

(Προοίμιον.) Ἰσμεν τοὺς ἡμετέρους νόμους οἱ
βούλονται καὶ ἐκ τῆς παραθέσεως τῶν γραμμάτων
τὰς πίστις διδόνται τοῖς συμβολαίοις, καὶ ὅτι τινὲς
τῶν αὐτοκρατόρων, ἐπιπολασάσης ἤδη τῆς κακίας
τοῖς νοθεύουσι τὰ συμβόλαια, τὰ τοιαῦτα ἐκώλυνον, ἐν
ἐκείνῳ σπουδασμα τοῖς παραποιούσιν εἶναι πιστεύοντες
τὸ πρὸς τὴν μίμησιν τῶν γραμμάτων ἑαυτοὺς ὅτι μά-
λιστα ἐγγυμνάξουσιν, διότι μηδὲν ἑτερόν ἐστι παρα-
ποίησις εἰ μὴ τῶν ἀληθῶν μίμησις. ἐπειδὴ τοίνυν
ἐν τοῖς τοῖς χρόνοις μυρίας εὐρομένῳ παραποιή-
σεις ἐν δίκαις πολλαῖς ὧν ἡκροασάμεθα, καὶ τι παρὰ
δοξὸν ἡμῖν ἐξ Ἀρμενίας ἀνέστη. προκομισθέντος γὰρ
ἀμείψως συμβολαίου καὶ τῶν γραμμάτων ἀνομοίων
κριθέντων, ὕστερον ἐπείπερ εὐρέθησαν οἱ τῷ συμβο-
λαίῳ μαρτυρήσαντες καὶ γράμματα ὑποθέντες καὶ
ταῦτα ἐπιγνόντες, πίστιν ἐδέξατο τὸ συμβόλαιον·
καὶ τι παρὰ δοξὸν ἐντεῦθεν ἀπήντησεν, ὅτι τὰ μὲν
γράμματα ἀπίστα ὡφθη καίτοι γε ἐξετασθέντα, τὰ δὲ
παρὰ τῶν μαρτύρων ἀπήντησεν σὺν ἀληθείᾳ, καὶ
ταῦτα τῆς παρὰ τῶν μαρτύρων πίστεως δοκούσης
εἶναι πως ἐπισφαλοῦς. ὁρῶμεν μὲντοι τὴν φύσιν αὐ-
τῆς πολλάκις δεομένην τῆς τοῦ πράγματος ἐξετάσεως,
ὅπου γε τὴν τῶν γραμμάτων ἀνομοιότητα πολλάκις
μὲν χρόνος ποιεῖ (οὐ γὰρ ἂν οὕτω γράψαι τις νεάζων
καὶ σφριγῶν καὶ γεγηρακῶς καὶ ἰσῶς καὶ τρέμων),
πολλάκις δὲ καὶ νόσος τοῦτο ποιήσει. καίτοι τί
ταῦτά φασιν, ὅπου γε καλάμου τε καὶ μέλανος ἐναλ-
λαγὴ τὸ τῆς ὁμοιότητος διὰ πάντων ἀχραιφνὲς ἀφεί-
λετο; καὶ οὐκ ἂν εὐροιμεν ἐφεξῆς εἰπεῖν, ὅποσα ἢ
φύσις τίκτουσα καινουργεῖ τοῖς νομοθέταις ἡμῖν παρ-
1 ἔχουσα πράγματα. Ἐπειδὴ τοίνυν βασιλείαν διὰ
τοῦτο ὁ θεὸς ἐξ οὐρανοῦ καθήκεν, ἵνα τοῖς δυσκόλοις
ἐπιτίθῃ τὰ παρ' ἑαυτῆς ἀγαθὰ καὶ τοὺς νόμους ἀρ-
μόζῃ πρὸς τὴν τῆς φύσεως ποικιλίαν, διὰ τοῦτο ᾗθη-
μεν χρῆναι καὶ τοῦτον γράψαι τὸν νόμον καὶ δοῦναι
ἐν κοινῇ τοῖς ὑπηκόοις ὁπόσους ἡμῖν ὁ θεὸς πρότε-
ρόν τε παρέδωκε καὶ κατὰ μικρὸν αἰεὶ προστίθῃσι. καὶ
γὰρ τε καὶ περὶ παρακαταθήκης ἐκ γραμμάτων ἀμ-
φισβητηθέν τε καὶ στασιασθέν εὐρομεν, καὶ δεῖ καὶ
30 τοῦτων πᾶσαν ποιήσασθαι πρόνοιαν. τοιγαροῦν ἐνθὺς
ἡμῖν ἐκ τῆς παρακαταθήκης ἀρχτέον.

R, DE INSTRUMENTORUM CAUTELA ET FIDE,
ET PRIMUM DE DEPOSITO ET MUTUO ET
10 ALIIS DOCUMENTIS PRIVATE QUIDEM SRI-
PTIS HABENTIBUS AUTEM TESTES, ET DE
NON HABENTIBUS TESTES, ET DE INSTRU-
MENTIS PUBLICE CONFECTIS, ET DE COL-
LATIONIBUS MANUS PROPRIAE SCRIPTURAE;
15 ET DE EXPOSITIS INSTRUMENTIS AB ILLIT-
TERATIS AUT PAUCAS LITTERAS SCIENTI-
BUS, ET DE EX NON SCRIPTO CONTRACTI-
BUS, ET DE CONTRACTIBUS USQUE AD UNAM
AURI LIBRAM, ET DE CONTRACTIBUS QUI
20 IN AGRIS FIUNT, ET UT IN DOCUMENTIS ET
CONTRACTIBUS FUTURIS LOCUM

HABEAT LEX R,

Idem Aug. Iohanni pp. secundo exconsuli
et patricio.

25

(Praefatio.) Novimus nostras leges quae volunt
ex collatione litterarum fidem dari documentis, et
quia quidam imperatorum, superexistente iam malitia
eorum qui adulterant documenta, haec talia pro-
hibuerunt illud studium falsatoribus esse credentes,
ut ad imitationem litterarum semet ipsos maxime
exercerent, eo quod nihil aliud est falsitas nisi imi-
tatio veritatis. Quoniam igitur in his temporibus

innumeras invenimus falsitates in iudiciis multis quo-
rum fuimus auditores, et quiddam inopinabile ex
Armenia nobis exortum est. Oblato namque com-
mutationis documento et litteris dissimilibus iudi-
5 catis, quoniam postea inventi sunt hi qui documento
testati sunt subscriptionem subdentes et eam re-
cognoscentes, fidem suscepit documentum: et quid-
dam hinc inopinabile occurrit, eo quod litterae qui-
dam sine fide visae sunt licet examinatae, responsa
vero testium cum veritate concordaverunt, et haec
per fidem testium quae videtur quodammodo esse
cauta. Videmus tamen naturam eius crebro egentem
rei examinatione, quando litterarum dissimilitudinem
saepe quidem tempus facit (non enim ita quis scribit
15 iuvenis et robustus ac senex et forte tremens), saepe
autem et langor hoc facit. Et quid haec dicimus,
quando calami et atramenti mutatio similitudinis per
omnia aufert puritatem? et nec invenimus de reli-
quo dicere, quanta natura generans innovat et legis-
20 latoribus nobis praebebat causas.

1 Quia igitur imperium propterea deus de caelo
constituit, ut difficilibus imponat quae apud eum
sunt bona et leges aptet secundum naturae varia-
tem, propterea aestimavimus oportere et hanc scri-
bere sanctionem et dare in commune subiectis quos
nobis deus et prius tradidit et paulatim semper
adiciet. Etenim quiddam de deposito in scripto du-
bitatum et ad contentionem deductum invenimus, et
oportet etiam horum omnino prospicere. Itaque ilico
nobis est a deposito incohandum.

CAPUT I.

Εἴ τις τοίνυν ἀσφαλῶς παρακαταθέσθαι βούλεται, μὴ μόνοις πιστευέτω τοῖς τοῦ λαμβάνοντος γράμμασι (τοῦτο ὅπερ ἐν τῇ δίκῃ ζητηθεὶν, ἐπειδήπερ οὐ συν- 35 αμολόγησεν ὁ γεγραφέναι λεγόμενος αὐτοῦ καθιστά- ναι τὰ γράμματα, μεγάλην ἔσχε ταραχήν, καὶ γράψαι ἕτερα καταναγκασθέντος, ἅπερ ἔδοξε παρόμοια μὲν οὐ μὴν διὰ πάντων παρεοικότα, καὶ τὸ γὰρ ἐπὶ τοῖς γράμμασιν ἀκρίτου τοῦ πράγματος μεμενηκότος), ἀλλὰ τὴν παρακαταθήκην δίδους προσκαλεῖσθαι καὶ μάρ- 5 τυρας ὡς οἷον τε σεμνοὺς καὶ πίστως ἀξίους, καὶ οὐκ ἐλάττους τριῶν, ἵνα μὴ ἐπὶ μόνων ἡγήμεθα τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τούτων ἀντεξέτασσεως, ἀλλ' ἢ τοῖς δικάζουσιν καὶ ἡ παρὰ τῶν μαρτύρων βοήθεια. καὶ γὰρ δὴ καὶ τοιαύτας μαρτυρίας προσέμεθα, ὥστε παρόντας μάρτυρας λέγειν, ὡς αὐτῶν παρόντων ὑπ- 10 ἔγραψεν ὁ τὸ συμβόλαιον ποιούμενος καὶ τοῦτο ἐπί- στανται· εἰ γὰρ εὗροιμεν καὶ τοιοῦτους τινὰς μάρτυ- ρας οὐκ ἐλάττους τῶν τριῶν ἀξιοπίστους καθιστώτας, οὐδὲ τὴν τοιαύτην ἀπαγορεύομεν πίστιν. οὐ γὰρ ἵνα συστήλωμεν τὰς ἀποδείξεις τίθεμεν τὸν νόμον, ἀλλ' ἵνα καὶ εἶναι ταύτας ποιήσωμεν καὶ ἀσφαλῶς εἶναι. 15

Si quis igitur vult caute deponere, non soli credat accipientis scripturae (hoc quod in iudicio quaesitum est; quia enim non professus est is qui scripsisse dicebatur suam esse scripturam, magnum habuit res tumultum, et scribere alia coactus est, quae visa sunt veluti similia quidem, non tamen per omnia similia, et quantum ad illam scripturam sine termino causa permansit), sed is qui depositum dat advocet etiam testes ut possibile est honestos et fide dignos et non minus tres, ut non in sola scriptura et eius 5 examinatione pendamus, sed sit indicantibus etiam testium solacium. Etenim tales testificationes suscipimus, quo praesentes testes dicant, quia his praesentibus subscripsit qui documentum fecit et hunc noverunt: nam si invenerimus et tales quosdam 10 testes non minus quam tres dignos fide existentes, neque talem interdicimus fidem. Neque enim ut abbreviemos probationes ponimus legem, sed ut esse eas et caute esse faciamus.

CAPUT II.

Ἀλλὰ καὶ εἴ τις ἢ δανείσματος συμβόλαιον ἢ ἄλλου τινὸς πράττοι καὶ μὴ βούλεται τοῦτο ἐπ' ἀγορᾶς συν- 5 θεῖναι (ὅπερ καὶ ἐπὶ τῆς παρακαταθήκης ὀρίζομεν), μὴ αὐτόθεν δοκεῖτω πιστὸν τὸ γραφόμενον ἐπὶ τῷ δανείσματι συμβόλαιον, πλὴν εἰ μὴ καὶ μαρτύρων 20 ἔχει παρουσίαν ἀξιοπίστων οὐκ ἐλαττόνων τῶν τριῶν, ἵνα εἴτε αὐτοὶ παραγίνοιντο καὶ τοῖς οἰκείοις μαρτυρήσαιεν γράμμασιν, εἴτε ἕτεροὶ τινες μαρτυροῦντες ὡς παρόντων αὐτῶν τὸ συμβόλαιον συνετάγη, λαμβάνη τὸ πρᾶγμα τὴν πίστιν ἐκατέρωθεν, οὐκ ἀποβλήτου 25 παντελῶς καὶ τῆς τῶν γραμμάτων ἐξετάσεως οὐσης, ἀλλὰ μόνης οὐκ ἀρκούσης, τῇ δὲ προσθήκῃ τῶν μαρ- τύρων βεβαιουμένης.

Sed et si quis aut mutui instrumentum aut alterius cuiuspiam faciat et noluerit hoc in publico conficere (quod et in deposito definivimus), non ex ipso videatur credibile quod scribitur super mutuo documen- 5 tum, nisi etiam testium habeat praesentiam fide dignorum non minus trium, ut sive veniant et propriis subscriptionibus attestentur sive alii quidam testificentur, quia praesentibus eis confectum est do- 10 cumentum, fidem causa ex utroque percipiat, etiam litterarum examinatione penitus non repulsa, sed sola non sufficiente, augmento autem testium con- 15 firmanda.

CAPUT III.

Εἰ μέντοι τοιοῦτό τι συμβαίῃ ὁποῖον ἐπ' Ἀρμενίας ἐγένετο, καὶ ἕτερον μὲν ἢ παραθέσεις τῶν γραμμάτων 30 εἴποι ἕτερον δὲ αἱ μαρτυρίαι, τηνικαῦτα ἡμεῖς μὲν οἰόμεθα τὰ παρὰ ζώσης λεγόμενα φανῆς καὶ μεθ' ὄρκων ταῦτα ἀξιοπιστότερα τῆς γραφῆς αὐτῆς καθ' αὐτὴν τυγχάνειν· πλὴν ἀλλ' ἔστω τοῦτο τῆς τοῦ δι- κάζοντος ἀγχινίας τε ὁμοῦ καὶ θεοφιλίας τὸ τοῖς 35 ἀληθείαι μᾶλλον ἀντὶ τῶν τοιούτων πιστεῦσαι. Καὶ ἡμεῖς μὲν κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον οἰόμεθα δεῖν ἀπο- δεικνυσθαι πιστὰ τὰ συμβόλαια.

Si vero tale aliquid contigerit quale in Armenia factum est, et aliud quidem faciebat collatio littera- 5 rum aliud vero testimonia, tunc nos quidem aestimavimus ea quae a viva dicuntur voce et cum iure iurando, haec digniora fide quam scripturam ipsam secundum se subsistere: verumtamen sit hoc iudi- 10 cantis prudentiae simul atque religionis, ut veracibus potius pro talibus credat. Et nos quidem secundum hunc modum aestimamus oportere probari fidelia 15 documenta.

CAPUT IV.

Εἰ μέντοι τις ἢ παρακατατιθέμενος ἢ δανείζων ἢ ἄλλως συμβάλλον ἀρκεσθεῖη τοῖς γράμμασι μόνους τοῦ πρὸς αὐτὸν συμβάλλοντος, ἐπ' αὐτὰ καίσεται τὸ γινώσκειν, ὥς τῆς ἐκείνου πίστεως τὸ πᾶν αὐτὸς ἀνηρτήσατο. καὶ ὅσον μὲν ἐκ τῆς γραφῆς οὐκ ἀν' ἀντάρκης δόξεις κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον τῷ συμβολαίῳ προστίθεσθαι πίστις, εἰ δὲ ἡ παρουσία τῶν μαρτύρων, ἐφ' ὧν τὸ συνάλλαγμα γέγονεν, ἢ ἴσως ἡ τελευταία τοῦ πράγματος καταφυγὴ βοηθήσειεν αὐτῷ (φαμέτ δὲ τὴν ἐξ ὄρκων), οὐκ ἀκυροῦμεν τὸ γινόμενον. τὰς γὰρ παραποιήσεις καὶ τὰς μιμήσεις εὐλαβούμενοι καὶ γυναικὶς οὐσαις αὐταῖς οὐ πιστεύοντες τὴν τοιαύτην ἀκρίβειαν τῷ πράγματι προστίθεμεν, οὐχ ἵνα τοὺς πιστεύοντας ἀφελώμαθα τῆς ἐαυτῶν περὶ τοὺς φίλους πίστεως, ἀλλ' ἵνα ὥς ὁλόν τε τὴν ἀγνωμοσύνην τε καὶ ἀρησίαν πολλοῖς ἐλέγχωμεν τρόποις.

CAPUT V.

Ἄλλῃ καὶ τὰ συμβόλαια τὰ ἐπ' ἀγορᾶς συνταλούμενα, εἰ καὶ τὴν τῶν συμβολαιογράφων ἔχοι πλήρωσιν, προσλαμβάνεται καὶ αὐτὰ πρὸ τοῦ τελέσματος τὴν ἐν γράμμασι τῶν μαρτύρων ὥς εἴρηται παρουσίαν.

CAPUT VI.

Δεῖ μέντοι τοὺς δικάζοντας καὶ εἴ τινα σημεῖα εὐροῖεν προσγεγραμμένα τῷ χαρτί, καὶ ταῦτα ἀναζητεῖν καὶ ἀναγινώσκειν πειρασθαι (πολλὰ γοῦν ἴσμεν καὶ ἐξ ἐκείνων διαφανέντα), καὶ μὴ προχειρῶς τὰς πίστεις τῶν γραμμάτων ἐκ παραθέσεως ἑτέρων προσέσθαι διὰ τὰς ἁμπροσθεν ἡμῖν εἰρημένας αἰτίας.

CAPUT VII.

Εἰ μέντοι γε τελευτήσαιεν ἅπαντες οἱ μάρτυρες, ἢ καὶ ἅπασιν τυχόν, ἢ καὶ ἄλλως οὐ ῥαδίον ἐστὶ τὴν ἐκ τῶν μαρτύρων τῶν ὑπογεγραφότων πίστιν ἐπιθεῖναι, μηδὲ ὁ συμβολαιογράφος περίσστιν ὁ τελέσας (εἴ γε ἀγοραῖον εἴη) ὥστε μαρτυρῆσαι τοῖς ἐαυτοῦ, ἢ μηδὲ ἐνδημοῖη, ἀλλ' ἀνάγκη πάντως τὴν ἀνταξέτασιν τῶν γραμμάτων τῶν τελεσμάτων ἢ τῶν υπογραφάντων παραλαβεῖν, τῆνικαὐτα προσῆκον ἐστὶν ἴσται μὲν ἐπὶ τὰς συγκρίσεις (οὐδὲ γὰρ παντάπασιν αὐτὰς ἀπαγορεύομεν), διὰ πάσης δὲ ἀκριβείας χωρεῖν, καὶ πάντως εἰ νομίσαιεν αὐταῖς χορῆναι πιστεύειν, καὶ ὄρκον ἐπάγειν τῷ προκομίζοντι, ὅτι μηδὲν συνειδῶς ποιητὸν τῷ παρ' αὐτοῦ προκομιζομένῳ οὐδὲ τινα τέχνην περὶ τὴν σύγκρισιν γενέσθαι παρασκευάσας οὕτω χορῆται τούτῳ, ὥστε μήτε ἀναιρεθῆναι τι παντελῶς καὶ διὰ πάντων τὸ ἀσφαλὲς τοῖς πράγμασι γενέσθαι. 1 Ἐπὶ γὰρ δὴ τῶν ἐπ' ἀγορᾶς συνταττουμένων συμβολαίων, εἴπερ ὁ συμβολαιογράφος παρέλθοι καὶ μαρτυρήσει μεθ' ὄρκου, εἰ μὲν οὐ δι' ἐαυτοῦ ἔγραψεν ἀλλὰ διὰ τινος τῶν ὑπουργούντων αὐτῷ, παρίτω κάκεινος, εἴ γε περίσστιν ἡ δυνατόν ὅλως αὐτόν ἐστιν ἐλθεῖν καὶ οὐδεμίαν τὴν αὐτοῦ πάροδον αἰτία καλύοι, ἢ νόσος τυχὸν ἰσχυρὰ ἢ τι τῶν περιστάσεων τῶν ἄλλων ἅπερ ἀνθρώποις ἅπαντα. εἰ δὲ καὶ ἀριθμητὴν ἔχοι τὸ συμβόλαιον, κάκεινος παραγινέσθω, ὥστε τρεῖς εἶναι τοὺς μαρτυροῦντας ἀλλ' οὐχ ἓνα. Εἰ δὲ οὕτε ἀριθμη-

Si tamen quisquam aut deponens aut mutuans aut aliter contrahens contentus sit scriptura sola eius cum quo contrahit, in ipso erit ut sciat, quia in illius fide totum ipse suspendit. Et quidem quantum ex scriptura non sufficiens videbitur fides nisi secundum nostram legem adiciatur documento credulitas, aut si praesentia testium, coram quibus contractus factus est, aut forsan novissimum eum rei refugium iuverit, dicimus autem quod ex iureiurando est: nam non infirmamus quod factum est. Nam falsitates et imitationes metuentes et nudis eis exstentibus non credentes huiusmodi subtilitatem causae addimus, non ut credentes privemus fide sua circa amicos, sed ut quantum possibile est perfidiam et negationem multis reconvincamus modis.

Sed et instrumenta publice confecta licet tabellionum habeant supplementum, adiciatur et eis antequam compleantur, sicut dictum est, testium ex scripto praesentia.

Oportet autem iudicantes et si qua signa invenerint adscripta chartis, etiam haec requirere et legere niti (plurima namque novimus et ex illis apparuisse), et non facile fidem litterarum ex aliarum collatione recipere propter dudum dictas a nobis causas.

Si vero moriantur omnes testes aut forsan absint aut aliter non facile sit fidem ex testium subscriptionibus invenire, neque tabellio superest qui complevit (si quidem publice sit confectum) quatenus testimonium perhibeat pro se, aut non est in civitate, sed necesse est omnino collationem litterarum supplementationis aut eorum qui subscripserunt assumere, tunc competens est properare quidem ad comparationes (neque enim eas modis omnibus interdiciamus), per omnem autem subtilitatem procedere, et omnino, si putaverit eis oportere credi, etiam iusiurandum inicere proferenti, quia nihil maligni conscius in eo quod a se profertur nec quandam artem circa collationem fieri praeparans sic utitur eo, quatenus neque perimatur quicquam omnino et per omnia munio in rebus fiat.

1 In his vero quae conficiuntur publice documentis, si tabellio venerit et testimonium perhibuerit cum iureiurando, si quidem non per se scripsit sed per alium ministrantium sibi, (adveniat) et ille, si vivit, si quidem possibile omnino est eum venire et nulla causa prohibet eius adventum, aegritudo forte valida aut quaelibet aliarum necessitatum quae hominibus accidunt. Quodsi etiam adnumeratorem habuerit instrumentum, et ipse adveniat, ut tres sint testificantes et non unus. Si vero neque adnumerator as-

τῆς προσελήφθη τὸ τε συμβόλαιον αὐτὸς ἅπαν δι' 25
 αὐτοῦ γεγραφέ τε καὶ ἐτέλεσεν ὁ συμβολαιογράφος,
 ἢ καὶ ὁ τοῦτο συγγράψας ἄπεισιν ἢ ἄλλως παρῆναι
 οὐκ ἰσχύει, αὐτὸς μὲντοι μεθ' ὄρκου τῷ οἰκίῳ τε-
 λείσματος μαρτυρεῖ, ὥστε μὴ τῇ συγκρίσει γενέσθαι χώ-
 ραν, ἔστω καὶ οὕτω πιστὰ τὰ συμβόλαια. ἢ γὰρ μαρ- 30
 τυρία καὶ παρὰ τῆς φωνῆς τοῦ τελεσάντος γινομένη
 καὶ τὸν ὄρκον ἔχουσα προσκείμενον ποιήσκειν ἂν τινα
 2 τῷ πράγματι ῥοπήν. Εἰ δὲ ὁ συμβολαιογράφος
 ἐταλύνθη καὶ μαρτυρηθεῖν τὸ τέλοςμα ἐξ ἑτέρας
 παραθέσεως, εἰ μὲν καὶ οὕτως ἔχοι τὸν τε συντάξαντα 35
 τὸ συμβόλαιον περιόντα καὶ τὸν ἀριθμητήν, παρίτω-
 σαν κακῆνοι, εἴ γε ἐνδημοῖεν, καὶ ἔχεται καὶ τὴν ἐκ
 τῆς παραθέσεως τῶν πληρώσεων τὸ γράμμα πίστιν
 καὶ τὴν ἐκ τῶν μαρτύρων. Εἰ δὲ μηδεὶς τούτων εἴη,
 τῆνικαὐτα γινέσθω μὲν ἢ τῶν τελεσμάτων παρὰ 40
 σεις, μὴ μόνον δὲ ταῦτα πρὸς τοῦτο ἀρκεῖται, ἀλλὰ καὶ
 αἱ τῶν ἄλλων τῶν ὑπογεγραφότων ἴσως ἢ καὶ τῶν
 συμβαλλόντων γραφαὶ καταξεταζέσθωσαν, ὥστε ἐκ
 πολλῶν παραθέσεων τῶν τε τοῦ τελεσματος τῶν τε
 (τῶν) ὑπογεγραφότων ἢ καὶ τῶν συμβαλλόντων μίαν 5
 τινὰ συνάγεσθαι πανταχόθεν καὶ ἀποταλίσθαι πίστιν.
 3 Εἰ δὲ οὐδὲν ἕτερον εὐρεθεῖν πλην τῆς παραθέσεως
 τῶν συμβολαίων, τὸ μὲν μέχρι νῦν κεκρατηκὸς προ-
 βαίνειν τὸ τὸν προκομίζοντα εἰς τὴν παρ' ἄλληλα
 κρίσιν τὸ συμβόλαιον ὁμνύναι τὰ νομισμένα· ἵνα 10
 δὲ τινα ὅπως τὸ πρᾶγμα λάβοι προσθήκην εἰς πλείονα
 τοῦ πράγματος πίστιν, καὶ αὐτὸς ὁ ταῦτα αἰτῶν γε-
 νέσθαι προσορμνύτω, ὥς οὔτε ἄλλης εὐποροῦν πίστει
 ἐπὶ τὴν παρ' ἄλληλα κρίσιν τῶν συμβολαίων ἐλήλυ-
 θεν οὔτε τι περὶ αὐτὴν ἐπραξεν ἢ ἐμηχανήσατο, ὅπερ 15
 ὥς εἰκὸς δυνήθεϊ τὴν ἀληθεῖαν κατακρύναι. ὡν
 ἔξεστιν ἀπηλλάχθαι τοῖς συμβάλλουσιν, εἴπερ βού-
 λονται καὶ ἑκάτεροι πρὸς τοῦτο συμβαῖν τὸ ἐμφανῆ
 ποιῆσθαι τὰ συμβόλαια καὶ κατατίθεσθαι [τε] ἐπὶ
 πράξεως ὑπομνημάτων αὐτοὺς τοὺς συμβάλλοντας, ἵνα 20
 ἀπαλλαγῇ ἀγνωμοσύνης τε καὶ νοθείας καὶ παρα-
 ποιήσεων καὶ ὅποσα ἄλλα κακὰ ἐπανορθοῦντες τὸν
 παρόντα τίθεμεν νόμον. τῶν ἤδη παρ' ἡμῶν ἐπὶ
 ταῖς παραθέσεσι τῶν γραμμάτων ταῖς ἐξ ἰδιοχείρων
 γινομέναις νομοθετημένων ἐπὶ τῆς ἰδίας μενόντων 25
 ἰσχύος· δηλαδὴ καὶ τῶν ἐπὶ τοῖς τῶν γραμμάτων
 ἀνεπιστήμοσιν ἤδη κρατούντων ἐν τοῖς δικαστηρίοις
 τὴν αὐτῶν ἐχόντων ἰσχύϊν, ἐπειδήπερ ἐκ δικαστικῶν
 τυπῶν τὰ τοιαῦτα τὸν προσήκοντα ἔλαβεν ἐξετασμόν.

sumptus est et instrumentum ipse tabellio totum per
 se conscripsit atque supplevit, aut si etiam qui hoc
 conscripsit non adest aut aliter ipse venire non
 valet, tamen cum iureiurando propriae completioni
 attestetur, ut comparationi non fiat locus, sint etiam
 sic credibilia documenta. Testimonium enim et ex
 voce complentis factum et iusiurandum habens ad-
 iectum praebuit quoddam causae momentum.

2 Quodsi tabellio defunctus est et testimonium per-
 hibeatur suppletioni ex alia collatione, si quidem
 etiam sic habeat eum qui conscripsit instrumentum
 viventem et adnumeratorem, adveniant et illi, si qui-
 dem praesentes sunt, et habeat ex collatione adim-
 pletionum et ex testibus causa fidem. Sin vero nul-
 lus horum sit, tunc fiat quidem completionum col-

latio, non autem sola haec ad hoc sufficiant, sed
 et aliorum subscribentium forte aut contrahentium
 scripturae examinentur, ut ex plurimis comparatio-
 nibus tam completionis quam subscribentium aut
 etiam contrahentium una quaedam colligatur undi-
 que et efficiatur fides.

3 Sin vero nihil aliud adinveniat praeter collatio-
 nem instrumentorum, quod hactenus valuit fiat, ut
 qui profert ad collationes documentum, iuret sollem-
 niter; ut autem aliquod omnino causa sumat aug-
 mentum ad maiorem negotii fidem, et ipse qui haec
 petit fieri iuret, quia non aliam idoneam habens fidem
 ad collationes instrumentorum venit nec quicquam
 circa eam egit aut machinatus est quod forte possit
 veritatem abscondere. De quibus licebit sese liberare
 contrahentes, si consenserint utrique ad hoc venire,
 ut insinuent instrumenta et profiteantur ea sub gestis
 monumentorum ipsi contrahentes, quatenus priventur
 nequitia et corruptione et falsitatibus et quaecum-
 que alia mala corrigentes praesentem promulgamus
 legem. His quae dudum a nobis in collationibus
 litterarum factarum per scripturam propriae manus
 sancita sunt in sua virtute manentibus; procul dubio
 et in his qui litteras nesciunt quae olim valent in
 iudiciis suam habentibus firmitatem, quoniam qui-
 dem ex iudiciali forma acceperunt examinationem
 haec talia competentem.

CAPUT VIII.

Δεῖ δὲ ἐπὶ τῶν γράμματα οὐκ ἐπισταμένων ταβου- 30
 λάρους δύο πάντως καὶ μάρτυρας παραλαμβάνεσθαι,
 ἐν οἷς εἰσὶ ταβουλάριοι τόποις, μάλιστα δὲ μάρτυρας
 οὐκ ἀγνώστους τοῖς συμβάλλουσιν· ἵνα οἱ μὲν γρά-
 φωσιν ὑπὲρ τοῦ ἀγραμμάτου ἢ ὀλιγογραμμάτου καθ- 35
 εστῶτος, οἱ δὲ μαρτυρῶσιν, ὡς καὶ παρόντων αὐτῶν
 ταῦτα ἐπράχθη καὶ εἰδεῖεν αὐτόν, καὶ οὕτως ἢ τῶν
 τοιούτων συμβολαίων εἰσδεχθεῖν πίστις· ὅλον ὃν ὡς
 οὐκ ἐλάττους πέντε μαρτύρων ἐπὶ τῶν τοιούτων παρα-
 ληφθήσονται, ἐν οἷς ἔσται καὶ ὁ γράφων ὑπὲρ τοῦ
 συμβάλλοντος ἢ τὸ πᾶν ἢ τὸ μετὰ τὰ ὀλίγα γράμ-
 ματα τὰ παρ' ἐκείνου τεθέντα, ὥστε μηδὲν διαπτερεῖν
 1 τῆς εἰς ἄκρον ἀκριβείας. Καὶ ταῦτά φαμεν ἐπὶ τῶν
 ἐγγράφων συμβολαίων. εἰ γὰρ τις ἀγράφως πράξαι
 οἰονδήποτε συνάλλαγμα βουληθεῖ, τοῦτο πρόδηλον
 ὡς ἢ τὴν διὰ μαρτύρων ἢ τὴν δι' ὄρκων δεῖσθαι
 πίστιν, τοῦ μὲν ἐνάγοντος μάρτυρας παράγοντος, τοῦ
 φεύγοντος δὲ ὁμνύοντος ἢ ἀντεπάγοντος, καθάπερ ἂν ὁ
 2 δικαστὴς τὴν ὑπόθεσιν τάξῃ, ἵνα μηδὲν εἴη μηδὲ
 2 τούτων ἀδιόρθωτον. Κάκεινο μέντοι προσθεῖναι
 τῷ νόμῳ καλόν, ὥστε εἰ μέχρι μᾶς χρυσίου λίτρας
 εἴη τὸ συνάλλαγμα, τὴν τοιαύτην παρατήρησιν ἐπὶ
 τούτῳ μὴ φυλάττεσθαι, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέχρι νῦν πο-
 λιτευόμενον τὸ πρᾶγμα γίνεσθαι, ἵνα μὴ περὶ πραγ-
 μάτων μικρῶν μεγάλας συντριβὰς ὑπομείνωσιν ἄν-
 θρωποι.

Oportet vero in his qui litteras nesciunt et testes
 et omnino tabularios adhiberi, in quibus locis sunt
 tabularii, maxime autem testes non ignotos contra-
 hentibus, ut quidam scribant pro illitterato aut pau-
 cas litteras scienti, alii vero attestentur quia etiam
 praesentibus eis haec gesta sunt et scierunt eum, et
 ita talium-instrumentorum suscipiatur fides: mani-
 festum existens quia non minus quinque testes in
 his talibus adhibendi sunt, inter quos erit et qui
 scribit pro contrahente aut totum aut [post] ea quae
 post paucas litteras illius posita sunt, quatenus ni-
 hil omittatur de summa subtilitate.

51 Et haec dicimus super instrumentis ex scripto
 confectis. Nam si quis facere quemlibet contractum
 ex non scripto voluerit, hoc manifestum est quia
 aut per testes aut per iusiurandum fidem percipiet,
 actore equidem testes deducente, pulsato autem iu-
 rante aut referente, sicuti iudex negotium disposu-
 erit, ut nihil sit neque horum inemendatum.

2 Illud quoque adicere legi bonum est, ut si usque
 ad unam auri libram fuerit contractus, huiusmodi
 observationem in hoc minime custodiri, sed secun-
 dum hoc quod tunc actum est causam fieri, ut non
 de rebus exiguis maximas homines attritiones sus-
 tineant.

CAPUT IX.

Ταῦτα δὲ πάντα κρατεῖν ἐπὶ ταῖς πόλεσι βουλό-
 μεθα· ἐπείτοιγε ἐν χωρίοις, ἐνθα πολλὰ τὰ τῆς ἀπλό- 20
 τητός ἐστι καὶ οὐδὲ γραφόντων ἢ μαρτυρούντων πολ-
 λῶν εὐπορία, τὰ μέχρι νῦν παρ' αὐτοῖς κρατοῦντα
 καὶ νῦν ἔστω βέβαια. τοῦτο γὰρ καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν
 διαθηκῶν, ἐφ' αἷς μάλιστα σπεύδομεν, ἤδη παρ' ἡμῶν
 νενομοθέτηται. Κρατεῖται δὲ ὁ νόμος ἐπὶ τοῖς μετὰ 25
 ταῦτα ἅπασιν γινομένοις συμβολαίοις τε καὶ συναλ-
 λάγμασι· τὸ γὰρ δὴ παρωχηκὸς τί ἂν τις νομοθετή-
 σαιεν;

(Ἐπίλογος.) Τοῦτον ἡμῖν ἔτεκε τὸν νόμον ἀμ-
 φισβητήσεων πληθος γενομένων μὲν ἐν δίκαις ἡμῖν 30
 δὲ εἰσηγμένων, ἵνα τοῦ καθ' ἐκάστην πρὸς ἀλλήλους
 ἀμφισβητεῖν τοὺς ἀνθρώπους παύσαιμεν προαναστέλ-
 λοντες αὐτοῖς τὰς φιλονεικίας τῇ διὰ τῆς νομοθεσίας
 ἀκριβεῖα. ὥστε προσήκει τὴν σὴν ὑπεροχὴν ταῦτα
 μανθάνουσιν φανερὰ πᾶσι καταστήσῃ τοῖς ὑπηκόοις 35
 τοῖς τε ἐνταῦθα τοῖς τε ἐπὶ τῶν ἐθνῶν. καὶ γὰρ
 δὴ πρὸς τοὺς ἄλλους ἐνδοξοτάτους ἐπάρχους τοὺς τε
 ἐπὶ τῆς Ἑσπερίας τοὺς τε ἐπὶ Λιβύης τοὺς τε ἐπὶ τοῖς
 ἀρκτοῖς (φαμέν δὲ τοὺς ἐν Ἰλλυριοῖς) γράψομεν, ἵνα
 πᾶν ἡμῖν τὸ πολίτευμα μεστὸν γένηται τοῦ νόμου
 (τοῦ) τὰς τῶν ὑπερχόνων θεραπειύοντος περιστάσεως.

Dat. prid. non. Iun. CP. imp. dn. Iustiniani pp. 5
 Aug. ann. XII. Iohanne v. c. cons.

Haec autem omnia tenere in civitatibus volumus;
 nam in agris, ubi multa simplicitas est et neque
 scribentium aut testium multorum copia est, quae
 hactenus apud eos valuerunt et nunc sint firma.
 Hoc enim et in ipsis testamentis, quibus maxime
 studemus, iam a nobis sancitum est. Valeat itaque
 lex in omnibus quae post haec facienda sunt instru-
 mentis et contractibus: quod enim iam transiit cur
 quispiam sanciat?

(Epilogus.) Hanc autem legem peperit conten-
 tionum multitudo factarum quidem in litibus apud
 nos autem introductarum, quatenus cotidie inter se
 contendere homines compescamus praeauferentes eis
 altercationes per legislationis subtilitatem. Quapro-
 pter convenit tuam eminentiam haec cognoscentem
 manifesta omnibus facere subiectis et qui hic sunt
 et qui in gentibus. Etenim (ad) alios gloriosissimos

praelectos et qui in Hesperia sunt et in Libya et
 qui in septentrionalibus (dicimus autem in Illyrico)
 scripsimus, ut omnis nobis respublica plena fiat hac
 lege subiectorum medente concussionibus.

Dat. prid. non. Iun. CP. imp. dn. Iustiniani pp. Aug.
 [a. 538] anno XII. Iohanne v. c. cons.

Nov. LXXIII (Authent. LXXVI = Coll. VI tit. 3: gloss.) Graece extat in ML, B 22, 4, 1 (B^e p. 133 Zachariae)
 cum scholiis; cap. 1—8 (— 369, 11 τὴν ὑπόθεσιν τάξαι) aliquotiens decurtata in Epanagoge 13, 11—16. — Epit.
 Theod. 73 (inde B²), Athan. 14, 3. Iulian. const. LXVI.

Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος
Εἰρήνη πιστὸς βασιλεὺς

Ἀγαθῶν ἀπάντων χορηγὸν καὶ δοτῆρα καὶ αἴτιον τὸν ποιητὴν καὶ δε-
σπότην τῶν ὅλων Θεὸν ἐπιστάμενοι, καὶ πιστεύοντες ἐν τῇ τῶν ἁγίων
5 αὐτοῦ ἐντολῶν ἐκπληρώσει εὐοδοῦσθαι τὴν βασιλείαν ἡμῶν καὶ ἐν ἀγα-
θοῖς προκόπτειν τὸν ἐμπιστευθέντα ἡμῖν χριστεπώνυμον λαόν, αὐτόν τε
ἐπικαλούμενοι συλλήπτορα καὶ βοηθὸν γενέσθαι ἐν πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτοῦ
ἡμῖν ἐγχειρισθεῖσι πράγμασι, τοῦνεκεν περὶ τῆς τῶν ὄρκων ἐκκοπῆς κεφα-
λαίου ἀπάρξασθαι δεῖν ῥήθημεν.

10 Πᾶσι τοίνυν τοῖς οὐκ ἀνεπιστήμοσι τῶν θείων γραφῶν ἀρίδην πέφη-
νεν, ὅτι σκιὰν ἔχων τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν
πραγμάτων ὁ διὰ Μωϋσέως ἐδόθη νόμος διὰ τὸ ἀτελὲς καὶ νηπιῶδες τῶν
δεξαμένων· οὐ γὰρ οἱοί τε ἦσαν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ἄρτι ἀκουτισθῆναι οἱ
τῇ παροικίᾳ τοῦ αἰῶνος τοῦδε προστετηκότες. ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν
15 αὐτὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸς ἡμῶν παραγέγονεν εἰς τὸ σῶσαι τὸ γένος
ἡμῶν. πληρώσας οὖν τὸν δοθέντα πάλοι διὰ Μωϋσέως νόμον καὶ φωτίσας
πάντα τὰ ἔθνη τῇ ἐπιγνώσει τῆς αὐτοῦ ἀληθείας δέδωκεν ἡμῖν ὡς τελείοις
κατ' ἐπίγνωσιν τὸν τέλειον νόμον τῆς αὐτοῦ χάριτος. ἐν ὑποδείγματι δὲ ἐκ
μέρους τὸ ὅλον ὑποφαίνοντες εὐαγγελικῶς φαμέν· ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις
20 „οὐ φονεύσεις“, ἡμῖν δὲ καὶ τὰς ἀρχὰς τῶν ἁμαρτημάτων ἐκκόπτειν παρα-
κελευόμενος ὁ κύριός φησι μήτε ὀργισθῆναι εἰκῇ· ἐκείνοις „οὐ μοιχεύ-
σεις“, ἡμῖν δὲ μήτε γυναικὶ ἐμβλέψαι πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι· ἐκείνοις „οὐκ
ἐπιορκήσεις“, ἡμῖν δὲ οὐδὲ τὸ ὁμόσαι ὅλως.

Περὶ οὗ νῦν ἡμῖν ἡ παροῦσα πραγματεία πεπόνηται διὰ τὸ ἐκ τοῦ
25 ὄρκου τίκτεσθαι τὴν ἐπιορκίαν, ἣτις ἐστὶ Θεοῦ ἄρνησις. συνήθεια δέ τις
οὐ καλὴ καὶ ἀρεστὴ κυρίῳ, εἰπεῖν δὲ μᾶλλον ὡς τὰ πολλὰ Ἑβραϊκῇ, ἕως
τοῦ νῦν κεκράτηκε τὰς στραγγαλιὰς τῶν φιλονεικιῶν δι' ὄρκου λύεσθαι.
τοῦ γὰρ σωτῆρος καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ καὶ τὰ παλαιὰ νομο-
θετήσαντος, διαρρήδην φάσκοντος, ὡς εἴρηται, μὴ ὁμόσαι ὅλως, ἐπομένως

30 δὲ βοῶντος τοῦ θεοῦ ἀποστόλου Ἰακώβου· „πρὸ πάντων, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε“, ὡσαύτως δὲ καὶ τῶν ἐνδόξων καὶ μακαρίων πατέρων ἀκολουθῶς καὶ συμφώνως παραδεδωκότων παντὸς ὄρκου ἀπέχεσθαι, ταύτῃ τῇ θεῖᾳ νομοθεσίᾳ τὸν αὐχένα τοῦ κράτους ἡμῶν ὑποκύπτομεν καὶ τὴν παρὰ ταύτην κρατήσασαν παράνομον συνήθειαν ἀποπεμπόμεθα, οὐκ εὖλογον
35 οἰόμενοι μέσον τοῦ ἐμπιστευθέντος ἡμῖν χριστιανικωτάτου ποιμνίου τὸ τοῦ ὄρκου ἄγος ἐμπολιτεύεσθαι. εἰ γὰρ ὁ μεγαλοφωνότατος προφήτης Ἡσαΐας βοᾷ· „ἐξολοθρευθήσονται οἱ ποιοῦντες τὸν λαόν μου ἐν λόγοις ἁμαρτάνειν“, πόσω γε μᾶλλον ἐν ὄρκῳ; ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς τοῖς ἀκριβῶς τὰς θείας ἐθέλουσι γραφὰς ἐρευνᾶν ἀναφανδὸν βοᾷ ἀποτρέπων
40 τὸν ὄρκον· „οὐκ ὀμεῖσθε“ γάρ φησι „τὸ ὄνομα κυρίου τοῦ Θεοῦ ἐπ’ ἀδίκῳ“, καὶ τό· „οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ“. αἱ οὖν τοῦ κόσμου τούτου στροφαὶ καὶ τῶν πραγμάτων συμπλοκαὶ ἐπ’ ἀδίκῳ πάντως καὶ ματαίῳ εἰσὶ κατὰ τὸν εἰπόντα σοφὸν Σολομῶντα· „τὰ πάντα ματαιότης“. ἡμῖν δέ, οἷς ἔπαθλα πρόκειται εὐαγγελικῶς πολιτευομένοις
45 οὐρανῶν βασιλεία καὶ ἡ μετ’ ἀγγέλων διαγωγὴ, ὑψηλαὶ εἰκότως καὶ αἱ νομοθεσίαι.

Διὸ θεσπίζομεν πᾶσαν δίκην καὶ συμπλοκὴν διὰ μαρτύρων λυομένην ἐγγράφως τε καὶ ἀγράφως περατοῦσθαι, ὡς ὑποτέτακται·

Ἐπὶ μὲν τῆς βασιλίδος ἡμῶν πόλεως μνηστείας, προικῶα, ἐμφυτευτικὰ
50 ἐμπερίγραφα παντοῖα, ἀναγραφὰς ὀρφανικῶν πραγμάτων, σύμφωνα ἐφ’ ἐκάστῳ πράγματι, διαλύσεις, δωρεάς, πράξεις, ἀγορασίας, δάνεια, παραθήκας, διαθήκας τε καὶ ἐλευθερίας, καὶ εἴ τι ἄλλο παρατυγχάνει τούτοις εἰκότως κεφάλαιον, προσκληθέντων ἑπτὰ ἢ πέντε — ἐπὶ δὲ διαθηκῶν καὶ ἐλευθεριῶν καὶ μόνον καὶ ἕως τῶν τριῶν — μαρτύρων ἀξιο-
55 πίστων, ἱερέων, ἀρχόντων, στρατευομένων, πολιτευομένων, εὐπορίαν ἢ ἐπιτήδευμα ἔχοντων, εὐσεβῶς δηλονότι καὶ ἐν εὐλαβείᾳ βιούντων — ἐπὶ αὐτῶν τὰς τε συναλλαγὰς καὶ σύμφωνα παντοῖα καὶ τὰ ἔγγραφα προέρχεσθαι. καὶ εἰ μὲν δύναται ὁ τὸ ἔγγραφον ποιῶν δι’ ἑαυτοῦ γράψαι, γραφῆτω τὸ πᾶν, ὑπογραφέντων καὶ τῶν μαρτύρων — ἄνευ μέντοι τῶν
60 προικῶων καὶ τῶν ἐμπεριγράφων παντοίων· ἐν ἐκείνοις γὰρ οἱ τε ταβουλάριοι καὶ οἱ νομικοὶ καὶ οἱ μάρτυρες κατὰ τὸ ἔθος γραφῆτωσαν, τοιούτων ὑπογραφόντων μαρτύρων, οἷων προέφημεν.

Τούτων δὲ οὕτως πραττομένων, ὡςάκις ἂν φιλονεικία γένηται ἐξ οἰουδήποτε μέρους, προάγεσθαι τοὺς μάρτυρας καὶ τὰ ἔγγραφα καὶ
65 ἐρωτᾶσθαι αὐτοὺς περὶ τῶν ἐγγράφων, εἰ ἀληθινὰ εἰσι. καὶ ἐὰν συμφωνήσωσι μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλούμενοι καὶ λέγοντες ἀληθινὰ

εἶναι τὰ προκομισθέντα ἔγγραφα, ἀποπαύεσθαι τὴν δίκην, καὶ τὸ ἐγκείμενον τῷ προκομισθέντι ἔγγραφῳ πρόστιμον ζημιοῦσθαι τὸν τὴν ἀγωγὴν ποιησάμενον παρὰ τοῦ δικαστοῦ καὶ παρέχεσθαι τῷ διαδίκῳ αὐτοῦ. εἰ δὲ
70 μετὰ τὴν τελευτὴν τῶν ἐν τῷ προκομιζομένῳ χάρτῃ μαρτύρων ἡ ἀγωγή τῆς δίκης γένηται, καὶ οὕτως ἀποπαύεσθαι τὴν δίκην ἄνευ ζητήσεως.

Εἰ δὲ ὁ τὸ ἔγγραφον ποιῆσαι ἀπαιτούμενος ἐν τοῖς προονομασθεῖσι κεφαλαίοις ἀγράμματος ὑπάρχει ἢ ἐκ πάθους ἀδυνάτως ἔχει τοῦ γράφειν, προτάσσειν αὐτὸν τὸν τίμιον σταυρόν, καὶ τὰ λοιπὰ γράφεσθαι διὰ
75 ταβουλαρίου ἢ νομικοῦ ἢ ἐτέρων χειροχρήστων. καὶ εἰ μὲν ἐστὶ ἀναγκαῖον τὸ ὑπογράψαι τοὺς μάρτυρας, γενέσθω οὕτως· εἰ δὲ μή γε, διὰ τῆς σημειώσεως τῶν ὀνομάτων αὐτῶν φανεροῦσθαι αὐτούς.

Τὰ δὲ ἀγράφως πραττόμενα γίνεσθαι οὕτως· προσκληθέντων, ὡς εἴρηται, ἑπτὰ ἢ πέντε μαρτύρων ἀξιοπίστων – ἐπὶ δὲ διαθηκῶν καὶ ἐλευθεριῶν
80 καὶ μόνον καὶ ἕως τῶν τριῶν –, ἐπὶ αὐτῶν τὰς τε συναλλαγὰς καὶ σύμφωνα παντοῖα περατοῦσθαι. καὶ ἐὰν συμβῇ φιλονεικίαν γενέσθαι παρ’ οἴουδήποτε μέρους, ἐπιζητεῖσθαι τοὺς εὑρεθέντας μάρτυρας. καὶ ἐὰν μὲν συμφωνήσωσι τῷ ἐνάγοντι, ἀνακρινόμενοι δις καὶ τρίς παρὰ τῶν δικαστῶν, ποιείτωσαν ἔγγραφα ἐξ ἰδιοχείρου καὶ τιθέτωσαν αὐτὰ ἐπ’
85 ἐκκλησίας. εἰ δὲ ἀγράμματοί εἰσι, ποείτωσαν τοὺς τιμίους σταυροὺς καὶ τὰ λοιπὰ γραφέτωσαν διὰ χειροχρήστων περιέχοντα ἐπὶ λέξεως οὕτως·

„Ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα, καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα ἢ ἀξιώματα. μάρτυς κύριος ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἱερὸς τόπος οὗτος, ἐν ᾧ ἐστήκαμεν καὶ τὰ ἔγγραφα προσάγομεν. ἀλήθειαν ἐμαρτυρήσαμεν καὶ οὐκ ἐψευσάμεθα ἕν τι, καὶ
90 μετὰ ταύτης ἡμῶν τῆς μαρτυρίας παραστησώμεθα τῷ φοβερῷ βήματι Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. ἀποδοθεῖν ἡμῖν τε καὶ τοῖς τέκνοις ἡμῶν καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἢ ἀντάμειψις κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν. ἐὰν δέ ποτε καιρῷ ἢ χρόνῳ ἀποδειχθῶμεν ψευδομάρτυρες, τὴν διὰ τῆς μαρτυρίας ἡμῶν γενομένην ζημίαν ἀποκαθιστᾶν ἡμᾶς τῷ ζημιωθέντι, καὶ εἶθ’
95 οὕτως ὑποκεῖσθαι ἡμᾶς τῇ τῶν ψευδομαρτύρων ποινῇ κατὰ τὸ παροιμακῶς γεγραμμένον· „μάρτυς ψευδῆς οὐκ ἀτιμώρητος ἔσται κακῶν“.

Ἐὰν δὲ διαφωνήσωσιν οἱ μάρτυρες ἢ καὶ τὰ ἐκάτερα μέρη προαγάγωσι μάρτυρας, γενέσθω ἐκλογὴ τῶν μαρτύρων παρὰ τῶν δικαζόντων· καὶ οἵτινές εἰσι πλείονες καὶ ἀξιοπιστότεροι, ποιείτωσαν, ὡς εἴρηται, ἰδιό-
100 χειρα, καὶ περατούσθω ἡ δίκη.

Ταῦτα κρατείτωσαν καὶ ἐν ταῖς ἔξω πόλεσι καὶ ἐπαρχίαις – ἄνευ μέντοι τῶν ὁροθεσίων· τὰς γὰρ περὶ τῶν ὁροθεσίων φιλονεικίας θεσπίζομεν λύεσθαι βασταζομένων τῶν ἀγίων εὐαγγελίων ἢ καὶ τοῦ τιμίου σταυροῦ παρὰ τῶν διοριζόντων μαρτύρων, καθὼς καὶ ἕως τοῦ νῦν ἐκράτησεν ἡ
105 συνήθεια, προδήλως μὴ ὁμνυόντων αὐτῶν, ποιούντων δὲ ἀσφαλῶς ἔγγραφα, ὡς προεῖρηται.

Απόσπασμα εκ του πρώτου κεφαλαίου
“περί ταβουλλαρίων”
του Επαρχικού βιβλίου
του αυτοκράτορος Λέοντος ΣΤ’ του Σοφού

T ΟΥ ΤΟ ΕΞΕΧΙ ΚΑΘΙΒΑΛΙ· ΟΥ
ΕΙΣΘΗΚΟΥΤ ΕΝ ΤΩ ΣΥΝΕΛΕΣΙ ΔΙΑΝΟΜΑΙ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ,
ΠΑΡΕΙΣ ΤΗΝ ΕΞΑΦΗΙΣ ΓΕΝΕΛΟΓΟΝ ΑΡΙΘΜΟΝ ΤΗΣ
ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΠΑΤΕΡΟΣ ΚΑΙ ΥΙΟΥ.

ΛΕΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ
ΤΟ ΕΠΑΡΧΙΚΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Τὴν τῶν ὄντων ὁ Θεὸς σύστασιν δημιουργήσας ἐν κόσμῳ καὶ εὐταξίᾳ τὸ πᾶν συναρμόσας, δακτύλῳ ἰδίῳ νόμον ἐγχαράξας ταῖς πλαξίν, ἐνεδήλωσεν ἀριδηλότατα, ὥς ἂν δι' αὐτοῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων φύλον εὖ διατιθέμενον μὴ ἀναισχύντως ἐπιπηδᾷ τῷ ἑτέρῳ θάτερος, μήτε μὴν ὁ κρείττων τὸν ἐλάττονα καταβλάπτῃ, ἀλλὰ πάντα δικαίῳ σταθμῷ διαταλαντεύηται. διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἡμετέραν γαληνότητα τὰ ῥηθησόμενα νόμων ἐχόμενα διαθεῖναι εὐδόκησεν, ὥς ἂν εὐσχημόνως τὸ ἀνθρώπινον γένος πολιτεύηται, καὶ μὴ θάτερος καταδυναστεύῃ θατέρου.

Ι. ΠΕΡΙ ΤΑΒΟΥΛΛΑΡΙΩΝ

§ 1. Ὁ μέλλων προχειρισθῆναι ταβουλλάριος ὀφείλει ψήφῳ καὶ διαγνώσει τοῦ τε προμμηκηρίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ταβουλλαρίων προχειρίζεσθαι, ὥς ἂν γνῶσιν καὶ νόμων εἴδησιν ἔχῃ καὶ χειρὸς γραφῇ τῶν λοιπῶν προτερεύῃ, καὶ μὴ στωμύλος ἢ αὐθάδης ἢ βίου διεφθαρμένου τυγχάνῃ, ἀλλὰ μᾶλλον σεμνὸς τὸ ἦθος καὶ τὴν φρόνησιν ἀκέραιος, λόγιός τε καὶ συνετὸς καὶ περὶ τὴν λέξιν εὐστροφος καὶ περὶ τὸν λόγον εὐάρμοστος, τοῦ μὴ ῥᾶστα ὧδε κἀκεῖσε περιφέρεσθαι εἰς τε τὰς τῶν φалσευμάτων γραφὰς καὶ τὰς τῶν δελεασμάτων παραγραφάς. καὶ εἴ γέ ποτε [τι] τοιοῦτόν τις παρὰ τὸν νόμον καὶ τὰ συμβιβασθέντα καὶ γραφέντα καὶ ὀρισθέντα εὐρεθεῖν διαπραττόμενος, ὑπ' εὐθύνην ἔσεσθαι τοὺς αὐτὸν μαρτυρήσαντας.

§ 2. Ὁ προχειρισθησόμενος ὀφείλει ἐπὶ στόματος ἔχειν τοὺς τεσσαράκοντα τίτλους τοῦ ἐγχειριδίου νόμου καὶ τῶν ἐξήκοντα τῶν Βασιλικῶν τὴν γνῶσιν, παιδευθῆναι δὲ καὶ τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν, ὥς ἂν μὴ διαμαρτάνῃ [μὲν] ἐν ταῖς ἐκδόσεσιν, ὀλισθαίνῃ δὲ καὶ περὶ τὴν λέξιν. ἔχειν δὲ καὶ τὸν χρόνον πληρέστατον τοῦ διατρανοῦσθαι καὶ τῷ νοῦ καὶ τῷ σώματι. χειρὸς δὲ γραφὴν ἐκτυπούτω ἐν τῷ συλ-

λόγῳ, τοῦ μήτι τῶν ἀδοκίμων διαπραττέσθαι· εἰ δὲ καὶ φωραθῇ, ἐκπιπτέτω τοῦ βαθμοῦ.

§ 3. Δεῖ δὲ προχειρίζεσθαι τοῦτον οὕτως· μετὰ τὴν διαμαρτυρίαν καὶ τὴν ἔρευναν ἐμφανίζεσθαι μετὰ τοῦ συλλόγου τῶν ταβουλλαρίων καὶ τοῦ πριμμικηρίου τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἐπαρχῷ τῆς πόλεως ἐφεστρίδα ἡμφιεσμένον, ἐπομνυομένων ἐκείνων εἰς Θεὸν καὶ τὰς σωτηρίας τῶν βασιλέων τοῦ μὴ διὰ τινὰ χάριν ἢ παράκλησιν ἢ συγγένειαν ἢ φιλίαν τοῦτον τῷ βαθμῷ ἐντάττεσθαι, ἀλλὰ δι' ἀρετὴν καὶ γνῶσιν καὶ σύ-
νεσιν καὶ τὸ ἱκανὸν εἶναι ἐν πᾶσι. καὶ μετὰ τὴν τῶν ὄρκων βεβαίω-
σιν σφραγίδι τοῦτον προχειρίζεσθαι ἐν τῷ ἐπαρχικῷ σεκρέτῳ παρὰ τοῦ τὴν ἡγεμονίαν ἔχοντος, εἰθ' οὕτως ἐντάττεσθαι τῷ συλλόγῳ καὶ ἀριθμεῖσθαι τοῖς ταβουλλαρίοις. ἔπειτα ἐν ναῷ Κυρίου, οὗ πλη-
σίον τὴν κατοίκησιν ἔχει, ἀφικνεῖσθαι, πάντων τῶν ταβουλλαρίων ἐφεστρίδας ἡμφιεσμένων, καὶ τελεῖσθαι μετ' εὐχῆς τοῦ ἱερέως τὴν ἐφεστρίδα ἀποβαλλόμενον καὶ λευκὸν φαιλόνιον ἐνδιδυσκόμενον, καὶ
προπέμπεσθαι παρὰ τῶν ταβουλλαρίων πάντων τὰς ἑαυτῶν ἐφεστρί-
δας ἡμφιεσμένων, αὐτοῦ δὲ τοῦ πριμμικηρίου θυμιατήριον κατέχοντος καὶ πρὸς αὐτὸν τὴν εὐωδίαν ἐκπέμποντος, ἐν ταῖς χερσὶ δηλαδὴ τὴν Βίβλον τοῦ προχειρισθέντος ἐπιφερομένου, οὕτω κατευθύνεσθαι τὰς
ὁδοὺς αὐτοῦ διὰ τοῦ θυμιατηρίου ἐνσημαινομένου ὡς θυμίαμα ἐνώ-
πιον Κυρίου. καὶ οὕτως ἐνδόξως ἀπιέναι ἐν τῇ καθέδρᾳ ἐν ᾗ ἐκκληρώθη, εἴτα οἵκοι ἐπαναστρέφειν μετὰ τῆς αὐτῆς δόξης, συμποσιάζειν τε την-
καῦτα μετὰ τῶν συμπαρόντων καὶ εὐφραίνεσθαι.

§ 4. Ἐκ τῶν ταβουλλαρίων ὁ ἀπολειφθῆσόμενος ἐν βασιλικῷ προ-
κένσῳ ἢ ἱπποδρόμῳ ἢ συλλόγῳ ἢ προσκλήσει τοῦ ἐνδοξοτάτου ἐπαρ-
χου, εἴτε ἐν οἱαδήποτε ἄλλῃ συνάξει, ὁ τοιοῦτος παρεχέτω τοῖς ἐπαρ-
χικοῖς κεράτια τέσσαρα καὶ τοῖς ἐν τῷ συλλόγῳ ὁμοίως· εἰ δὲ αἰτία
εὐλόγος καὶ φανερά ἀναφανείῃ τῆς αὐτοῦ ἀπουσίας, ἄνευ κέρδους
ἐκ προνοίας τοῦ πριμμικηρίου ἔστω ἀπεύθυνος.

§ 5. Ὁ προσκληθεὶς ταβουλλάριος παρὰ πριμμικηρίου δι' ἀναγ-
καίαν χρεῖαν καὶ ἅπαξ καὶ δις [καὶ τρίς] ὑστερήσας παρεχέτω ἐν μὲν
τῷ πρώτῳ κεράτια δύο, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ κεράτια τέσσαρα, ἐν δὲ τῷ
τρίτῳ κεράτια ἕξ· εἰ δὲ ἕξ αὐθαδείας καὶ καταφρονήσεως τοῦτο
ποιεῖ, διὰ παιδείας παρὰ τοῦ ἐπαρχοῦ σωφρονιζέσθω.

§ 6. Εἰ προσκληθεῖ ταβουλλάριος πρὸς τὸ ἐκθῆσθαι χαρτίου γρα-
φήν, προσκληθῇ δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ἕτερος, ἀμφοτέροι ταῦτα ποιεί-
τωσαν καὶ τὸν μισθὸν ἐπίσης διαμερίζεσθωσαν. εἰ δὲ αὐτομόλως τις
παραγένηται, μὴ μόνον ἀμισθὶ ἐκδιωκέσθω, ἀλλὰ καὶ διὰ παιδείας
σωφρονιζέσθω. εἰ δὲ τελουμένων τῶν ἐγγράφων θάτερος ἰδιορούθμως
ὑπαναχωρήσῃ θελήσειε, μηδὲν ἐκ τοῦ μισθοῦ λαμβανέτω.

§ 7. Ὅστις ἂν ταβουλλάριος προσκληθῇ ἐν συμβολαίου ἐργασίᾳ,
καὶ διὰ τινὰ εὐλόγον αἰτίαν ὑπαναχωρήσῃ θελήσειε καὶ ἕτερον
προσκαλέσεται, ὁ προσκληθεὶς τὸ δίμοιρον τοῦ μισθοῦ λήψεται, τὸ δὲ
τρίτον ὁ πρώτως προσκληθεὶς.

§ 8. Ἐὰν προσκληθῇ ταβουλλάριος καὶ σημειώσῃται τὴν ὑπόθεσιν, ἔπειτα δὲ καὶ ἕτερος προσκληθῇ καὶ οὗτος σημειώσάμενος τὸ ἔργον τελέσει, εἰ μὲν ἡγνόει προσημειωθῆναι παρ' ἑτέρου, τέλειον λαμβανέτω τὸν μισθόν, εἰ δὲ ἐν γνώσει ἐπεισῆλθε, τὸ τρίτον ἔχέτω, τὸ δὲ δίμοιρον ὁ πρῶτος λήψεται· εἰ δὲ δύο προσκληθῶσιν, ὁ ἔσχατος ὑποτασσόμενος τῷ πρωτοβαθμίῳ ἐπίσης τὸν μισθὸν ἔχέτωσαν.

§ 9. Εἰ δὲ ἀφίκοιτο ταβουλλάριος πρὸς ἕτερον καθέδραν καὶ οὐ προσυπαντήσῃ τούτῳ ὁ ἕτερος ἐντίμως, ἢ ἐν τραπέζῃ οὐ κατὰ βαθμὸν ἰδρυνθήσεται, ἢ ὑβριστικῶς τις φωραθῇ στόμα πρὸς ἕτερον διάρας, ὁ τοιοῦτος ζημιωθήσεται κεράτια ἕξ. εἰ δὲ καὶ χεῖρας ἐπιβαλεῖ, παρὰ τοῦ ἐπάρχου σωφρονιζέσθω.

§ 10. Εἰ διὰ τινα γραφὴν ἢ μισθοῦ λήψιν ἀμφισβήτησις [τινὶ] πρὸς ἑτέρους συμβολαιογράφους γένηται, εἰ μὲν εὐτελής ἐστίν, ὁ πριμικῆριος διαγινωσκέτω, εἰ δὲ τῶν μεζόνων, ὁ τῆς πόλεως ἑπαρχος εἰσαγωγῇ τοῦ πριμικηρίου, καὶ ὁ καταδικασθεὶς, εἰ οὐκ ἐπειθάρχησε τῇ καταδίκῃ τοῦ πριμικηρίου, παρεχέτω νομίσματα τρία.

§ 11. Ὁ ταβουλλάριος ἀδικούμενος παρ' ἑτέρου πρότερον τῷ πριμικηρίῳ ἐγκαλείτω, ἔπειτα ἐν μεζόνι τοῦ ἐπάρχου κριτηρίῳ· εἰ δὲ τοῦτο οὐ ποιήσῃ, ἐκπιπτέτω τῆς αὐτοῦ δίκης.

§ 12. Ὁ ταβουλλάριος ὀφείλει ἐνώπιον τῶν μαρτύρων καὶ τῶν προσκαλεσαμένων αὐθωρὸν καὶ τὴν κόμπαν ἐπιτιθέναι κατὰ τὸν νόμον καὶ τὸ συμβόλαιον ἐκπληροῦν, ὥς ἂν βέβαια εἴη τὰ πραττόμενα· ὁ δὲ μὴ τοῦτο ποιῶν διὰ δαρμοῦ καὶ κουρᾶς παρὰ τοῦ ἐπάρχου σωφρονιζέσθω εὐρισκόμενος.

§ 13. Ὁ παιδοδιδάσκαλος νομικὸς καὶ ὁ διδάσκαλος ἐν νομῇ ἀρχαία καθεξέσθω κελεύσει τοῦ ἐνδοξοτάτου ἐπάρχου, πρότερον ψηφίζόμενος παρὰ τοῦ συλλόγου τῶν ταβουλλαρίων καὶ τοῦ πριμικηρίου καὶ τῶν παιδοδιδασκάλων νομικῶν καὶ διδασκάλων, παρέχων ὑπὲρ συνηθείας ὁ μὲν νομικὸς τῷ πριμικηρίῳ νομίσματα δύο καὶ τῷ συλλόγῳ νομίσματα τέσσαρα, ὁ δὲ διδάσκαλος τῷ πριμικηρίῳ νόμισμα ἓν καὶ τῷ συλλόγῳ νομίσματα δύο.

§ 14. Ὁφείλει δὲ ὁ προκριθεὶς ταβουλλίριος παρέχειν ὑπὲρ συνηθείας τῷ μὲν πριμικηρίῳ νομίσματα τρία, τοῖς δὲ λοιποῖς ταβουλλαρίοις ἅνὰ νόμισμα ἓν, ὑπὲρ δὲ τραπέζης νομίσματα ἕξ.

§ 15. Ὁ παιδοδιδάσκαλος νομικός, ἐὰν βουληθῇ συμβόλαια γράψαι ἄνευ προστάξεως τοῦ ἐπάρχου καὶ ψήφου καὶ δοκιμασίας τῶν συμβολαιογράφων, τυπτόμενος ἐκδιωκέσθω τῆς αὐτοῦ νομῆς.

§ 16. Οἱ νομικοὶ καὶ παιδοδιδάσκαλοι μὴ δεχέσθωσαν ἀφ' ἑτέρας σχολῆς παῖδα, εἰ μὴ ἐκπληρώσῃ τὸν μισθὸν τῆς μαθήσεως. εἰ δὲ ἀμελούμενον οἱ γονεῖς ἀναλάβωνται, εἰδήσει τοῦ πριμικηρίου γινέσθω.

§ 17. Οἱ γραφεῖς τῶν ταβουλλαρίων παρὰ γνώμην τῶν κυρίων αὐτῶν μηδὲν πραττέτωσαν· εἰ δὲ φωραθῶσι, ζημιούμενοι ἐκδιωκέσθωσαν μὴ παρ' ἑτέρου δεχόμενοι.

§ 18. Οὐκ ἔξεστι τοῖς γραφεῦσιν ἐν τοῖς συμβολαίοις τὴν κόμπαν ποιεῖν, ἀλλὰ τοῖς ταβουλλάριοις.

§ 19. Ὁ ταβουλλάριος παρεχέτω τῷ γραφεῖ αὐτοῦ ἐν τῷ νομίσματι τοῦ μισθοῦ κεράτια δύο.

§ 20. Τὸν κατὰ συνήθειαν ἔχοντα ταβουλλάριον ἐν τινι εἴτε οἴκῳ εὐαγεῖ ἢ ἀρχοντικῷ, εἴτε μοναστηρίῳ ἢ γηρωκομείῳ, εἰ πειραθεῖη ἕτερος ταβουλλάριος ἀπώσασθαι ἄνευ αἰτίας, ὁ τοιοῦτος γινωσκόμενος παρεχέτω νομίσματα δέκα.

§ 21. Εἰ ἀδυνάτως ἔχει ὁ πριμμικήριος διὰ νόσον ἢ γῆρας ἢ πάρεσιν τὰ τοῦ πριμμικηράτου αὐτοῦ ἐκτελεῖν, αὐτὸς μὲν σχολαζέτω λαμβάνων τὰ ὀφειλόμενα αὐτῷ, ὥσανεὶ ἀπὸ πριμμικηρίων ὧν, ὁ δὲ μετ' αὐτὸν τῷ τούτου βαθμῷ ἐνταττόμενος ἀντ' αὐτοῦ διοικεῖτω.

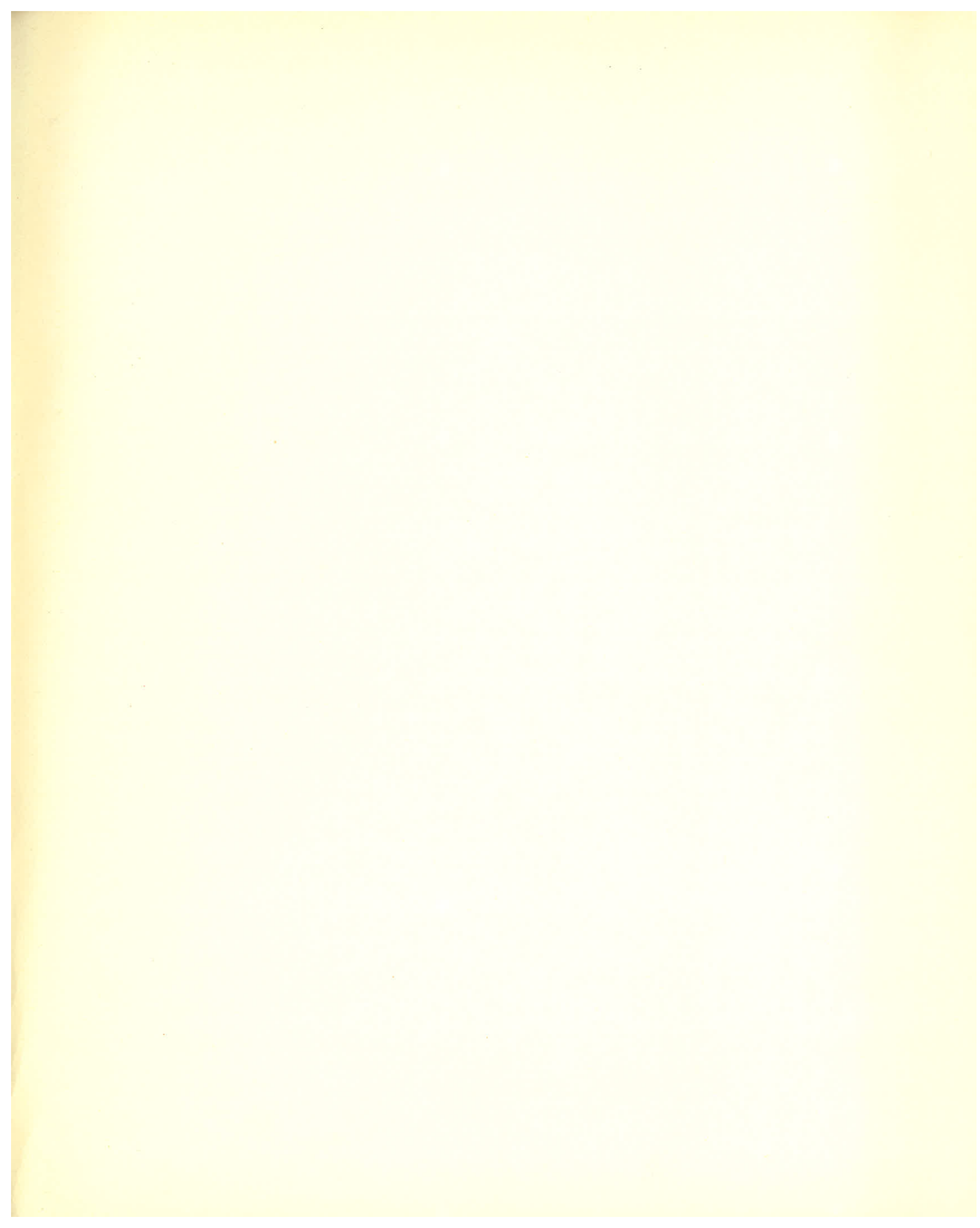
§ 22. Ὄταν πριμμικήριος ὀφείλῃ προβληθῆναι, ὁ κατὰ τὸν βαθμὸν ἐρχόμενος παρὰ πάσης τῆς ὀμηγύρεως μαρτυρούμενος ἄξιός εἶναι τοῦ τοιούτου βαθμοῦ, ὁ τοιοῦτος παρὰ τοῦ ἐπάρχου προβαλλέσθω· εἰ δὲ ἀνάξιός τοις τρόποις εὐρεθῇ, ὁ μετ' ἐκεῖνον ἢ ὁ μετ' αὐτὸν εἰς τὸν βαθμὸν προτιμάσθω, διὰ τοῦτο φιλοτιμούμενος τοὺς ὑπ' αὐτὸν ταβουλλάριους.

§ 23. Οὐκ ὀφείλει ὁ σύμπας ἀριθμὸς τῶν συμβολαιογράφων ὑπερβαίνειν τὸν εἰκοστὸν τέταρτον ἀριθμὸν, μὴ δὲ ὁ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐπαρχος ἔξουσίαν ἔχέτω πλείω τοῦ ἀριθμοῦ τούτου ἐντάττειν προφάσει τοῦ ὑποκαθηγητὰς δίδοσθαι· εἰ δὲ τοῦτο φωραθεῖη ποιῶν, ἐκπιπτέτω τῆς ζώνης αὐτοῦ καὶ τῆς ἀξίας, ἀλλ' ὅσαι στατίονες τοσοῦτοι καὶ συμβολαιογράφοι.

§ 24. Μηδεὶς ταβουλλάριος προσλαμβάνετω γραφέα, εἰ μὴ τοῦτον ἐμφανίσῃ τῷ συλλόγῳ καὶ τῷ πριμμικηρίῳ μαρτυρούμενον ἄξιον εἶναι. ἔχέτω δὲ γραφέα ἕνα.

§ 25. Ὀφείλουσιν οἱ ταβουλλάριοι λαμβάνειν ὑπὲρ μισθοῦ ἐν τῷ συμβολαίῳ, εἰ μὲν ἑκατὸν νομισμάτων τυγχάνει ἢ ὑπόθεσις τῆς γραφῆς, ὀπόση ἂν εἴη, κεράτια δώδεκα, εἰ δὲ ἐπέκεινα, νόμισμα ἓν, εἰ δὲ πλεον, νομίσματα δύο. μὴ περαιτέρω δὲ τὸν μισθὸν ἐπεκτείνεσθαι, μὴ δὲ ἐν προσώπῳ τὴν διαφορὰν γίνεσθαι ἐν γραφαῖς, ἥγουν πράσεσι καὶ προικαῖσι συμβολαίοις καὶ διαθήκαις καὶ συμβιβάσεσιν· ὁ δὲ πλεον ἐπιζητῶν φωραθεῖς, ὁ τοιοῦτος καὶ τῆς κατιέδρας ἐκδιωκέσθω καὶ διὰ παιδείας [παρὰ] τοῦ ἐπάρχου σωφρονιζέσθω· εἰ δὲ ἄνευ αἰτήσεως ἢ ζητήσεως τιμηθεῖη τις παρὰ τινος κατὰ προαίρεσιν, λαμβανέτω μὴ εὐθυνόμενος· τῷ βάρει γάρ τῶν μισθῶν οἱ προσκαλούμενοι ἀποκναίοντες τὰ ἑαυτῶν συμβόλαια ἐν τοῖς συμβολαιογράφοις καταλιμπάνουσι, καὶ τοῦ χρόνου δι᾿ ἡππεύοντος καὶ ἐν λήθῃ τῶν τοιούτων γινομένων, ἔριδες καὶ διαμίσχαι τοῖς πολιτενομένοις ἐγγίνονται.

§ 26. Ὄταν ταβουλλάριος τελευτήσῃ, ὀφείλουσι πάντες συναθροίζεσθαι μετὰ τῶν ἐφ'esτρίδων αὐτῶν καὶ μέχρι τοῦ τάφου τοῦτον παραπέμπειν, ὥς ἂν ἐνδοξος καὶ ἡ κηδεῖα κατὰ τὴν προχείρησιν εἴῃ· ὁ δὲ ἀπολιμπανόμενος ἄνευ εὐλόγου αἰτίας κατὰ χάριν κέρδους παρεχέτω κεράτια ἕξ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΝΑΣΤΑΣΑΚΗ Γ.: “Ο θεσμός του Συμβολαιογράφου στον ελλαδικό χώρο”,
Δελτίον Συμβολαιογραφικού Συλλόγου Εφετείων Αθηνών,
Πειραιώς, Αιγαίου και Δωδεκανήσου - τόμος ΙΓ΄,
αρ. φύλλου 11, έτος 1983.
- ANKUM HANS: «Les tabellions romains, ancêtres directs des notaires
modernes», Atlas du Notariat, Kluwer - Deventer 1989
- ΒΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ Ι.-ΤΡΩΙΑΝΟΥ ΣΠ.: Ιστορία Δικαίου
Αθήνα 1997
- CORPUS JURIS CIVILIS: NOVELLAE (vol. III, SCHOELL-KROLL,
Berolini-APUD WEIDMANNOS MCMXII)
- HUNGER HERBERT: “Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner”
(Βυζαντινή λογοτεχνία, τόμος Γ΄,
Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994)
- ΘΑΝΟΠΟΥΛΟΥ ΑΘ.-ΛΕΙΒΑΘΗΝΟΥ ΔΙΟΝ.: “Ο ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΣ”
(Ιστορική ανασκόπησης του θεσμού, σελ. 5-19)
Αθήναι 1952
- ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ: (τόμοι Ε΄, ΣΤ΄, Ζ΄, Η΄ και Θ΄,
Εκδοτική Αθηνών)
- ΜΟΜΦΕΡΑΤΟΥ ΑΝΤ.: “Περί νοταρίων”
Θέμις, τόμος Α΄, αρ. φύλλων 1 και 5, έτος 1890
- ΝΕΡΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ Β.: “Οι βυζαντινοί ταβουλλάριοι”
Ελληνικά, τεύχος 35, έτος 1984
- SARADI H. “Le notariat byzantin du IXe au XVe siècles”,
Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, Αθήνα 1991
- ΣΕΡΕΜΕΤΗ Δ.: “Ο νοτάριος στην βυζαντινή, μεταβυζαντινή και
τουρκοκρατούμενη κοινωνία”
Αρμενόπουλος, Επιστημονική Επετηρίδα Δ. Σ. Θ. αρ. 5,
έτος 1984
- ΤΡΩΙΑΝΟΥ ΣΠ.: “Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου” Αθήνα 1986
- ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝ.: “Το επαρχικόν βιβλίον Λέοντος του Σοφού
και αι συντεχνίαι εν Βυζαντίω” Αθήναι 1935
- ΖΕΠΟΥ Ι. και ΖΕΠΟΥ ΠΑΝ.: JUS GRAECOROMANUM, Αθήνα 1931
(=Zachariae von Lingenthal, vol. VII,
Jus graeco-romanum, Leipzig 1856-1884)

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Βασ.	Βασιλικά
C.	Codex Justinianus (Ιουστινιάνειος Κώδικας)
C. Th.	Codex Theodosianus (Θεοδοσιανός Κώδικας)
D. (Πανδέκται)	Digesta
μ.Χ.	μετά Χριστόν

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σελ. 5
----------------	--------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ. 7
----------------	--------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΡΟΛΟΓΙΑ	σελ. 9
----------------	--------

1. Tabellio, Ταβελλίων, Συμβολαιογράφος και Συναλλαγματογράφος.	σελ. 9
2. Notarius, Σημειογράφος, ταχυγράφος, οξυγράφος, υπογραφεύς και Νοτάριος	σελ. 10
3. Tabularius και Ταβουλλάριος	σελ. 11
4. Νομικοί	σελ. 11
5. Άλλοι συντάκτες ιδιωτικών πράξεων	σελ. 11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ BYZANTINOI ΧΡΟΝΟΙ	σελ. 12
-----------------------------------	---------

1. Η νομοθεσία για τους συμβολαιογράφους μέχρι τον Ιουστινιανό.	σελ. 12
2. Η νομοθεσία για τα έγγραφα και την αποδεικτική τους δύναμη.	σελ. 14
3. Οι συμβολαιογραφικές πράξεις στην πρακτική.	σελ. 15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ	σελ. 18
----------------------------------	---------

1. Γενικά	σελ. 18
2. Αυτοκρατορικές Διατάξεις (Constitutiones)	σελ. 18
3. Νεαρά 44	σελ. 20
4. Νεαρά 47	σελ. 21
5. Νεαρά 73	σελ. 22
6. Ο συμβολαιογράφος και τα έγγραφα στην νομοθεσία του Ιουστινιανού	σελ. 24
7. Οι συμβολαιογραφικές πράξεις στην πρακτική.	σελ. 25

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΟΙ ΜΕΣΟΙ BYZANTINOI ΧΡΟΝΟΙ	σελ. 28
----------------------------------	---------

1. Η συνέχεια της παράδοσης της πρώτης εποχής	σελ. 28
2. Η ανακάθαρση των νόμων από τους Μακεδόνες αυτοκράτορες	σελ. 29
3. Το Επαρχικό Βιβλίο και οι συντεχνίες στο Βυζάντιο.	σελ. 30

4 Οι διατάξεις περί ταβουλλαρίων στο Επαρχικό Βιβλίο	σελ. 31
α) Προσόντα υποψηφίων ταβουλλαρίων.....	σελ. 32
β) Διαδικασία εκλογής και διορισμού.....	σελ. 32
γ) Επαγγελματική κατάρτιση.....	σελ. 33
δ) Σύνταξη συμβολαιογραφικών πράξεων.....	σελ. 33
ε) Αριθμός συμβολαιογράφων.....	σελ. 33
στ) Συμβολαιογραφικές αμοιβές.....	σελ. 34
ζ) Επαγγελματική δεοντολογία.....	σελ. 34
η) Πειθαρχικό δίκαιο και πειθαρχικά όργανα.....	σελ. 35
θ) Συλλογική οργάνωση.....	σελ. 36
ι) Υπαλληλικό προσωπικό.....	σελ. 36

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΟΙ ΥΣΤΕΡΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	σελ. 37
1. Η εποχή μέχρι την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1204	σελ. 37
2. Η εποχή μέχρι την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1453.....	σελ. 37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΙ	σελ. 40
1. Οι εκκλησιαστικοί συμβολαιογράφοι των πρώτων χρόνων.....	σελ. 40
2. Οι εκκλησιαστικοί συμβολαιογράφοι των μέσων χρόνων.....	σελ. 40
3. Οι εκκλησιαστικοί συμβολαιογράφοι των ύστερων χρόνων.....	σελ. 41
4. Η σχέση της εκκλησιαστικής και της λαϊκής συμβολαιογραφίας	σελ. 42
5. Η χρήση του όρου νοτάριος στο Βυζάντιο	σελ. 42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΟΙ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΙ.....	σελ. 44
---	---------

ΕΠΙΛΟΓΟΣ	σελ. 47
----------------	---------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	σελ. 49
-----------------	---------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	σελ. 74
-------------------	---------

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	σελ. 75
----------------------	---------

Η μελέτη με θέμα
“Ο ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ”
του Νικολάου Χ. Στασινόπουλου,
σελιδοποιήθηκε ηλεκτρονικά απο το ΙΔΙΟΤΥΠΙΟ PUBLICATION,
τυπώθηκε σε 400 αριθμημένα αντίτυπα
με την καλλιτεχνική επιμέλεια
του Διονύση Πάλμα
τον Μάρτιο του 1999

αρθ. αντιτύπου